

SCENARIUSZE LEKCJI KOSS

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE W SZKOLE PODSTAWOWEJ

KSZTAŁCENIE OBYWATELSKIE
W SZKOLE SAMORZĄDOWEJ

— CEO —
CENTRUM EDUKACJI
OBYWATELSKIEJ

CIVITAS

Warszawa 2018

Autorzy:

Alicja Pacewicz
Aleksander Pawlicki

Tomasz Merta

Sylvia Żmijewska-Kwiręg

W publikacji wykorzystano scenariusze, których współautorami są:

Anna Klimowicz

Jacek Kowalski

Jacek Królikowski

Tomasz Masny

Maciej Podbielkowski

Małgorzata Rutkowska-Pasza

Jacek Strzemieczny

Jędrzej Witkowski

Jan Wróbel

Projekt okładki oraz rysunki ikonki:

Agnieszka Czyżowska-Nyka

Redaktor:

Dorota Nawalany

Rysunki:

Agnieszka Czyżowska-Nyka, Piotr Rychel

Skład: Michał Swianiewicz

© Centrum Edukacji Obywatelskiej

ISBN 978-83-66150-08-9

Wydanie 1

„Scenariusze lekcji KOSS” towarzyszą podręcznikowi do nauczania wiedzy o społeczeństwie w szkole podstawowej (nr dopuszczenia 929/2018), który powstał na podstawie programu KOSS (Kształcenie Obywatelskie w Szkole Samorządowej). Program ten został wyróżniony przez Ministra Edukacji Narodowej, a za jego wprowadzenie do szkół CEO otrzymało odznakę honorową „Za zasługi dla oświaty”.

S P I S T R E Ś C I

Wstęp	5
ROZDZIAŁ I. KOMUNIKACJA I WSPÓŁDZIAŁANIE	9
1. Człowiek – istota społeczna	11
2. Reguły gry społecznej	14
3. Jak zdobywać informacje i jak z nich korzystać?	18
4. O porozumiewaniu się i nieporozumieniach	21
5. Bez współpracy ani rusz!	25
6. Trudne decyzje	29
7. Negocjacje zamiast kłótni	34
ROZDZIAŁ II. W RODZINIE I W SZKOLE	37
1. Rodzina, ach rodzina	39
2. O gospodarstwie domowym	42
3. Szkoła jako wspólnota	45
4. Jak żyją Polacy?	49
ROZDZIAŁ III. MAŁE OJCZYZNY I WSPÓLNE PAŃSTWO	53
1. Tożsamości lokalne i regionalne	55
2. Naród i państwo	60
3. Mniejszości narodowe w Polsce	63
4. Co to znaczy być patriotą?	66
5. Cień Zagłady	70
ROZDZIAŁ IV. PRAWA CZŁOWIEKA, TWOJE PRAWA	75
1. Prawo i rządy prawa	77
2. O prawach przyrodzonych	81
3. Na straży wolności i praw	85
4. Jakie prawa mają dzieci?	88
5. O przemocy i odpowiedzialności	92
ROZDZIAŁ V. NASZ LOKALNY SAMORZĄD	97
1. Jakie są zadania samorządu lokalnego?	99
2. Z wizytą w urzędzie gminy, powiatu i urzędzie marszałkowskim	103
3. Kto rządzi w gminie, powiecie, województwie?	107

ROZDZIAŁ VI. AKTYWNOŚĆ OBYWATELSKA	111
1. Obywatel – kto to taki?	113
2. Jak obywatele uczestniczą w życiu publicznym?	116
3. Stowarzyszenie, czyli razem raźniej	119
4. Opinia, z którą trzeba się liczyć	122
5. Środki masowego przekazu – czwarta władza	125
6. Inwazja „fejków”	129
ROZDZIAŁ VII. PAŃSTWO DEMOKRATYCZNE	133
1. Różne oblicza państwa	135
2. Demokracja – co to takiego?	138
3. Rola konstytucji w państwie	141
4. Zasady ustroju Polski	144
5. Jak działa parlament?	147
6. Prezydent i rząd, czyli władza wykonawcza w Polsce	150
7. Wymierzając sprawiedliwość	154
8. Na scenie politycznej	157
ROZDZIAŁ VIII. POLSKA W ŚWIECIE, POLSKA W EUROPIE	161
1. Silna Polska w świecie	163
2. NATO, czyli nasi sojusznicy	166
3. Wspólna Europa – jak i po co?	169
4. Narody Zjednoczone	173
5. Kraje bogate, kraje biedne	176
6. Globalizacja, czyli nawzajem od siebie zależymy	179

Warszawa, sierpień 2018 r.

Droгие Nauczycielki i Drodzy Nauczyciele!

Oddajemy w Państwa ręce nowe scenariusze zajęć do podręcznika „KOSS. Wiedza o społeczeństwie w szkole podstawowej”. To zmodyfikowana wersja podręcznika do nauczania wiedzy o społeczeństwie w szkole podstawowej, która zawiera treści zgodne z zapisami nowej podstawy programowej* oraz uwzględnia wszystkie wymieniane w podstawie cele kształcenia ogólnego (wymagania ogólne) i treści nauczania (wymagania szczegółowe). Podręcznik zachęca uczniów do samodzielnego myślenia i szukania rozwiązań wielu problemów społecznych, angażuje ich do aktywnego działania na rzecz innych i dobra wspólnego – szkoły, społeczności lokalnej, Polski, Europy i świata. Kształtuje postawy obywatelskie, m.in. postawę otwartości, odpowiedzialności, angażowania w debaty i dyskusje, w tym też na tematy kontrowersyjne, przedsiębiorczości, uczciwości, szacunku dla innych, a także sprzyja rozwojowi indywidualnemu.

Podręcznik został opracowany na podstawie programu KOSS (Kształcenie Obywatelskie w Szkole Samorządowej) realizowanego w polskich szkołach od 1995 roku. KOSS może stanowić ważny element programu wychowawczego szkoły. Pomaga kształtować postawy obywatelskie i prospołeczne, ułatwia integrację zespołu klasowego i społeczności szkolnej, a także budowaniu więzi ze wspólnotą lokalną, narodową i europejską.

Integralnym elementem programu KOSS są wskazówki dotyczące prowadzenia edukacyjnych projektów uczniowskich na lekcjach wiedzy o społeczeństwie (patrz: rozdział IV programu oraz informacje zawarte w „Projektownikach” w podręczniku). Ułatwi to realizację zawartego w nowej podstawie programowej zalecenia, aby na II etapie edukacyjnym przekazywać wybrane treści nauczania za pomocą metody projektu uczniowskiego. Program KOSS pozwala nauczycielom i nauczycielkom indywidualizować techniki pracy, różnicując swoje wymagania:

Zastosowanie metody projektu, oprócz wspierania w nabywaniu (...) kompetencji [społecznych i obywatelskich – przyp. redakcji], pomaga również rozwijać u uczniów przedsiębiorczość i kreatywność oraz umożliwia stosowanie w procesie kształcenia innowacyjnych rozwiązań programowych, organizacyjnych lub metodycznych**.

Program KOSS może być realizowany w szkole podstawowej w klasie ósmej. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 marca 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół na realizację zajęć WOS-u w tej klasie przeznaczona jest 2 godziny tygodniowo.

---

* Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej (Dz.U. z 24 lutego 2017 r., poz. 356).

** Tamże, s. 14.

Nazwa programu „Kształcenie Obywatelskie w Szkole Samorządowej” podkreśla związek szkoły z samorządem. Znajduje to odbicie w tematyce zajęć, skłaniającej uczniów i uczennice do zainteresowania się życiem społeczności lokalnej i rzeczywistego uczestnictwa w nim. W każdej jednostce tematycznej kilkakrotnie odwołujemy się do bezpośrednich doświadczeń młodych ludzi i zachęcamy ich do działania obywatelskiego, co czyni edukację bardziej autentyczną i skuteczną. Nacisk na lokalność i samorządność jest tym, co wyróżnia KOSS spośród innych programów edukacji obywatelskiej.

Scenariusze do KOSS mają już bogatą historię. Od blisko dwudziestu pięciu lat wykorzystywane są w kilku tysiącach szkół w całej Polsce. Cieszą się dobrymi opiniami zarówno nauczycieli i nauczycielek, uczniów i uczennic, jak i ich rodziców. Tematyka programu, a także proponowane metody nauczania odpowiadają nie tylko bezpośrednim odbiorcom programu, ale również mieszkańcom miejscowości, w których jest realizowany, i władzom samorządowym. Ogromny wkład w popularyzację programu wnieśli też uczestnicy prowadzonych przez Centrum Edukacji Obywatelskiej kursów przygotowujących do nauczania KOSS – nauczyciele, trenerzy, konsultanci i eksperci.

Oddziaływanie edukacyjne programu może być wzmocnione, gdy zostanie on skorelowany z nauczaniem innych przedmiotów humanistycznych oraz z profilem wychowawczym szkoły. Tematyka KOSS w sposób naturalny pojawia się na lekcjach języka polskiego i historii, pożądana jest więc współpraca nauczycieli tych przedmiotów, w tym wspólne planowanie sekwencji zajęć przekraczających granice dyscyplin przedmiotowych. Dobrą okazją mogą być proponowane w scenariuszach projekty uczniowskie i takie przedsięwzięcia, jak folder „O naszej gminie” czy projekty „Gorący temat”, „Problemy młodych w naszej miejscowości”, „Mniejszości narodowe i etniczne u nas”. Nauczyciel prowadzący lekcje według naszego programu powinien także współpracować z wychowawcą klasy oraz z opiekunem samorządu uczniowskiego – ułatwi mu to dostosowanie zajęć do realiów życia klasy i szkoły. Nauka wiedzy obywatelskiej ma przecież prowadzić do rzeczywistego włączania się uczniów w życie szkoły i społeczności lokalnej. Bardzo ważne będzie także zaangażowanie się razem z uczniami w działania Centrum Edukacji Obywatelskiej w ramach programu edukacji obywatelskiej „KOSS” lub innych programów edukacyjnych z zakresu edukacji ekonomicznej, medialnej, globalnej czy programów młodzieżowych (np. „Młodzi Przedsiębiorczy”, „Młodzi głosują”, „Młodzi w Akcji”, „Edukacja w polityce”, „Samorząd Uczniowski”, „W świat z klasą”).

Nie można zapominać, że sama szkoła jako instytucja wpływa na myślenie uczniów o demokracji. Łatwiej kształcić postawy obywatelskie w szkole, w której uczniowie doświadczają na co dzień dobrodziejstw rządów prawa i prawdziwej, a nie tylko deklarowanej samorządności. Trudniej tam, gdzie reguły rządzenia są niejasne, niejawne albo panuje chaos.

Jak korzystać z książki? Publikacja zawiera scenariusze lekcji, z których każdy składa się z celów lekcji (cele wynikające z podstawy programowej zostały wyróżnione), metod i środków dydaktycznych oraz sposobu przeprowadzenia zajęć. W każdym scenariuszu można znaleźć na marginesach ćwiczenia z „Zeszytu ćwiczeń KOSS. Wiedza o społeczeństwie w szkole podstawowej”, a na końcu – ćwiczenia dodatkowe, z których warto skorzystać. Natomiast włączenie propozycji ćwiczeń z serwisu internetowego KOSS online umożliwi nie tylko pogłębienie, ale

również poszerzenie wiadomości i umiejętności w zakresie wykraczającym poza wymogi podstawy programowej.

Niezbędnym uzupełnieniem tego zbioru scenariuszy jest podręcznik „KOSS. Wiedza o społeczeństwie w szkole podstawowej”. Zamieszczone tam teksty, rysunki i wykresy w żadnym razie nie powinny jednak ograniczać inwencji nauczyciela w doborze materiałów dydaktycznych. Polecamy również serwis internetowy KOSS online, ułatwiający przygotowanie się do zajęć oraz utrwalanie i rozszerzanie zdobytych wiadomości.

Także samych scenariuszy nie należy traktować jak gotowych recept. Można – a nawet należy – modyfikować przebieg lekcji, uwzględniając zainteresowania uczniów, specyfikę szkoły i społeczności lokalnej oraz aktualne wydarzenia w kraju i na świecie.

Nie będziemy udawać, że prowadzenie zajęć KOSS jest łatwe i nie pochłania wiele czasu, jest bowiem dokładnie na odwrót. Mamy jednak nadzieję, że trud włożony w ich przygotowanie nie będzie bezowocny. Wierzymy, że lekcje przyczynią się do rozwoju intelektualnego i dojrzewania obywatelskiego uczniów i uczennic, nauczycielom i nauczycielkom zaś dadzą wiele satysfakcji i staną się ciekawym doświadczeniem zawodowym.

Życzymy powodzenia!

*Alicja Pacewicz,
Sylvia Żmijewska-Kwirąg,
Aleksander Pawlicki*

Rozdział I

KOMUNIKACJA I WSPÓŁDZIAŁANIE

SZUKAMY ODPOWIEDZI NA PYTANIA:

- Co to znaczy, że człowiek jest istotą społeczną?
- Jak to się dzieje, że dzielimy ludzi na „swoich” i „obcych”?
- Komu potrzebne są normy i skąd się biorą?
- Czy innym ludziom można ufać?
- Dlaczego tolerancja jest ważna?
- Co to jest odpowiedzialność i dlaczego każdy ma jakieś obowiązki?
- Jaki umiejętności społeczne są potrzebne młodym ludziom?
- Jak zdobywać informacje i jak z nich korzystać?
- Jak odróżniać opinie od faktów?
- Jak się skutecznie porozumieć?
- Jak wyrazić swoje zdanie?
- Jakie są różne grupy i role grupowe?
- Co sprzyja współpracy, a co ją utrudnia?
- Jak można podejmować decyzje w sprawach dotyczących grupy?
- Skąd biorą się konflikty i jak można je rozwiązać?
- W jakim celu i w jaki sposób prowadzi się negocjacje?

NAUCZYCIELKO/NAUCZYCIELU, PAMIĘTAJ O SERWISIE INTERNETOWYM KOSS ONLINE

- KOSS online jest przeznaczony zarówno dla ciebie, jak i dla twoich uczniów.
- KOSS online to źródło dodatkowych materiałów: ćwiczeń, artykułów, prezentacji i zdjęć.
- KOSS online można wykorzystywać podczas lekcji lub polecać go uczniom do pracy w domu.
- KOSS online to pomoc przy planowaniu i realizacji uczniowskich projektów edukacyjnych.
- KOSS online zawiera linki do najciekawszych stron internetowych z zakresu edukacji obywatelskiej.

1. Człowiek – istota społeczna

Do najgłębszych i najważniejszych potrzeb człowieka należy budowanie więzi z innymi, poczynając od związków z najbliższymi, rodziną, przyjaciółmi, aż po uczestnictwo w największych wspólnotach i organizacjach. Społeczna natura człowieka sprawia, że często jest on gotów zrezygnować z realizacji swych potrzeb w imię dobra grupy, do której należy (społeczności lokalnej, narodu i państwa). Na zajęciach uczniowie zapoznają się z podstawowymi kategoriami socjologicznymi, takimi jak: jednostka, zbiorowość, wspólnota, grupa, więź społeczna, rola społeczna, społeczeństwo. Zastanawiają się też, skąd biorą się „swoi” i „obcy”.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- uzasadnia, że człowiek jest istotą społeczną; wyjaśnia znaczenie potrzeb społecznych człowieka (kontakt, przynależności, uznania) – dział I pkt 1.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, czym jest: społeczeństwo, zbiorowość, wspólnota, grupa społeczna, oraz podać ich przykłady;
- wskazać, do jakich wspólnot i grup należy;
- ocenić, jaką rolę odgrywają w życiu inni ludzie i jakie więzi go z nimi łączą;
- wyjaśnić – na przykładach – jak tworzą się podziały na „swoich” i „obcych”;
- analizować, jak życie społeczne wspiera zaspakajanie potrzeb jednostki.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- praca z tekstem
- mapa myślowa
- praca w grupach lub w parach

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- arkusze papieru, flamastry, kredki

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Człowiek żyje wśród innych” (rozmowa nauczająca, praca z tekstem, praca własna). Przekaż informacje zawarte w tekście „Człowiek żyje wśród innych” (podręcznik, s. 4). Niech uczniowie i uczennice starają się zanotować w kilku krótkich hasłach to, co ich zdaniem jest w tekście najważniejsze. Wskaż dwóch, trzech uczniów, którzy odczytają swoje notatki. Sprawdź, czy wszyscy rozumieją pojęcia: „jednostka”, „społeczeństwo”, „zbiorowość”, „grupa”, „wspólnota”, „więź społeczna”. W razie wątpliwości, odeślij do słowniczka zamieszczonego na końcu podręcznika.

ROZWINIĘCIE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 7
ćwicz. 1

2. „Twój kwiat” (praca własna, mapa myślowa, rozmowa nauczająca). Odwołując się do przedstawionego w „Człowiek żyje wśród innych” obrazu związków jednostki ze społeczeństwem, poproś, by uczniowie narysowali schematyczną „mapę” swoich związków z innymi ludźmi i grupami. Poleć, aby uczniowie przeanalizowali więzi i kontakty łączące ich z członkami jednej ze wspólnot wyodrębnionej na ich schemacie (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 5). Poproś, aby spróbowali określić charakter tych więzi, czy są one długo-, czy krótkoterminowe, częste czy rzadkie, nieformalne czy formalne, oparte bądź nie na więzach krwi, a także, aby określili swoją rolę w grupie i oczekiwania innych członków grupy wobec nich. Zapytaj, jak należy postępować, aby dobrze wywiązywać się ze swojej roli i czy zawsze się to udaje? Mapie myślowej może towarzyszyć związane z jej treścią motto lub krótki cytat z tekstu Aleksandra Hertza – wybrany przez samego ucznia.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 8
ćwicz. 2

3. „Potrzeby osobiste, a więc społeczne” (praca w parach, praca w grupach, rozmowa nauczająca). Poproś uczniów, aby zastanowili się w parach, nazwy jakich grup społecznych najczęściej pojawiają na plakatach. Zbierz je i zapisz na tablicy. Następnie poproś uczniów, by porozmawiali przez chwilę o tym, jakie ich potrzeby są zaspakajane w tych grupach („Co ważnego otrzymujecie dzięki przynależności do grupy X?”). Następnie połącz pary w czwórki i poproś uczniów, aby swoje wcześniejsze odpowiedzi odnieśli do piramidy Masłowa (podręcznik, s. 6) i wykorzystali jej kategorie do uporządkowania swoich pomysłów. Może być potrzebna Twoja pomoc w przekształcaniu uczniowskich odpowiedzi w „potrzeby” (np. odpowiedź „zorganizowali mi urodziny”, to prawdopodobnie początek opowieści o zaspakajaniu „potrzeby przynależności”). Na koniec upewnij się, czy nikt nie ma wątpliwości, jak powinno się zaklasyfikować tę lub inną potrzebę.

Zwróć uwagę uczniów, że Masłow zaproponował hierarchiczny porządek potrzeb. Przywołaj postać Marii Curie-Skłodowskiej, która prowadziła badania naukowe pomimo niedożywienia, oraz graczy komputerowych, deprywujących potrzebę snu i odpoczynku, i spytaj, czy te przykłady obalają wizję Masłowa, czy są może wyjątkami potwierdzającymi regułę? Być może uczniowie zaproponują własne przykłady „za” lub „przeciw” piramidzie potrzeb. Jeśli starczy czasu, zwróć uwagę uczniów na to, że w podręczniku koncepcję Masłowa określono jako nienaukową. Zapytaj: co to znaczy? Co musi zostać spełnione, by jakaś hipoteza została potwierdzona naukowo?

Przejdźcie do rozmowy „Swoi i obcy”. Grupy ludzkie, w których uczestniczymy, pozwalają nam zaspakajać rozmaite potrzeby życiowe, w czym bardzo pomaga kooperacja. Co ciekawe, badania pokazują, że te osoby, które są bardzo skłonne do współpracy ze swoją grupą, są zarazem mocno nastawione na rywalizację z innymi grupami (por. badania A. Galinsky’ego i M. Schweitzera opisane w książce „Przyjaciel i wróg. Kiedy współpracować, kiedy rywalizować i jak odnosić sukcesy w jednym i drugim”). Porozmawiajmy w klasie, co dzieje się między grupami.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 9–10
ćwicz. 3–6

4. „Swoi i obcy” (rozmowa nauczająca). Z pewnością uczniowie w swoim schemacie uwzględnią grupę rówieśników. Zapytaj, co – oprócz wieku – ich łączy (moda, zainteresowania, muzyka itp.). Zwróć uwagę, że nie wszyscy tak samo się ubierają, czytają te same książki, słuchają tej samej muzyki (patrz: ramka w podręczniku na s. 6–7). Często odmienne zainteresowania oddalają nas od siebie, sprawiają, że jesteśmy wobec siebie nieufni; czasami ta nieufność przybiera formę patologiczną (np.

w postaci postaw szowinistycznych). Czy miłośnik muzyki rap ich zdaniem może się zaprzyjaźnić z wielbicielem muzyki klasycznej i będzie chciał spędzić z nim wolny czas? Czy kibic Górnika Zabrze jest w stanie porozumieć się z kibicem Polonii Bytom? Poproś ich, by podawali przykłady z życia, literatury lub filmu.

ZAKOŃCZENIE

5. „Moim zdaniem...” – zdania podsumowujące. Na zakończenie zajęć zapytaj uczniów i uczennice, jak teraz rozumieją Arystotelesowskie twierdzenie, że „człowiek to istota społeczna”? Poproś, by w swoich wypowiedziach starali się używać jak najwięcej poznanych na lekcji pojęć.

6. „Muzyka łączy czy dzieli?” – praca domowa. Poleć uczniom, aby w domu poszukali odpowiedzi na pytanie, czy można przełamać barierę między miłośnikami różnych rodzajów muzyki (podręcznik, s. 8) i zilustrowali ją przykładami zespołów muzycznych im dotychczas nieznanymi lub zupełnie obcych.

2. Reguły gry społecznej

Życie społeczne, niezależnie od tego, jak dużo swobody pozostawia obywatelom, rządzi się pewnymi regułami i normami zakorzenionymi w tradycji i zwyczaju albo wynikającymi z zasad moralnych czy prawa. Komu są potrzebne takie normy (m.in. wzajemność, zaufanie i odpowiedzialność), w jaki sposób regulują one zachowania jednostek i grup, czy i jak można je zmieniać – oto główne pytania, na które uczniowie poszukają odpowiedzi. Podczas zajęć uczniowie dowiadują się także, dlaczego zaufanie jest tak ważne w życiu społecznym, komu ufają współcześni Polacy i dlaczego w państwach, w których poziom zaufania jest niski, życie okazuje się trudniejsze. Zastanawiają się również nad znaczeniem odpowiedzialności jako normy współżycia między ludźmi oraz poznają obowiązki wynikające z ról społecznych, w jakich występujemy na co dzień. Poznają też rodzaje tolerancji, jej znaczenie i granice, ćwiczą umiejętność reagowania w sytuacjach, kiedy np. jedna osoba ośmiesza lub obraża drugą.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/Uczennica:

- uzasadnia, że człowiek jest istotą społeczną; wyjaśnia znaczenie potrzeb społecznych człowieka (kontaktu, przynależności, uznania); podaje przykłady trudnych społecznie sytuacji, w których należy zachować się asertywnie – dział I pkt 1;
- uzasadnia, że można zachować dystans wobec nieaprobowanych przez siebie zachowań innych ludzi lub przeciwstawić się im; przedstawia różne formy zachowań asertywnych – dział I pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, jakie znaczenie mają wzajemność, odpowiedzialność, zaufanie i tolerancja w relacjach międzyludzkich;
- wymienić rodzaje i źródła norm;
- wskazać sytuacje łamania norm i określić skutki takiego postępowania;
- określić, jakie normy są odpowiednie w danej sytuacji społecznej;
- podać możliwe sposoby przeciwstawiania się nietolerancji;
- określić, co to są obowiązki i z czego wynikają;
- analizować różne obowiązki i przewidywać konsekwencje ich wypełniania i niewypełniania;
- określić, na czym polega odpowiedzialność i co to znaczy „być za coś odpowiedzialnym”.

METODY PRACY

- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- praca w grupach lub w parach
- praca z tekstem
- miniscenki

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- duże arkusze papieru, kolorowe flamastry
- fragment tekstu Marii Ossowskiej „Wzór obywatela w ustroju demokratycznym” (na stronie KOSS online)

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Czy reguły są potrzebne?” (rozmowa nauczająca). Poproś uczniów i uczennice, aby wyobrazili sobie, że znajdują się w klasie, w której nie obowiązują żadne zakazy. Daj im na to około dwóch minut, prosząc, by robili wszystko, co chcą, tak jednak, by niczego nie niszczyli, nikomu nie robili krzywdy i nie wychodzili z klasy (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 9). Po krótkiej chwili poproś, by zajęli swoje miejsca i zapytaj, co – zwykle niedozwolonego w klasie – każdy z nich zrobił. Zapiszcie to na tablicy. Do jakich innych sytuacji pasują poszczególne zachowania? Czy można wskazać zachowania, które są zawsze niestosowne? Dlaczego? Podkreśl wyższą rangę norm religijnych i moralnych niż norm obyczajowych.

ROZWINIĘCIE

2. „Normy i zasady – rozpoznawać, respektować, zmieniać” (praca z tekstem). Poleć uczniom, by przeczytali historyjkę „Jak się zachować?” (s. 11). Poproś ich, by zastanowili się, jak powinni postąpić jej bohaterowie. Z jakiej zasady to wynika? Przekaż następnie informacje zawarte w tekście „Normy i zasady – rozpoznawać, respektować, zmieniać” (podręcznik, s. 9–10). Sprawdź, czy uczniowie go zrozumieli, prosząc o zilustrowanie wymienionych w nim rodzajów norm i zasad przykładami z ich własnego życia. Odwołując się do wcześniejszej historyjki, podyskutujcie też przez chwilę o normach moralnych, które organizują życie ludzi, choć zazwyczaj nie są wprost zapisywane w regulaminach, ustawach czy kodeksach. Takimi normami są np. uczciwość, tolerancja i wzajemność.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 11
ćwic. 1

3. „Zaufanie a zadowolenie z życia” (rozmowa nauczająca, praca własna). Wyjaśnij, że z wzajemnością wiąże się zaufanie. Przywołaj słowa Francisca Fukuyamy, amerykańskiego politologa i ekonomisty: „Jeżeli członkowie grupy oczekują od innych uczciwego postępowania, na którym można polegać, muszą ufać sobie nawzajem. Zaufanie jest jak smar, który usprawnia funkcjonowanie wszelkich grup i organizacji”. Zwróć uwagę, że bez zaufania nie miałyby sensu żadne normy – ani te pisane, ani te niepisane. O tym, jak ważne jest zaufanie dla jakości życia społeczeństwa, uczniowie mogą się dowiedzieć, analizując zamieszczony w ćwiczeniu wykres (podręcznik, s. 10) i odpowiadając na pytania. Poleć, by samodzielnie wykonali to zadanie. Następnie ochotnicy przedstawiają swoje odpowiedzi, które w razie konieczności można skorygować lub uzupełnić.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 11
ćwic. 2–3

4. „Obowiązek i odpowiedzialność” (miniwykład). Na podstawie tekstu „Obowiązek i odpowiedzialność” (podręcznik, s. 12–13) omów z uczniami związku pomiędzy obowiązkiem a odpowiedzialnością, wyjaśnij, co oznacza sformułowanie „być za coś odpowiedzialnym”. Powiedz, że przede wszystkim odnosi się ono do zakresu odpowiedzialności, która związana jest z jakimś stanowiskiem, zawodem lub rolą społeczną. Na przykład dyrektor waszej szkoły jest odpowiedzialny za zatrudnienie nauczycieli, a panie sprzątaczkki za utrzymanie porządku. Wyraże-

Zeszyt
ćwiczeń
s. 13
ćwic. 7–8

nie „on jest odpowiedzialny za” może jednak niekiedy odnosić się do odpowiedzialności za spowodowanie jakiegoś zdarzenia. Czasem z powodu niewypełnienia przez kogoś obowiązków następuje zdarzenie przynoszące szkodę innym. Tego rodzaju zdarzenie może być umyślne (jeżeli ktoś chce spowodować dane zdarzenie) lub nieumyślne (jeżeli nie chce spowodować danego zdarzenia). Poproś o podanie przykładów umyślnych i nieumyślnych działań, które wyrządziły szkodę innym.

5. „Kto jest za to odpowiedzialny?” (praca własna lub praca w parach, rozmowa nauczająca). Wybierz jakieś niekorzystne zjawisko lub zdarzenie, które miało miejsce w waszej szkole, sąsiedztwie lub gminie. Przedstaw je uczniom i poproś, by wykorzystując zamieszczoną w podręczniku „tabelę odpowiedzialności”, przeanalizowali je, zastanawiając się: Kto jest odpowiedzialny? Za co jest odpowiedzialny? Jakie obowiązki nie zostały dopełnione? Czy działanie, które spowodowało zdarzenie, było umyślne czy nieumyślne? Notatkę zapisują w zeszytach. Aby mogli lepiej zrozumieć problem odpowiedzialności, zaproponuj im jako zadanie domowe ćwiczenie w serwisie KOSS online „Katastrofa”. Zapytaj, na czym polega trudność w określeniu odpowiedzialności za dane zdarzenie, i zwróć uwagę na nieznaną niektórych faktów, problem z ustaleniem intencji różnych osób i inne przeszkody. Na zakończenie poproś uczniów, aby wykorzystując „tabelę odpowiedzialności”, przeanalizowali jakieś zdarzenie, które miało miejsce w waszej szkole, sąsiedztwie czy gminie. Uczniowie powinni zwrócić uwagę na to, jak trudno niekiedy określić osoby odpowiedzialne za to, co się wydarzyło.

6. „Bez tolerancji ani rusz” (rozmowa nauczająca, praca z tekstem, miniscenki).

Równie ważną normą jak odpowiedzialność jest tolerancja. Zapytaj uczniów, czym dla nich jest tolerancja. Po kilku wypowiedziach uczniów poleć przeczytanie tekstu „Bez tolerancji ani rusz” (podręcznik, s. 14). Upewnij się, że rozumieją, na czym polega tolerancja negatywna i pozytywna. Poproś o podanie przykładów lub sam je podaj. Aby poznać, jakie postawy wobec innych ludzi przyjmują uczniowie, poproś ich o wykonanie (najlepiej na forum klasy) ćwiczenia „Prawo do odmiennego zdania” (podręcznik, s. 14). Warto też wykorzystać wcześniejszą pracę domową, w której uczniowie opisali nieznaną im dotychczas zespoły muzyczne, zupełnie obce. Zachęć uczniów, by jednym zdaniem wyrazili swoją opinię o prezentowanych przez innych zespołach i choć pewnie z niektórymi opiniami trudno będzie się zgodzić, nie pozwól na dyskusje, protesty itp. W podsumowaniu możesz zwrócić uwagę uczniów na to, że bardzo ważna dla kształtowania postawy tolerancji jest edukacja. Jej celem jest bowiem przeciwdziałanie dyskryminacji i przemocy, motywowanej uprzedzeniami, wspieranie równości i różnorodności, a także wprowadzanie zmian w rzeczywistości szkolnej, tworzącej często uproszczone, więszościowy i wzmacniający stereotypy przekaz – w treści podręczników i podstaw programowych; w organizacji procesów edukacyjnych czy wreszcie w przestrzeni szkoły. Od wielu lat edukacją antydyskryminacyjną zajmuje się Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej (TEA) i Koalicja na rzecz Edukacji Antydyskryminacyjnej. CEO także proponuje programy oraz występuje z inicjatywami, które pomagają rozwijać wiedzę na temat mechanizmów dyskryminacji i wykluczenia oraz budować wśród nauczycieli i uczniów kompetencje przeciwdziałania dyskryminacji („Nagroda im. Ireny Sendlerowej”, „Nienawiść – jestem przeciw”, „Liderzy i liderki tolerancji”).

ZAKOŃCZENIE

7. „Granice tolerancji” – podsumowanie (praca własna). Poleć, by każdy uczeń spróbował krótko sformułować zasadę wyznaczającą granicę tolerancji w postaci dwu-, trzyzdaniowej wypowiedzi. Jeśli to możliwe, zbierz wszystkie wypowiedzi i wypisz je na jednym arkuszu papieru. Poproś uczniów i uczennice, by na początku następných zajęć przeczytali swoje zasady oraz innych i postawili znak „+” przy tej, która ich zdaniem jest najlepsza. Wybrana w ten sposób norma postępowania może zostać mottem klasy (albo zajęć KOSS). Wywieście ją w widocznym miejscu i zapiszcie w zeszytcie, by zawsze o niej pamiętać i zawsze ją realizować w życiu.

8. „Gdzie tak można się zachować?” – praca domowa. Jako zadanie domowe zadaj uczniom i uczennicom ćwiczenie „Gdzie tak można się zachować?” (s. 11). Sprawdź na następnej lekcji, czy poprawnie je rozwiązali. Zadanie to mogą rozwiązać w zeszytcie ćwiczeń.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 12
ćwicz. 4

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ **KOSS online** (praca własna, przemówienie lub esej). O pomoc w realizacji zajęć możesz się zwrócić do nauczyciela języka polskiego. Poproś go, by uczniowie i uczennice na jego lekcji wspólnie przeanalizowali tekst Marii Ossowskiej o tolerancji, zamieszczony w KOSS online. Niech następnie napiszą krótkie wypracowanie/przemówienie, w którym spróbują przekonać swoich kolegów i koleżanki z klasy, że bez tolerancji nie mogłoby sprawnie funkcjonować współczesne społeczeństwo polskie. Wspólnie z polonistą ustalcie kryteria oceniania i wymyślcie, w jaki sposób zaprezentować najlepsze wypowiedzi uczniów i uczennic (np. przemówienia mogą zostać wygłoszone podczas szkolnej uroczystości, a wypracowania warto zamieścić w szkolnej gazecie).

3. Jak zdobywać informacje i jak z nich korzystać?

Rzetelna i obiektywna informacja jest potrzebna wszystkim obywatelom. Przydatna jest ona przy realizacji każdej inicjatywy obywatelskiej pomaga w podjęciu trafnej decyzji czy rozwiązywaniu konfliktów; istotna jest też przy ustalaniu i egzekwowaniu praw. Uczniowie podczas tych zajęć uczą się nie tylko korzystać z różnych źródeł informacji, krytycznie je analizować oraz oceniać ich wiarygodność i przydatność z punktu widzenia własnych potrzeb, ale też ćwiczą umiejętność odróżniania elementów informacyjnych od perswazyjnych, co pozwala im nie ulegać manipulacji oraz propagandowym i reklamowym przekazom nadawanym za pośrednictwem mass mediów.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/Uczennica:

- znajduje w mediach wiadomości na wskazany temat; odróżnia informacje o faktach od komentarzy i opinii; wyjaśnia, na czym powinna polegać rzetelność dziennikarstwa – dział X pkt 2.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wymienić główne źródła, z których można czerpać informacje na tematy związane z życiem publicznym;
- odróżnić opinie od faktów.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- burza mózgów
- praca w grupach

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- duże kartki papieru
- kolorowe flamastry

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Informacja na wagę złota” (rozmowa nauczająca). Do podstawowych umiejętności obywatelskich należy poszukiwanie, analizowanie i ocenianie informacji dotyczących spraw publicznych. Zwróć uwagę, że istnieje wiele różnych źródeł informacji i każde z nich może być w inny sposób użyteczne. Są informacje, które można zdobyć, czytając gazety, są też takie, których nigdy byśmy nie uzyskali, gdyby nie telewizja, która stwarza możliwość bezpośredniego śledzenia wydarzeń na innych kontynentach. Ważnym źródłem informacji jest też internet – daje on możliwość przekazywania informacji w kilkanaście sekund po tym, gdy coś się wydarzy.

Możesz też podkreślić, że przydatnym źródłem informacji pogłębiających i utrwalających wiedzę i umiejętności, jest serwis KOSS online (www.koss.ceo.org.pl/).

ROZWINIĘCIE

2. „Skąd ludzie to wiedzą?” (burza mózgów). Poproś uczniów, aby wzięli udział w burzy mózgów na temat „Skąd ludzie czerpią informacje o wydarzeniach z życia publicznego?”. Wypisz podawane przez nich źródła informacji i gdy lista będzie już dostatecznie długa, podzielcie je wspólnie na bardziej ogólne kategorie (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 16). Sprawdź, czy w trakcie ćwiczenia poruszone zostały wszystkie ważne wątki zawarte w tekście „Informacja na wagę złota” (podręcznik, s. 17) – w razie konieczności, uzupełnij wypowiedzi uczniów.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 15
ćwicz. 1, 2

3. „Fakty i opinie” (rozmowa nauczająca, samodzielna praca w grupach). Na podstawie tekstu „Fakty i opinie” (podręcznik, s. 19–20) wyjaśnij, że warto porównywać informacje prezentowane w różnych źródłach, ponieważ to samo wydarzenie może być opisane w zupełnie inny sposób. Zwykle przekaz medialny (tekst, audycja) zawiera nie tylko suche fakty, ale bardzo często też interpretacje, komentarze i opinie. Dlatego zadaniem czytelnika czy widza jest przede wszystkim odróżnienie opinii (subiektywna ocena faktów) od faktów (obiektywny element informacyjny), zwłaszcza wówczas, gdy intencją nadawcy jest perswazja.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 16
ćwicz. 3, 4

Poleć uczniom, by w parach przeczytali zamieszczone w ćwiczeniu „Fakt czy opinia?” (podręcznik, s. 20–21) wprowadzenia do dwóch artykułów i wskazali, który z nich to początek komentarza, a który – wiadomości. Podsumowując, wskaż, jak wiele nieporozumień wynika z nieumiejętności odróżniania faktów od opinii zarówno przez odbiorców, jak i nadawców komunikatów.

Fakt jest jeden, opinii może być wiele i zawierają one subiektywne oceny i interpretacje politycznych lub innych decyzji albo zdarzeń.

4. „Jak się nie zgubić w sieci?” (praca w grupach). Poleć uczniom, by przeczytali tekst „Jak się nie zgubić w sieci?” (podręcznik, s. 18), a następnie porozmawiali w czwórkach, z których narzędzi tam wymienionych już korzystali (w jakich sytuacjach), o których dowiedzieli się dopiero z tego tekstu; może się też zdarzyć, że uczniowie spotkali się z jeszcze innymi, o których autorzy podręcznika nie wspomnieli. Pozwól na krótką dyskusję, podczas której uczniowie będą mogli polecić sobie nawzajem znane narzędzia, argumentując, dlaczego i do czego mogą być przydatne.

ZAKOŃCZENIE

5. „Dzisiaj dowiedziałem się, że...” (zdania podsumowujące). Zapytaj uczniów i uczennice, czego się na lekcji nauczyli. Sprawdź, jakie informacje dotyczące poszukiwania, gromadzenia i interpretowania informacji zrozumieli. Poproś, by każdy z uczniów dokończył głośno zdanie „Dzisiaj dowiedziałem się, że...”.

6. „Gorący temat” (praca domowa). Podziel uczniów i uczennice na 5-, 7-osobowe zespoły i wyjaśnij, że ich zadaniem domowym będzie zebranie i opracowanie informacji na wybrany przez siebie (lub nauczyciela) temat będący aktualnie w centrum zainteresowania opinii publicznej i środków masowego przekazu (ćwiczenie na s. 18). Przy wyborze tematu może być użyteczna prasa ogólnopolska lub lokalna z kilku ostatnich dni. Zadanie to można zrealizować metodą projektu grupowego. Uczniowie i uczennice będą mieli na to dwa tygodnie. W tym czasie każda osoba z grupy powinna zebrać wszelkie możliwe informacje, które da się uzyskać z jednego źródła (książki, gazety codziennej, telewizji, radia, od innych ludzi – kolegów

i koleżanek, znajomych czy krewnych, a także od osób obcych, np. przypadkowych przechodniów).

Zanim uczniowie i uczennice przystąpią do pracy, powinni się wspólnie zastanowić, w jaki sposób będą gromadzić informacje (na co będą zwracać uwagę, o co i w jaki sposób pytać, jak notować uzyskane informacje). Aby ułatwić im pracę, możesz opracować szczegółową instrukcję do tego projektu, korzystając z materiału zamieszczonego w podręczniku na s. 46. Upewnij się na następnej lekcji, czy wszystkie grupy wybrały temat, zastanowiły się, jakie mogą być źródła potrzebnych informacji, oraz wymyśliły sposób, w jaki mają zamiar je zdobyć.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ **KOSS online.** Zachęć uczniów i uczennice, by skorzystali z materiałów dodatkowych i ćwiczeń zamieszczonych w serwisie internetowym KOSS online. Poleć im dwa ćwiczenia: „Czego możemy się dowiedzieć z gazet?” oraz „W najbliższym kiosku”, dzięki któremu dowiedzą się m.in., jakie gazety kupują mieszkańcy ich miejscowości.

4. O porozumiewaniu się i nieporozumieniach

Skuteczne porozumiewanie się to podstawa stosunków międzyludzkich. Wymaga z jednej strony umiejętności przekazywania własnych poglądów czy uczuć, z drugiej – właściwego odbierania i interpretowania komunikatów wysyłanych przez innych. Uczniowie podczas zajęć analizują przeszkody utrudniające skuteczne porozumiewanie się, doskonali takie umiejętności, jak: nawiązywanie kontaktu, uważne słuchanie, zadawanie pytań, rozumienie i interpretowanie przekazów. Jednocześnie uczą się argumentować, uzasadniać i wyrażać własne stanowisko, poznają również zasady dobrej dyskusji. Próbują też wyjaśnić zasady skutecznej autoprezentacji – kształtowania swojego wizerunku.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/Uczennica:

- przedstawia zasady komunikowania się; wyjaśnia zasady skutecznej autoprezentacji kształtowania swojego wizerunku – dział I pkt 2.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- sformułować własną opinię w sprawach publicznych i poprzeć ją racjonalnymi argumentami;
- wymienić oraz stosować zasady dobrej dyskusji;
- wyjaśnić, co ułatwia porozumiewanie się;
- korzystać z zasad skutecznej autoprezentacji.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- miniwykład
- praca w parach
- praca w grupach
- miniscenka, obserwacja
- praca z tekstem

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- kawałki papieru, flamastry lub długopisy

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Dlaczego ze sobą rozmawiamy?” (rozmowa w parach). Zaproponuj uczniom i uczennicom, by dobrali się w pary i zastanowili, w jakich sprawach tego dnia porozumiewali się z innymi (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 22). Gdy skończą, poproś o podanie konkretnych przykładów sytuacji, w których ludzie komunikują się ze sobą. Zachęć ich, by podawali przykłady usłyszane od kolegów lub koleżanek – w ten sposób ćwiczą umiejętność słuchania i streszczania wypowiedzi

innych. Przykłady zapisz na tablicy, porządkuj według bardziej ogólnych kategorii (np. ponieważ czegoś potrzebują, chcą przekazać opinię w jakiejś sprawie lub zachęcić innych do czegoś, pragną wyrazić swoje uczucia itp.).

2. „Kilka słów o porozumiewaniu się” (miniwykład). Wyjaśnij, w jaki sposób ludzie porozumiewają się między sobą. Można porozumiewać się nie tylko za pomocą słów, ale także gestów, mimiki, „mowy ciała”, czyli sposobu poruszania się, siedzenia itp., ujawniającej różne potrzeby i emocje. Niektóre z tych komunikatów są zamierzone, inne mogą być nieświadome czy nawet mimowolne.

ROZWINIĘCIE

3. „Jak ze sobą rozmawiamy?” (miniscenka, obserwacja). Poproś dwóch uczniów, aby na forum klasy porozmawiali ze sobą na jakiś interesujący wszystkich temat, na przykład „Czy nasza klasa jest zgrana?” (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 23). Pozostałym uczniom poleć, by obserwowali ich rozmowę, skupiając swoją uwagę nie na jej treści, ale sposobie jej prowadzenia. Warto pomóc uczniom, zadając im dodatkowe pytania: Czy rozmówcy pokazują, że słuchają siebie nawzajem? Czy pokazują, że są dla siebie życzliwi? Czy sobie nie przeszkadzają? Czy dopuszczają partnera do głosu? Czy na siebie patrzą? Czy zadają sobie pytania? itp. Po 5 minutach przerwij dyskusję i poproś uczniów o podzielenie się swoimi spostrzeżeniami.

4. „Każdy chce być słuchany” (rozmowa nauczająca). Przypomnij, że umiejętność dobrego słuchania jest szczególnie ważna, gdy przeżyliśmy coś ważnego lub trudnego. Wtedy bez opowiedzenia tego komuś i odreagowania związanych z tym emocji jest trudno samemu myśleć, słuchać innych i czasami wprost porozumieć się (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 23).

Zwróć na koniec uwagę, że uważne słuchanie wiąże się także z pewną ogólnoludzką cechą, a mianowicie z odzwierciedlaniem zachowań rozmówcy. Rozmowa przebiega lepiej, kiedy upodobnimy się nieco w sposobie komunikowania do drugiej osoby – robimy to podświadomie. Takie „dostosowanie się” może być także elementem świadomych zabiegów i wówczas wiąże się z autoprezentacją.

5. „Jak mnie widzisz? Jak mnie słyszysz?” (praca własna, praca w parach i w grupie, rozmowa nauczająca). Poproś uczniów, aby w zeszycie rozwiązyli samodzielnie ćwiczenie z podręcznika na s. 24, a następnie w parach (najlepiej z bliskim kolegą lub bliską koleżanką) udzielili sobie informacji zwrotnej – niech wskażą na te mocne strony danej osoby (i ich prezentacji), na które sam zainteresowany nie zwrócił uwagi, wypełniając tabelę.

Jeśli masz czas, połącz uczniów w czteroosobowe grupy tak, aby nie trafiły do nich dwie osoby dotąd pracujące w parach. Czwórki (wykorzystując doświadczenie czterech par) przygotowują zestaw pytań, na które powinien sobie odpowiedzieć ktoś, kto chce zadbać o właściwą autoprezentację zanim np. pójdzie na spotkanie z drugą osobą lub zaprezentuje się w mediach społecznościowych.

W podsumowaniu pracy zwróć uwagę na specyfikę autoprezentacji w sieci. Pomimo europejskiego „prawa do bycia zapomnianym” (zob. <https://www.infor.pl/prawo/prawa-konsumenta/konsument-w-sieci/778359,Prawo-do-bycia-zapomnianym-w-praktyce.html>), nie możemy być pewni, czy to, co zdecydowaliśmy się pokazać „tylko zaufanym” osobom, nie stanie się własnością publiczną. Przypomnij użytkownikom FB, Instagrama czy Snapchata, że „w odniesieniu do zdjęć czy postów, które są chronione przez prawo własności intelektualnej, **użytkownicy ser-**

wisu przyznają jego właścicielom niewyłączną, bezpłatną licencję, na korzystanie z umieszczonych przez użytkowników i objętych prawem własności intelektualnej treści". (zob. <http://serwisy.gazetaprawna.pl/prawo-autorskie/artykuly/1054551,zdjecia-na-instagramie-i-facebooku-kto-ma-prawa-do-zdjec.html>).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 18
ćwicz. 2

6. „Uważam, że...” (praca własna, praca w parach, praca z tekstem). Zwróć uwagę uczniów na możliwość rozwijania umiejętności formułowania i uzasadniania własnej opinii i zaproponuj im ćwiczenie. Poproś, aby każdy napisał w zeszycie, czy zgadza się lub nie z następującą opinią: „Agresywni uczniowie powinni być usuwani ze szkół” (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 27). Uczniowie powinni jasno opowiedzieć się po którejś ze stron: „Tak, zgadzam się”, „Nie, nie zgadzam się”, a następnie krótko uzasadnić swój wybór. Poproś, aby każdy dopisał na kartce najważniejszy argument, którego mogłyby użyć osoby o odmiennej opinii. Poleć uczniom, by odnaleźli w klasie kolegę lub koleżankę o przeciwstawnych poglądach, i przedstawili sobie nawzajem swoje argumenty, a następnie, aby każdy z nich zapisał w formie spójnej wypowiedzi swoją opinię wraz z uzasadnieniem według schematu znajdującego się w podręczniku na s. 27. Następnie poproś kilku uczniów o przeczytanie swoich wypowiedzi, porównajcie używane w nich argumenty. Na zakończenie zachęć wszystkich, by przeczytali tekst „Mieć własne zdanie i umieć je wyrażać” (podręcznik, s. 26–27). Zapytaj, jakiego rodzaju argumenty można stosować, uzasadniając własne zdanie, oraz które z nich sami wykorzystali w poprzednim ćwiczeniu.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 18
ćwicz. 3

7. Dyskusja – zrób to sam (praca własna, praca domowa). Poleć uczniom, by zapoznali się z zasadami skutecznej komunikacji, zwracając szczególną uwagę na zasady dobrej dyskusji (powinni raz jeszcze przeczytać wskazówki „Jak dyskutować?” zamieszczone w podręczniku na s. 29, jak również zajrzeć do „Miniporadnika młodego obywatela”, s. 311). Następnie poproś ich, by w domu obejrżeli w telewizji lub wysłuchali w radiu kilku dyskusji z udziałem polityków i publicystów oraz zapisałi w punktach najważniejsze informacje. Powinni zwrócić uwagę na następujące kwestie: Czy dyskutanci przestrzegają podstawowych zasad dyskusji? Z czym ma największe problemy prowadzący dyskusję? Jakich reguł najtrudniej przestrzegają uczestnikom dyskusji? (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 29). Poproś, by zachowali swoje notatki – wykorzystacie je przy najbliższej dyskusji podczas zajęć KOSS.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 19
ćwicz. 4

Zeszyt
ćwiczeń
s. 19
ćwicz. 5

ZAKOŃCZENIE

8. „Powtórka «moim zdaniem»” (praca w parach). Poproś uczniów i uczennice, aby w parach odpowiedzieli na pytanie: Co ułatwia porozumiewanie się? (odpowiedzi powinny być bardzo konkretne i jak najbardziej szczegółowe). Uczniowie i uczennice w parach na przemian mówią, co wiedzą na zadany przez nauczyciela temat (np. pierwszy uczeń: „Moim zdaniem patrzenie na rozmówcę ułatwia porozumiewanie się”, a drugi – „Moim zdaniem jasne formułowanie własnej opinii ułatwia porozumiewanie się”). Poproś uczniów, by postarali się znaleźć (każdy po trzy) takie sformułowania.

ĆWICZENIA DODATKOWE

■► **KOSS online.** Tych z uczniów i uczennic, którzy chcieliby popracować nad rozwijaniem u siebie innych umiejętności związanych ze sztuką słuchania oraz wyra-

żaniem własnego zdania, odeślij do ćwiczeń interaktywnych w KOSS online: „Jak dobrze słuchać?” i „Uczymy się odmawiać”. Pozostałych zachęć do zapoznania się z materiałami dotyczącymi sztuki przemawiania oraz tekstami słynnych przemówień zamieszczonych w KOSS online – tak zdobytą wiedzę i umiejętności będą mieli okazję niejedną raz wykorzystać w życiu szkolnym.

5. Bez współpracy ani rusz!

Życie społeczne toczy się w grupach mniejszych, takich jak drużyna harcerska czy klasa, oraz większych, jak stowarzyszenie czy partia polityczna. Grupy różnią się między sobą sposobem ich powstawania (grupy naturalne i dobrowolne), stopniem sformalizowania (grupy formalne i nieformalne), celami czy sposobami działania. Uczniowie poznają cechy różnych grup, analizują typowe role grupowe („szefa”, „buntownika”, „eksperta”, „błazna” itp.) oraz zastanawiają się, co utrudnia, a co ułatwia współpracę w grupie. Dowiadują się też, że dobra współpraca nie zawsze oznacza aprobatę wszystkiego, co się dzieje w grupie – ćwiczą m.in., jak odmawiać, wysuwać inne propozycje lub zachować dystans, podają również przykłady trudnych sytuacji, w których należy zachować się asertywnie.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/Uczennica:

- wymienia cechy grup społecznych; charakteryzuje grupę koleżeńską i grupę nastawioną na realizację określonego zadania; uzasadnia, że efektywna współpraca przynosi różne korzyści; przedstawia różne formy współpracy w grupie – dział I pkt 3;
- podaje przykłady trudnych społecznie sytuacji, w których należy zachować się asertywnie; uzasadnia, że można zachować dystans wobec nieaprobowanych przez siebie zachowań innych ludzi lub przeciwstawić się im; przedstawia różne formy zachowań asertywnych – dział I pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wskazać, do jakiej grupy należy, i określić, jakie płyną z tego korzyści;
- wymienić typowe role grupowe i rozpoznawać je w swoim otoczeniu;
- określić, od czego zależy dobra atmosfera i współpraca w grupie;
- reagować w sytuacjach, w których nie chce zaaprobować konkretnych zachowań czy decyzji grupy;
- akceptować zachowania asertywne;
- zachowywać się asertywnie.

METODY PRACY

- burza mózgów
- rozmowa nauczająca
- minidyskusje
- miniscenki
- praca z tekstem
- praca w grupach

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- wycięte z papieru kółka lub kwadraty w czterech kolorach (powinno być ich tyle, ilu jest w klasie uczniów)

- kartki z opisami miniscenek do ćwiczenia „Nie, bo nie!”
- duże kartki papieru; flamastry, kredki

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Szukaj swego” (praca w grupach). Zaproponuj uczniom i uczennicom udział w krótkiej zabawie, w czasie której wszyscy muszą zachować absolutne milczenie. Przyklej uczniom i uczennicom do pleców przygotowane wcześniej kółka lub kwadraty w czterech kolorach (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 30). Zrób to tak, by żaden uczeń nie wiedział, jaki znak ma na plecach. Zadaniem uczestników zabawy jest jak najszybsze podzielenie się na cztery grupy, zgodnie z kolorami znaczków na plecach.

Uczniowie i uczennice mogą sobie pomagać, nie mogą jednak się do siebie odzywać. Gdy wszyscy znajdą swoje grupy, omówcie krótko ćwiczenie – zwróć uwagę, że tylko z pomocą innych można było wykonać to zadanie.

ROZWINIĘCIE

2. „Kalejdoskop grup” (praca własna z tekstem, burza mózgów, rozmowa nauczająca). Poproś uczniów o zapoznanie się z tekstem „Kalejdoskop grup” (podręcznik, s. 30) i zapisanie w punktach najważniejszych zawartych w nim informacji. Zwróć ich uwagę na to, że każdy z nas należał bądź należy do wielu różnych grup. Poproś, by uczniowie podawali przykłady grup, do których kiedykolwiek należeli, i zapisz je na tablicy. Poleć im, by przyjrzeni się tak sporządzonemu spisowi i określili różnice pomiędzy grupami. W omówieniu powinny się pojawić takie kategorie, jak grupy formalne (np. klasa) i nieformalne (np. koleżanki z osiedla), towarzyskie (ekipa prywatkowa z danej klasy), zadaniowe (grupa uczniów, którzy razem mają wystąpić w teleturnieju wiedzy obywatelskiej).

Oto przykłady grup opisanych przy użyciu wymienionych w tekście kryteriów. Korzystając z przykładu rysunkowego zamieszczonego w podręczniku, uczniowie zastanawiają się, do jakich kategorii grup należą wymieniane przez nich wcześniej przykłady (formalne i nieformalne; małe i duże; pierwotne i wtórne; zadaniowe). Zwróć uwagę, że niektórzy socjologowie za grupy pierwotne uważają te, w których człowiek jest od narodzin, a inni te, których członków łączą bezpośrednie osobiste więzi.

	F	NF	M	D	P	W	Z
Rodzina	•	•	•		•		
Zastęp harcerski	•		•		•		•
Szkoła	•			•	•	•	•
Związek zawodowy	•			•		•	•
Partia polityczna	•			•		•	•
Naród		•		•		•	
Koledzy z podwórka		•	•		•		

Zaproponuj uczniom, by przeciwicyli w domu opisywanie grup społecznych.

3. „Rola w grupie” (rozmowa nauczająca). Krótko scharakteryzuj role w grupie lub poleć uczniom zapoznanie się z tekstem w ramce „Rola w grupie” (podręcznik, s. 31). Zwróć uwagę, że każda rola grupowa może być dla grupy cenna, i poproś uczniów, by wskazali pozytywne aspekty takich ról, jak „błazen”, „sierotka”, „luzak”. Omów specyfikę roli „kozła ofiarnego”. Na zakończenie poproś uczniów, by spróbowali poszukać przykładów osób, które zachowują się zgodnie z poznanymi rolami.

4. „O współpracy, liderach i liderkach” (minidyskusja). Zainicjuj dyskusję na temat zachowań i postaw, które sprzyjają realizacji wspólnego zadania, oraz takich, które to utrudniają. Warto zapisywać spostrzeżenia uczniów na tablicy podzielonej na dwie części: Jakie zachowania pomagają? Jakie zachowania przeszkadzają? Uzupełnij wypowiedzi uczniów o informacje zawarte w tekście „O współpracy, liderach i liderkach” (podręcznik, s. 31–32).

5. „A czy ty bywasz asertywny/asertywna” (praca z tekstem, rozmowa nauczająca). Kończąc rozmowę o tym, co ułatwia, a co utrudnia współpracę, zwróć uwagę, że ustępowanie czy uleganie nie zawsze przynosi dobre owoce. Jeżeli pozostajemy w niezgodzie z tym, co przyjmuje grupa, to i tak prędzej czy później to się ujawni w naszym postępowaniu – nie będziemy angażowali się w jakieś działanie albo wręcz będziemy je torpedowali. Dlatego warto zadbać o asertywność w relacjach. Poproś uczniów, aby przeczytali tekst „A czy ty bywasz asertywny/asertywna?” (podręcznik, s. 33) i spytaj, czy pojęcie asertywności jest dla nich jasne – poproś, aby w parach wyjaśnili je sobie własnymi słowami.

6. „Karta praw” (praca w grupach). Podziel klasę na trzyosobowe grupy i poproś o analizę „Karty praw” (podręcznik, s. 34). Grupy przygotowują swoje odpowiedzi na dwa pytania: umieszczone w książce: a) Jak sądzicie, dlaczego poszczególne zapisy uznano za przejawy asertywności? b) Gdyby taka karta praw miała obowiązywać w waszej klasie, jakie zmiany/uzupełnienia chcielibyście do niej wprowadzić?

Monitoruj pracę grup. Jeśli będzie taka potrzeba, wyjaśnij na forum wątpliwości, które pojawiły się przy pytaniu a). Mówiąc o „niewydawaniu wyroków na temat zachowania innych”, zwróć uwagę uczniom na różnicę między sformułowaniami – „wydawanie wyroków” a „wyrażanie opinii”. To pierwsze jest subiektywnym osądem, bezdyskusyjnym i apodyktycznym, drugie zaś wypowiedzią na temat zachowania innej osoby bez jej osądzania (np. wyrażenie swojej niezgody na jakieś zachowanie). Poszczególne punkty „Karty praw” warto czytać w kontekście pozostałych, wówczas lepiej zrozumiemy, jakie reakcje są właściwe, a jakie nie.

Jeśli uczniowie będą chcieli w swojej klasie przyjąć „Kartę praw gwarantujących asertywność w relacjach”, to zaproponuj im rozmowę na osobnej lekcji WOS-u lub na godzinie wychowawczej. O przyjęciu karty powinni dowiedzieć się także wszyscy nauczyciele w szkole, aby i oni mogli stosować jej postanowienia i świecić dla innych przykładem.

ZAKOŃCZENIE

7. „Nie, bo nie” (miniscenki). Poproś uczniów i uczennice, by jeszcze raz krótko wymienili korzyści, jakie wynikają z bycia członkiem jakiejś grupy. Podkreśl, po wypowiedziach uczniów i uczennic, że choć w grupie jest zdecydowanie różniej, czasami możemy znaleźć się w sytuacji, kiedy nie wszystko, co się w niej dzieje, nam się podoba. Stajemy wówczas przed wyborem – czy postąpić wbrew sobie, ale zgodnie z innymi w grupie, czy też zdystansować się od działań, których nie możemy

zaakceptować. Jak należy wtedy postąpić? Na przykład możemy odmówić udziału, zaproponować inne rozwiązanie, odwrócić się na pięcie lub... zmienić grupę (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 34–35).

Zaproponuj teraz uczniom i uczennicom, by w trzyosobowych grupach przećwiczyli te strategie, odgrywając minisenki (możesz sam wymyślić tematy scenek lub zachęcić uczniów w zespołach do wybrania sytuacji, w których będą się dystansować od tego, co proponuje grupa). Aby ćwiczenie przebiegło sprawnie, zapisz na dużym arkuszu papieru lub tablicy użyteczne zwroty (znajdziesz je w podręczniku w ćwiczeniu na s. 34–35). Gdy wszyscy uczniowie w grupach odegrają poszczególne strategie, poproś ich o krótki komentarz do tego ćwiczenia i zapytaj, jak się czuli, odmawiając udziału w jakimś działaniu.

8. „Projektownik” – praca domowa. Na zakończenie zapowiedz uczniom i uczennicom, że będą mieli okazję systematycznie ćwiczyć zdobywane podczas lekcji umiejętności współpracy, porozumiewania się w grupie itp. Wyjaśnij im, że zgodnie z ideą programu KOSS po zakończeniu lub w trakcie każdego działu tematycznego będą realizowali mniejsze lub większe projekty – zachęć ich do zapoznania się w domu z „Projektownikiem” na końcu pierwszego rozdziału (s. 46) oraz propozycjami projektów uczniowskich na stronie internetowej „Dla uczniów”.

6. Trudne decyzje

Każdego dnia podejmujemy mniej lub bardziej istotne decyzje. Część z nich dotyczy naszego życia, wiele jednak – działania grup, do których należymy. Uczniowie podczas zajęć uczą się rozpoznawać sytuacje wymagające podjęcia decyzji, precyzować cele, które chcą osiągnąć, określać wartości, którym powinna odpowiadać decyzja, oraz poszukiwać różnych sposobów rozwiązania problemu, oceniać ich pozytywne i negatywne skutki, podejmować optymalne decyzje w trudnych sytuacjach. Poznają metodę drzewa decyzyjnego, którą można stosować także przy rozwiązywaniu problemów ze sfery życia publicznego. Dowiadują się też, jak można podejmować decyzje w sprawach grupy (konsensus, głosowanie i decyzja lidera).

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/Uczennica:

- rozpoznaje sytuacje wymagające podjęcia decyzji indywidualnej i grupowej; wyjaśnia i stosuje podstawowe sposoby podejmowania wspólnych decyzji – dział I pkt 4.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- rozpoznawać (w życiu własnym i w życiu publicznym) sytuacje wymagające podjęcia decyzji;
- przedstawić i stosować podstawowe sposoby podejmowania decyzji dotyczących grupy;
- wskazać wady i zalety różnych sposobów podejmowania decyzji;
- ocenić efektywność poszczególnych sposobów podejmowania decyzji.

METODY PRACY

- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- praca w grupach
- praca z tekstem
- quiz

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- duży arkusz papieru ze schematem drzewa decyzyjnego (schemat można też pobrać ze strony internetowej KOSS online)

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?*

WPROWADZENIE

1. „Decyzje, decyzje” (rozmowa nauczająca, miniwykład). Poleć uczniom i uczennicom, by na kartkach zapisali, jakie decyzje musieli podjąć tego dnia. Powinni zdać sobie sprawę z tego, że każdego dnia wszyscy podejmują wiele decyzji.

* W lekcji wykorzystano 3 *Ways to Make Group Decisions*, Roger LaRaus & Richard Remy, Addison-Wesley Publishing Company 1978.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 22
ćwicz. 1

Część z nich dotyczy rzeczy mniej ważnych, ale niektóre bardzo istotnych. Czasem podejmuje się je niemal automatycznie, innym razem trzeba się dłużej zastanowić i starannie rozważyć wszystkie możliwe warianty oraz konsekwencje (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 36). Gdy skończą, poproś ich o podawanie przykładów decyzji: łatwych i trudnych; indywidualnych i grupowych; w sprawach mniej ważnych i bardzo ważnych; podejmowanych bez głębszego zastanowienia i po rozważeniu różnych rozwiązań i ich skutków.

Następnie przedstaw krótko informacje zawarte w tekście „Iść na lody?” (podręcznik, s. 36–37), nawiązując do wykonanego właśnie ćwiczenia.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 22
ćwicz. 2

2. „Drzewo decyzyjne” (drzewo decyzyjne, praca całej klasy). Poinformuj uczniów i uczennice, że teraz zapoznają się z pewną metodą analizowania i rozwiązywania problemów decyzyjnych, która może im się przydać w różnych sytuacjach życiowych. Podkreśl, że prezentowana metoda pozwala zdiagnozować sytuację decyzyjną i ocenić konsekwencje różnych możliwych rozwiązań. Nie należy jej jednak traktować jako magicznego narzędzia do podejmowania trudnych decyzji.

Poproś, aby każdy wyobraził sobie, że jest średniowiecznym rycerzem, który napotkał na swej drodze smoka i zastanawia się, czy podjąć z nim walkę. Narysuj na tablicy lub arkuszu papieru schemat drzewa decyzyjnego* i poproś uczniów oraz uczennice, by pomogli ci go uzupełnić, wypełniając kolejno następujące pola:

- sytuacja wymagająca podjęcia decyzji
- cele i wartości
- możliwe rozwiązania
- pozytywne i negatywne skutki.

Po wspólnym wypełnieniu schematu zaproponuj kilkorgu uczniom i uczennicom, by powiedzieli, jaką decyzję w tej sprawie podjęliby na miejscu średniowiecznego rycerza, i ją uzasadnili, opierając się na schemacie drzewa decyzyjnego. Możecie urządzić w klasie głosowanie, aby sprawdzić, ile osób opowiedziało się za jednym, a ile za drugim wyborem.

Zaproponuj uczniom i uczennicom, żeby w domu, przy podejmowaniu jakiejś najbliższej decyzji, przeanalizowali ją właśnie za pomocą drzewa decyzyjnego. Mogą też zwrócić się o pomoc do kogoś z rodzeństwa, rodziców czy dziadków, by znaleźć możliwe rozwiązania lub ocenić ich skutki.

ROZWINIĘCIE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 23
ćwicz. 3

3. „Trzy sposoby” (praca w grupach). Wyjaśnij, że metoda drzewa decyzyjnego jest przydatna, gdy decyzja dotyczy jednej osoby. Kiedy musimy podjąć jakąś ważną decyzję w sprawie mniejszej bądź większej grupy (np. grupy znajomych, klasy, partii politycznej, ogółu obywateli danego kraju), zazwyczaj korzystamy z innych sposobów. Należą do nich: konsensus, głosowanie i decyzja lidera. Kolejne ćwiczenie pozwoli uczniom przećwiczyć każdy z tych sposobów (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 38).

Podziel klasę na kilkuosobowe grupy i poproś, by każda wybrała swego sekretarza, którego zadaniem będzie zapisanie w zeszycie dokonanych w grupie uzgodnień (zgodnie z informacją w podręczniku).

* Schemat drzewa decyzyjnego dostępny jest także na stronie internetowej KOSS online.

a) Wyjaśnij, że pierwszy sposób podejmowania decyzji, który poznają na lekcji, to osiągnięcie ogólnego porozumienia, czyli zgody, określanego za pomocą łacińskiego słowa „consensus”. Możesz też zapisać na tablicy, na czym polega osiągnięcie konsensusu:

- *wszyscy poszukują wspólnie wszystkich możliwych rozwiązań i zastanawiają się, jakie są ich wady i zalety;*
- *aby decyzja mogła być podjęta, każdy musi zgodzić się na przyjęte rozwiązanie; jeśli choć jedna osoba zgłasza weto, to porozumienie nie zostaje osiągnięte, a decyzja nie może być podjęta.*

Wcześniej zapisz na tablicy sprawę, w której uczniowie mają podjąć decyzję metodą osiągania porozumienia. Może to być na przykład wybór symbolu klasowego, opracowanie projektu flagi klasy, wymyślenie hasła propagującego edukację obywatelską itp. Poproś zespoły, by rozpoczęły pracę nad uzgadnianiem wspólnej decyzji. Przypomnij, żeby zadbały, by każda opinia została wysłuchana, a każdy głos uszanowany. Podczas gdy uczniowie zajmują się uzgadnianiem wspólnego stanowiska, narysuj na tablicy lub dużej kartce papieru tabelę „Wady i zalety”. Po kilku minutach, ale nie wcześniej, przekaz uczniom, że czas na podjęcie decyzji minął.

Jeśli uczniowie będą się skarżyć na niewystarczający czas, zapisz w rubryce „wady”, że ten sposób podejmowania decyzji jest czasochłonny. Następnie wspólnie poszukajcie innych wad tej metody (np. trudności związane z wysłuchaniem i przekonaniem każdego członka grupy czy zbiorowości, możliwość zablokowania decyzji przez jedną osobę) oraz wynotujcie jego zalety. Zaletami są m.in.: duża liczba możliwych rozwiązań, dzielenie się z innymi swoimi pomysłami i przewidywanymi konsekwencjami, szacunek dla zdania każdej osoby. Zwróć uwagę, że istnieje też inny sposób, który nie ma wymienionych wcześniej wad, a z którym mamy do czynienia, gdy decyzję podejmuje osoba sprawująca władzę, mająca prawo rządzenia czy wydawania poleceń. Ta metoda stosowana jest często w szkołach, przedsiębiorstwach, państwach, a także – w niektórych sytuacjach – w rodzinach! Polega ona na tym, że tylko jedna osoba (np. dyrektor) lub określona grupa (na ogół nieliczna, np. sztab) ma prawo podejmowania decyzji dotyczących wszystkich.

b) Uczniowie mogą się podzielić na nowe zespoły lub pracować w poprzednich.

Każdy zespół wyznacza ze swojego grona jedną osobę (nie może nią być sekretarz), która będzie grać rolę „prezydenta”, „przewodniczącego”, „króla” lub „królowej”, „szefa” czy „dyrektora”, czyli osoby mającej władzę. Przy podejmowaniu decyzji może opierać się tylko na swoich sądach, zasięgać opinii wyłącznie wybranych doradców oraz zwykłych członków grupy. Ci ostatni mogą zgłaszać swoje propozycje tylko wtedy, gdy sprawujący władzę wyrazi na to zgodę.

Zapisz na tablicy kolejną sprawę, w której należy podjąć decyzję. Może to być na przykład sposób wykorzystania niewielkiego, ale przytulnego pokoiku na strychu szkoły (decyzję podejmuje „dyrektor szkoły”), ustalenie zasad opodatkowania poddanych (decyduje „królowa”). Możesz zadać wszystkim ten sam problem decyzyjny lub dla każdej grupy wymyślić inny oraz wskazać innego lidera.

Poproś uczniów, by podali, jakie decyzje zapadły w poszczególnych grupach i kto je podjął, a następnie zapiszcie to na tablicy. Potem – na podstawie przebiegu procesu decyzyjnego w poszczególnych zespołach – sporządźcie wspólnie zestawienie wad i zalet tego sposobu podejmowania decyzji. Zalety są następujące:

decyzję można podjąć bardzo szybko, gdy jest do tego upoważniona jedna osoba, zwykli obywatele mogą przestać się tym przejmować, odpowiedzialność za decyzję jest bowiem ściśle określona. Do wad można zaliczyć to, że lider może być przecieży nieuczciwy lub niemądry, przestaje się liczyć ze zdaniem innych członków społeczności oraz może zostać przekupiony.

c) Trzeci sposób podejmowania decyzji w sprawach dotyczących grupy to głosowanie.

Przy głosowaniu:

- *każdy głos jest tak samo ważny;*
- *możliwe jest rozważenie skutków poszczególnych wariantów;*
- *liczy się zdanie większości.*

Podziel uczniów na grupy i wyjaśnij, że tym razem będą musieli głosować, czyli odpowiedzieć TAK lub NIE na zadane pytanie, oczywiście po rozważeniu pozytywnych i negatywnych skutków obu decyzji. Zapisz na tablicy sprawę, w której należy podjąć decyzję. Może to być na przykład jakiś problem z życia klasy czy mieszkańców pewnego miasta, np. czy należy przenieść plac targowy z głównego rynku na jedną z bocznych ulic, albo inna, równie ważna sprawa dyskutowana w waszej gminie czy miejscowości. Po rozważeniu konsekwencji obu wariantów uczniowie głosują, a sekretarze liczą głosy oddane za i przeciw.

Policz wszystkie głosy TAK i wszystkie głosy NIE w całej klasie i ogłoś, jaka jest decyzja społeczności waszej klasy. Wskaż, ile osób było przeciwko tej decyzji, i uświadom im, że teraz – nawet wbrew swoim poglądom – będą oni musieli poddać się woli większości. Poproś, aby każda z grup oceniła pozytywne i negatywne strony tego sposobu podejmowania decyzji i porównała go z dwoma wcześniej omawianymi sposobami podejmowania decyzji. Następnie wszyscy wspólnie zastanawiają się nad jego wadami i zaletami, uwzględniając następujące aspekty: Czy dochodzenie do decyzji trwa długo, czy krótko? Czy liczy się zdanie każdego, czy tylko wybranych osób? Czy występuje ryzyko tyranii większości, czyli co ma zrobić nieprzekonana mniejszość? Podkreśl, że ćwiczenie to miało pokazać, iż każdy ze sposobów postępowania ma swoje zalety, ale żaden nie jest pozbawiony wad, do których należy na przykład: utrata poczucia osobistego wpływu przy decyzjach podejmowanych jednoosobowo (lub przez wąską grupę), czasochłonność i „energochłonność” procedur osiągnięcia konsensusu, ryzyko związane z tyranią większości w wypadku decyzji podjętych w wyniku głosowania.

ZAKOŃCZENIE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 23
ćwicz. 4

4. „Jak najlepiej podjąć tę decyzję?” (quiz). Aby sprawdzić, czy uczniowie i uczennice zrozumieli, w jakich sytuacjach warto stosować każdą z metod podejmowania decyzji, wyświetl za pomocą rzutnika lub rozdaj wszystkim ćwiczenie „Jak najlepiej podjąć tę decyzję?” (znajdziesz je w podręczniku na s. 40 oraz na stronie internetowej KOSS online). Poproś, aby każdy samodzielnie spróbował odpowiedzieć na zadane w nim pytania, zapisując odpowiedzi na kartce lub w zeszycie, a następnie wspólnie omówcie odpowiedzi i spróbujcie je uzasadnić. Zwróć uwagę, że decyzja pilota, mimo że została podjęta jednoosobowo, nie jest niedemokratyczna, a odpowiedzi na pytanie o decyzję rodziny dotyczącą wspólnego wyjazdu mogą być bardzo różne, w zależności od osobistych doświadczeń poszczególnych dzieci. Jeśli w trakcie

dyskusji okaże się, że uczniowie i uczennice dostrzegają przydatność trzech sposobów podejmowania decyzji w zależności od konkretnego problemu decyzyjnego – cel zajęć został osiągnięty.

5. „Uzgadnianie, decyzje lidera, głosowanie” – praca domowa. Poproś uczniów i uczennice, by w domu zapoznali się z tekstem „Uzgadnianie, decyzje lidera, głosowanie” (podręcznik, s. 39–40) zawierającym krótką charakterystykę trzech procedur podejmowania decyzji i uzupełnili notatki w zeszytach dotyczące wad i zalet poszczególnych sposobów podejmowania decyzji. Przypomnij im też o zadaniu związanym z podjęciem decyzji za pomocą drzewa decyzyjnego.

7. Negocjacje zamiast kłótni

Sytuacja, w której realizacja interesów kilku (dwu lub więcej) stron jest trudna albo niemożliwa, prowadzi do konfliktu. W zbiorowości (grupie nieformalnej, społeczności lokalnej czy w państwie), która chce rządzić się zasadami demokracji, różne grupy mają prawo do prezentowania i promocji własnych interesów, co powoduje, że konflikt staje się nieuniknionym i naturalnym elementem życia publicznego. Uczniowie poznają różne strategie zachowań w sytuacjach konfliktowych i ćwiczą umiejętności niezbędne do rozwiązywania sporów za pomocą negocjacji, a nie przez dominację bądź uleganie.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/Uczennica:

- uzasadnia, że konflikt w grupie może wynikać z różnych przyczyn (sprzeczne interesy, inne cele); przedstawia sposoby rozwiązywania konfliktów oraz analizuje ich zalety i wady – dział I pkt 6.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- rozpoznać – na przykładzie – stanowiska oraz interesy stron konfliktu i wskazać możliwe sposoby jego rozwiązania;
- wskazać i stosować trzy style zachowania w sytuacji konfliktowej w grupie i między grupami;
- wskazywać możliwe rozwiązania sporów dotyczących życia szkolnego.

METODY PRACY

- praca w grupie
- praca w parach
- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- praca z tekstem
- gra symulacyjna

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- miniankieta „Ja a konflikty”

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „O co się kłócimy?” (praca w grupach). Podziel uczniów i uczennice na kilkusobowe grupy i poproś, by odpowiedzieli na następujące pytania: O co ludzie się kłócą lub spierają? Czy spór może być pożyteczny? Poproś, by zilustrowali swoje odpowiedzi przykładami zarówno z życia prywatnego, jak i publicznego (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 41). Możesz także zaproponować uczniom, by wzięli udział w miniankiecie „Ja i konflikty” – znajdziesz ją na stronie internetowej KOSS online. Zwróć uwagę, jak różne mogą być reakcje ludzi na sytuacje konfliktowe. Wy-

jaśnij, że występują trzy najczęściej stosowane strategie zachowań w sytuacji konfliktu: agresywne postępowanie nasilające konflikt, unikanie konfliktu za wszelką cenę, szukanie konstruktywnego rozwiązania. Omów krótko trzy style rozwiązywania konfliktów (patrz: ramka w podręczniku na s. 42):

- styl twardy – twoje interesy są najważniejsze, interesy innych cię nie obchodzą, akceptujesz tylko twoje propozycje rozwiązania sporu;
- styl miękki – robisz wszystko, by nie wejść w konflikt, a jeśli jest to niemożliwe, zgadzasz się na warunki, które stawia druga strona, nawet jeśli dzieje się to kosztem twoich potrzeb;
- styl negocjacyjny – dbasz o realizację swoich potrzeb, przedstawiasz je i starasz się poznać potrzeby drugiej strony, współpracujesz w wymyślaniu i wyborze konstruktywnego rozwiązania, które pozwoli zrealizować wasze interesy.

Zaznacz, że prawie wszystkie informacje i procedury przedstawione na lekcji odnoszą się także do konfliktów, w których stronami nie są grupy, lecz pojedyncze osoby, a także do sytuacji, gdy konflikt dotyczy więcej niż dwu stron.

ROZWINIĘCIE

2. „Spróbujmy się dogadać” (rozmowa nauczająca, gra symulacyjna). Zwróć uwagę, że negocjacje to taki sposób rozwiązywania konfliktów, który opiera się na zasadzie uwzględniania interesów wszystkich stron. Znajduje zastosowanie nie tylko w rozmowach między partnerami handlowymi, ale także w rozwiązywaniu konfliktów między grupami (np. pracownicy i pracodawcy, związek zawodowy i pracodawca, partie polityczne dążące do utworzenia koalicji, uczniowie i dyrekcja szkoły) czy nawet dwojgiem ludzi (np. dyrektor i pracownik, rodzic i dziecko). Zapowiedz uczniom, że teraz wezmą udział w symulacji negocjacji grupowych, najlepiej dotyczących życia uczniów w szkole (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 41–42). Porozmawiaj przed lekcją z nauczycielami, przedstawicielami samorządu szkolnego oraz opiekunem samorządu i zapytaj, czy kiedykolwiek w szkole spotkali się z jakimś konfliktem pomiędzy uczniami, uczniami a nauczycielami itp. Jeśli tak, wykorzystaj podany przykład podczas lekcji, wówczas uczniowie będą mogli przećwiczyć nie tylko umiejętność negocjacji, ale także zrobią krok w kierunku rozwiązania palącego problemu.

Podziel klasę na dwie grupy – możesz to zrobić w sposób arbitralny, losowy albo zgodnie z ich prawdziwymi preferencjami (ostatni sposób będzie możliwy jedynie wówczas, gdy okaże się, że obie grupy są tak samo liczne i „silne”). Wybierzcie z każdej grupy po trzech przedstawicieli – głównych negocjatorów. Następnie wyjaśnij, na czym polega konflikt. Podczas gdy uczniowie naradzają się w swoich zespołach (mają sformułować swoje stanowisko i spisać przemawiające za nim argumenty), możesz zapisać na tablicy etapy negocjacji (znajdziesz je w serwisie KOSS online). Poleć, aby negocjatorzy usiedli naprzeciwko siebie i spróbowali rozwiązać konflikt.

Wskaż lub poleć uczniom wybranie osoby, która będzie pełniła funkcje sekretarza. Pilnuj, by uczniowie przestrzegali ustalonych wcześniej zasad, w tym kolejności etapów negocjacji, szukali rozwiązania dopiero wtedy, gdy poznają interesy drugiej strony, formułowali, a następnie zapisywali na dużym arkuszu lub tablicy zarówno interesy wspólne, jak i sprzeczne. Negocjacje powinny mieć co najmniej dwie tury: po zapisaniu interesów negocjatorzy spotykają się na chwilę ze swoimi zespołami, wysłuchują komentarzy członków grupy i razem z nimi zastanawiają się, jakie pro-

pozycje można złożyć drugiej stronie. Przed przyjęciem ostatecznego rozwiązania może być potrzebna jeszcze jedna konsultacja negocjatorów z całym zespołem.

W przypadku gdy negocjatorom nie uda się dojść do porozumienia, przypomnij, jakie mogą być tego konsekwencje. Warto ich również zapytać, jak się czują w tej sytuacji oraz co zrobiliby inaczej, by osiągnąć porozumienie.

W omówieniu ćwiczenia zwróć uwagę na to, jak negocjatorzy czuli się w czasie rozmów i czy udawało im się przestrzegać ustalonych zasad, czy są zadowoleni z przebiegu i wyniku negocjacji, a może mają poczucie, że popełnili jakieś błędy.

3. „Bajka z morałem” (praca w parach). Przypomnij o tym, że nie zawsze stronom konfliktu udaje się dojść do porozumienia. Zazwyczaj ze stratą dla wszystkich uczestników konfliktu. Zaproponuj uczniom, by w parach opowiedzieli sobie przedstawioną w ćwiczeniu „Bajka z morałem” (podręcznik, s. 42) historyjkę obrazkową z morałem, zachęcającą do konstruktywnego rozwiązywania konfliktów. Zanim zaczną opowiadanie, powinni ułożyć poszczególne obrazki we właściwej kolejności.

ZAKOŃCZENIE

4. „Konflikty i mediacje” (praca własna, praca z tekstem). Poproś uczniów i uczennice o odczytanie tekstu „Konflikty i mediacje” (podręcznik, s. 43–44) i zastanowienie się, czym się różnią negocjacje od mediacji. Poproś, by w zeszytach spróbowali opisać rolę mediatora. Zapytaj, czy potrafią podać przykłady jakichś słynnych negocjacji i mediacji. Jeśli zajdzie taka potrzeba, opowiedz im o rozmowach Okrągłego Stołu w 1989 r., podkreślając, jakie miały znaczenie dla przyszłości demokracji w Polsce (patrz: tekst w ramce na s. 44).

5. „Negocjacje wokół nas” – praca domowa (praca własna). Poleć uczniom i uczennicom, żeby przejrzyli gazety z ostatnich dni, obejrzyli wiadomości telewizyjne lub posłuchali audycji radiowych, weszli na strony serwisów internetowych i wynotowali wszystkie przykłady toczących się w Polsce i na świecie negocjacji, a potem wybrali jedną z nich i przygotowali krótką notatkę według schematu (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 45):

1. Jakie strony biorą udział w negocjacji?
2. Czego dotyczą negocjacje?
3. Jakie są stanowiska i interesy stron?
4. Kto reprezentuje strony?
5. Jak długo toczą się negocjacje?
6. Czy były w nich momenty przełomowe?
7. Jaki będzie twoim zdaniem ich ostateczny rezultat?

Podkreśl, że jeśli będą mieli trudności ze znalezieniem przykładów w mediach, mogą opisać negocjacje znane im z historii.

Rozdział II

W RODZINIE I W SZKOLE

SZUKAMY ODPOWIEDZI NA PYTANIA:

- Dlaczego rodzina jest taka ważna?
- Jak rodziny się zmieniają?
- Jakie prawa i obowiązki ma dziecko w rodzinie?
- Jak funkcjonuje gospodarstwo domowe?
- Jak opracować budżet rodziny?
- Jak działa szkoła i kto tworzy szkolną społeczność?
- Komu jest potrzebny samorząd uczniowski?
- Co zrobić, gdy prawa ucznia są naruszane?
- Jak funkcjonuje współczesne polskie społeczeństwo?
- Jakie są najważniejsze problemy młodych Polaków?

NAUCZYCIELKO/NAUCZYCIELU, PAMIĘTAJ O SERWISIE INTERNETOWYM KOSS ONLINE

- KOSS online jest przeznaczony zarówno dla ciebie, jak i dla twoich uczniów.
- KOSS online to źródło dodatkowych materiałów: ćwiczeń, artykułów, prezentacji i zdjęć.
- KOSS online można wykorzystywać podczas lekcji lub polecać go uczniom do pracy w domu.
- KOSS online to pomoc przy planowaniu i realizacji uczniowskich projektów edukacyjnych.
- KOSS online zawiera linki do najciekawszych stron internetowych z zakresu edukacji obywatelskiej.

1. Rodzina, ach rodzina

Uczniowie przyglądają się rodzinie jako najważniejszej grupie społecznej – poznają jej funkcje, historię oraz jej współczesne modele. Uświadamiają sobie rolę rodziców i osób starszych w rodzinie oraz analizują wartości, które są ważne dla ich rodzin. Zastanawiają się też, jakie prawa i obowiązki ma każde dziecko w rodzinie.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- charakteryzuje rodzinę jako grupę społeczną; przedstawia rolę rodziców i osób starszych w rodzinie; analizuje wartości ważne dla swojej rodziny – dział II pkt 1;
- analizuje wpływ, jaki rodzina wywiera na dzieci; przedstawia prawa i obowiązki dzieci w rodzinie – dział II pkt 2.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- scharakteryzować rodzinę jako małą grupę społeczną, odwołując się do różnych modeli życia rodzinnego;
- przedstawić rolę rodziców i osób starszych w rodzinie;
- wskazać wartości ważne dla ich rodziny;
- wyjaśnić, jaki wpływ wywiera rodzina na dzieci;
- przedstawić podstawowe prawa i obowiązki dzieci w rodzinie.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- praca z tekstem
- mapa myślowa
- praca w grupach lub w parach

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- arkusze papieru, flamastry, kredki

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

1. „Rodzina, ach rodzina” (praca z tekstem, praca w parach). Poproś uczniów, by w parach przeczytali tekst „Rodzina, ach rodzina” (s. 49–50) i wspólnie opracowali notatkę – powinny się w niej znaleźć następujące informacje: *Co to jest rodzina? Jakie funkcje społeczne spełnia? Jakie są typowe modele rodziny? Jakie zmiany zachodzą w jej podstawowym kształcie?*

Następnie zachęć ich do lektury fragmentu publikacji Ireny E. Kotowskiej oraz Janiny Józwiak, „Nowa demografia Europy a rodzina” (s. 50). Zapytaj, czy w swoich wnioskach uwzględnili wymienione w tekście zmiany zachowań rodziny.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 26
ćwicz. 1

2. „Nie ma jak rodzina” (praca własna). Odwołaj się do „map” więzi opracowanych przez uczniów na lekcji „Człowiek – istota społeczna” (ćwiczenie „Twój kwiat” na s. 5) – zapytaj młodzież, czy w ich pracach pojawiła się „rodzina”. Prawdopodobnie wszyscy wskazali tę grupę. Poproś, by dodatkowo określili, jak ważna jest dla nich więź rodzinna w porównaniu z innymi łączącymi ich więziami (mogą np. wymienić grupy, do których należą, w kolejności od najważniejszej do mniej ważnej). Następnie poleć uczniom, aby wykonali ćwiczenie „Nie ma jak rodzina” (s. 50) i sformułowali opinię na temat znaczenia rodziny w życiu człowieka, odwołując się do wyniku sondażu i własnych obserwacji. Jeśli nie znamy dobrze klasy i relacji rodzinnych uczniów, należy poprzestać na samodzielnej pracy uczniów, ewentualnie na pracy w parach.

3. „Moje prawa i obowiązki” (praca z tekstem, praca w małych grupach). Podziel klasę na małe zespoły. Poproś, by uczniowie zapoznali się z tekstem Jarosława Krasnodębskiego (s. 51), a następnie przedyskutowali zamieszczone pod nim kwestie. Jeśli to możliwe, po wykonaniu pierwszego polecenia, zaproponuj uczniom zmianę grup. Przypomnij, że każda dyskusja w zespole powinna kończyć się notatką (w zeszycie lub na flipcharcie). Notatka może mieć formę mapy myśli, tabelki lub innego, wymyślonego przez uczniów schematu.

Podsumuj to ćwiczenie na forum, podkreślając znaczenie w równym stopniu obowiązków i praw rodziców lub dzieci w rodzinie. Zastanów się wspólnie z uczniami, co się dzieje, gdy członkowie rodziny nie wywiązują się ze swoich obowiązków oraz w sytuacji, gdy prawa któregoś z członków rodziny są naruszane. Zwróć uwagę na spadek zaufania oraz brak poczucia bezpieczeństwa dzieci w rodzinie.

Zaproponuj chętnym osobom, by wykonały zadanie dodatkowe w domu (pkt 3 na s. 51), indywidualnie lub w małych zespołach. Pracę tę mogą wykonać w sposób tradycyjny (np. ulotka papierowa/plakat) lub z wykorzystaniem nowoczesnych technologii, np. darmowych aplikacji graficznych (Piktochart, Thinglink czy Canva).

4. „Rodzinne wartości” (praca w parach). Poproś uczniów, aby – po przeczytaniu fragmentu wypowiedzi papieża Franciszka (s. 52) – porozmawiali krótko o tym, jakich „języków” uczą się obecnie w swoich rodzinach, a jakich chcieliby uczyć w przyszłości, we własnych rodzinach, jeśli je kiedyś założą. Zapowiedz, że pracę tę będą mogli kontynuować w domu, wykonując zadanie „Rodzinna mapa” (s. 52).

ZAKOŃCZENIE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 27
ćwicz. 2

5. „Rodzinna mapa” – praca domowa. Powiedz uczniom, że wykonując w domu ćwiczenie ze s. 52, będą mieli okazję dokładniej przyjrzeć się swojej rodzinie, zarówno tej najbliższej, jak i dalszej. Zachęć ich, by swoją pracę wykonali wspólnie z rodzeństwem, rodzicami lub dziadkami, zwracając uwagę nie tylko na „geograficzne” aspekty mapy, ale także na cechy swojej rodziny, przykładowe obowiązki i prawa jej członków, oraz ważne dla wszystkich wartości. Tego rodzaju współpraca może wzmocnić więzi rodzinne, a – jak zostało powiedziane wcześniej – są one najważniejsze spośród wszystkich innych więzi społecznych.

ĆWICZENIA DODATKOWE

► Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca w parach). Zachęć uczniów do przeczytania tekstu o przemianach i modelach współczesnej rodziny („Zeszyt ćwiczeń”, s. 27)

lub przedstaw im najważniejsze informacje tam zawarte (rodzina mała, zwana też nuklearną; rodzina rozszerzona, spotykana najczęściej na wsi, składająca się zazwyczaj z trzech spokrewnionych ze sobą pokoleń; rodzina patchworkowa, zwana też zrekonstruowaną lub wielorodzinną, powstająca w wyniku ponownego zakładania rodzin przez jednego lub oboje rodziców po rozwodzie). Poproś, aby uczniowie, pracując w parach, wyszukali przykłady wskazanych kategorii rodzin w ulubionych książkach i serialach oraz zastanowili się, jaki model tworzy ich rodzina oraz inne, znane im rodziny. Swoje wnioski mogą także uwzględnić w przygotowywanej w domu „rodzinnej mapie”.

2. O gospodarstwie domowym

Gospodarstwo domowe tworzą mieszkające razem osoby, najczęściej rodziny, ale ktoś, kto żyje samotnie, także stanowi odrębne gospodarstwo. Na lekcji uczniowie poznają, jak funkcjonuje gospodarstwo domowe, analizują jego dochody i wydatki oraz uczą się sporządzać budżet domowy. Dowiadują się również, w jaki sposób gospodarstwo może równoważyć swój budżet, np. ograniczając wydatki lub biorąc kredyt.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wyjaśnia, jak funkcjonuje gospodarstwo domowe; wymienia główne źródła jego dochodów (z działalności zarobkowej: pracy, działalności gospodarczej, umów cywilnoprawnych oraz ze świadczeń społecznych – w powiązaniu z rodzajami ubezpieczeń społecznych) – dział II pkt 3;
- wymienia kategorie wydatków gospodarstwa domowego; planuje jego budżet – dział II pkt 4.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, co to jest gospodarstwo domowe, skąd czerpie swoje dochody i jakie ma wydatki;
- opracować budżet wybranego gospodarstwa domowego lub przedsięwzięcia i przedstawić możliwe sposoby lokowania budżetowych nadwyżek oraz radzenia sobie z deficytem;
- wyjaśnić, jak mogą zarządzać własnym kieszonkowym i innymi zasobami.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- miniwykład
- praca w parach lub grupach
- praca z tekstem
- minidyskusja

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- zdjęcia lub opisy ukazujące różne gospodarstwa domowe

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Gospodarując wspólnie” (miniwykład, rozmowa nauczająca). Na początek wyjaśnij, że gospodarstwa domowe, do których wszyscy należymy, stanowią obok przedsiębiorstw i państwa trzeci, najważniejszy element gospodarki narodowej. Podaj definicję gospodarstwa domowego i zapytaj, jakie, z punktu widzenia jego członków, pełni funkcje. Poproś, by uczniowie i uczennice przypomnieli, jakie

zasoby wytwarzają gospodarstwa domowe oraz co otrzymują w zamian od przedsiębiorstw i państwa. Powiedz, że wielkość konsumpcji gospodarstw domowych w ogromnym stopniu decyduje o stanie gospodarki. Gdy gospodarstwa zaczynają więcej konsumować (zgodnie z zasadą naczyń połączonych, o której była mowa na poprzedniej lekcji), rośnie produkcja przedsiębiorstw, jak również podatki płacone przez nie państwu, a także wydatki państwa i firm.

ROZWINIĘCIE

2. „Domowe finanse” (praca z tekstem, rozmowa nauczająca). Poleć uczniom przeczytanie tekstu „Domowe finanse” (s. 54). Poproś, aby zdefiniowali pojęcie budżetu, nadwyżki i deficytu budżetowego. Zapytaj o najważniejsze wydatki w ich rodzinach. Od czego powinny być one uzależnione? Jakie trudności mogą się pojawić w czasie planowania budżetu oraz jak z nimi należy sobie radzić?

3. „Budżet książkowych i serialowych rodzin” (praca w parach). Powiedz uczniom, że będą teraz układać budżet jednej z książkowych lub serialowych rodzin. Zadbaj, aby uczniowie wybierali nie tylko zamożne rodziny (np. rodzinę Ignacego Borejki z książek Małgorzaty Musierowicz czy Ludwika Boskiego z serialu „Rodzinka.pl”), ale także te o niższych dochodach. Poproś, by podzielili kartkę na dwie części i po jednej stronie wypisali źródła dochodów całej rodziny, a po drugiej – miesięczne wydatki (patrz ćwiczenie na s. 55). Następnie poszczególne zespoły przedstawiają opracowane przez siebie budżety i odpowiadają na pytania kolegów i koleżanek.

Po zakończeniu prezentacji uczniowskich wypisz na tablicy kilka powodów, dlaczego przedstawione budżety różnią się między sobą (np. różne źródła i poziomy dochodów rodzin, odmienne priorytety wydatków, różna skłonność do ryzyka i oszczędzania, inna siła przekonywania poszczególnych członków rodziny itp.). Oczywiście, nie wszystkie rodziny w rzeczywistości układają co miesiąc swój budżet. Wydatki i dochody zazwyczaj w każdym miesiącu są podobne, nie wymagają więc szczegółowego planowania. Z pewnością jednak sporządzanie budżetu jest konieczne, gdy uczymy się prowadzić dom, zaczynamy żyć na swoim, zakładamy rodzinę itp. Planowania wymagają też szczególne wydarzenia w życiu rodziny, np. wakacje, ślub, zmiana mieszkania.

W drugiej części ćwiczenia uczniowie modyfikują przygotowane przez siebie budżety w związku z niespodziewanymi okolicznościami. Najpierw zastanawiają się, na co przeznaczyć niespodziewany dochód w wysokości 5 tysięcy złotych, a potem szukają sposobu, jak w ramach opracowanego budżetu sfinansować zakup lodówki (stara właśnie się zepsuła) oraz zapłacić pierwszą ratę kursu języka angielskiego w wysokości 600 zł (kurs trwa rok).

4. „Oszczędzamy i pożyczamy” (miniwykład). Zapewne w przygotowanych przez grupy projektach budżetu pojawiła się nadwyżka budżetowa. Sprawdź, czy uczniowie wiedzą, jak można zagospodarować te pieniądze, następnie omówcie różne sposoby inwestowania. Postaraj się wykorzystać tekst „Oszczędzamy i pożyczamy!” (s. 56–57). Zapytaj uczniów, jakie formy lokowania oszczędności są ich zdaniem najkorzystniejsze. W praktyce znacznie częściej niż z nadwyżką budżetową mamy do czynienia z deficytem budżetowym (jest to zgodne z prawem rzadkości dóbr). Wypiszcie na tablicy sposoby, jak można sobie w takiej sytuacji radzić. Jedną z coraz częściej stosowanych metod jest zaciąganie pożyczek lub kredytów. Uświadom uczniom, że wzięcie kredytu to bardzo poważna sprawa (zwłaszcza, jeśli cho-

dzi o duże sumy), dlatego trzeba ostrożnie podejmować decyzję o jego zaciągnięciu. Przypomnij, co należy wziąć pod uwagę, biorąc kredyt.

5. „Zarządzaj swoim kieszonkowym” (praca własna). Poinformuj, że w Polsce ok. $\frac{2}{3}$ dzieci w wieku 4–18 lat dostaje kieszonkowe, średnio kilkadziesiąt złotych miesięcznie. Podaj dane, na co młodzi ludzie przeznaczają te pieniądze (patrz: ćwiczenie „Zarządzaj swoim kieszonkowym” na s. 57). Poproś uczniów, aby przeczytali w podręczniku wypowiedzi swoich rówieśników, a następnie zadali sobie pytania: *Na co wydaję swoje pieniądze? Które moje zakupy są racjonalne, a z których mógłbym/mogłabym zrezygnować? Jak mógłbym/mogłabym odłożyć większą sumę? Na co bym przeznaczył/przeznaczyła zaoszczędzone pieniądze?*

ZAKOŃCZENIE

6. Podsumowanie (praca własna). Poleć uczniom i uczennicom, aby wymyślili trzy żarty rysunkowe z mrówkami obywatelskimi, które ilustrowałyby najważniejsze zagadnienia z lekcji.

ĆWICZENIA DODATKOWE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 28
ćwicz. 1

▣ „**Jak zarabiają?**” (praca własna). Poproś uczniów i uczennice, aby w zeszycie wypisali wszystkie gospodarstwa domowe, które tworzą bohaterowie ich ulubionego serialu telewizyjnego lub książki. Poleć im następnie, by zapoznali się z tekstem „Gospodarując wspólnie” (s. 53) i wypisali wymienione w nim źródła dochodów gospodarstw domowych. Niech spróbują odgadnąć (lub wymyślić), którzy z wymienionych przez nich bohaterów serialowych lub literackich je osiągnęli.

▣ „**Na co wydajemy?**” (praca własna, analiza danych). W tym ćwiczeniu uczniowie i uczennice powinni dokonać samodzielnej analizy danych statystycznych zamieszczonych w tabeli „Na co wydajemy?” (s. 55) i odpowiedzieć na pytania:

- *Na jakie potrzeby gospodarstwa domowe w Polsce wydają obecnie najwięcej pieniędzy, a na jakie najmniej?*
- *Jakie zmiany zaszły w przeznaczeniu wydatków między rokiem 1994 a 2016? Które względnie wzrosły, a które spadły?*

Po zinterpretowaniu zmian w zakresie wydatków między rokiem 1994 a 2016 uczniowie i uczennice opracowują wykres kołowy ilustrujący przeznaczenie wydatków w roku 2016. Mogą też zbadać wydatki swojej rodziny w ciągu najbliższego miesiąca i określić, jaki udział w nich mają wydatki na mieszkanie lub żywność (zadanie domowe dla chętnych).

▣ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca w grupach). Po omówieniu zagadnień związanych z gospodarowaniem własnymi pieniędzmi zwróć się do uczniów, aby w kilkusobowych grupach przygotowali budżet wycieczki klasowej do Warszawy, Krakowa lub w góry. Planując budżet, powinni przyjąć, że koszt wyjazdu jednego ucznia nie może przekroczyć 350 złotych. Instrukcję oraz dodatkowe informacje znajdą w „Zeszyt ćwiczeń” (s. 30). Zespoły zapisują swoje propozycje budżetu w tabelce (lub arkuszu kalkulacyjnym Excel), a następnie porównują z efektami pracy innych. Na zakończenie uczniowie wspólnie wybierają najlepszy projekt budżetu.

3. Szkoła jako wspólnota

Szkoła jest częścią społeczności lokalnej i powinna korzystać z jej zasobów – ludzi, miejsc, instytucji – a równocześnie włączać się w życie swojej wspólnoty. Uczniowie poznają strukturę polskiego systemu edukacyjnego oraz funkcję szkoły. Dowiadują się, kto jest odpowiedzialny za jej funkcjonowanie. Poznają też członków społeczności szkolnej (uczniowie, rodzice i nauczyciele), analizują zakres i formy działania samorządu oraz jego miejsce wśród innych organów w szkole oraz szukają pomysłów na jego efektywne działanie. Lekcja uświadamia również, jakie prawa i wolności przysługują uczniom.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- przedstawia funkcje szkoły w systemie edukacji oraz strukturę polskiego systemu edukacyjnego – dział III pkt 1;
- charakteryzuje klasę szkolną, pozalekcyjne koło zainteresowań, życie szkolnej społeczności; przedstawia działania samorządu uczniowskiego; wyjaśnia, jak przeprowadzane są wybory organów samorządu szkolnego – dział III pkt 2;
- wymienia prawa i obowiązki ucznia; rozpoznaje przypadki naruszania praw uczniów oraz pracowników szkoły; przedstawia sposoby dochodzenia praw, które zostały naruszone – dział III pkt 3.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- przedstawić członków społeczności szkolnej i wyjaśnić, na czym polega ich odpowiedzialność za funkcjonowanie szkoły;
- wyjaśnić, co to jest samorząd uczniowski;
- interpretować zapisy statutu własnej szkoły dotyczące uprawnień samorządu uczniowskiego;
- ocenić przydatność samorządu działającego w jego szkole w rozwiązywaniu problemów uczniów;
- wyjaśnić, w jaki sposób w szkole wybierane są władze samorządu, oraz ocenić, na ile wybory te są autentyczne i demokratyczne;
- wymienić, jakie prawa mu przysługują, oraz wskazać sposoby działania, jeśli zostaną one naruszone.

METODY PRACY

- burza mózgów
- praca w grupach lub w parach
- praca z tekstem
- rozmowa nauczająca
- ranking diamentowy

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- statut szkoły
- fragment ustawy o systemie oświaty (na stronie KOSS online)
- fragment Konwencji o Prawach Dziecka (także w KOSS online)

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Szkoła to...” (praca własna, praca w parach, rozmowa nauczająca). Poproś uczniów i uczennice, aby każdy samodzielnie (na kartce) dokończył na dziesięć różnych sposobów zdanie: „Szkoła to...”. Podaj przykład: „Szkoła to miejsce, w którym spotykam się z przyjaciółmi”. Następnie poleć, by w czwórkach porównali swoje odpowiedzi oraz odrzucili te najbardziej banalne i prowokacyjne. Niech wspólnie się zastanowią, jak postrzegają szkołę. Czy ich opinie są zgodne, czy też się różnią? Jeśli się różnią, to czym? Następnie przedstawiciele każdej z grup prezentują wnioski na forum klasy (patrz: ćwiczenie na s. 58). Podsumowując to ćwiczenie, wyjaśnij, że szkoła, podobnie jak inne instytucje publiczne, nie działa w próżni. Jej prawidłowe funkcjonowanie wymaga współpracy z wieloma instytucjami. Warto, by uczniowie i uczennice wiedzieli, z jakimi urzędami, organizacjami czy osobami współpracuje szkoła, skąd się biorą środki na jej utrzymanie, kto podejmuje decyzje dotyczące najważniejszych problemów. Szkoła to przecież nie tylko miejsce, gdzie uczniowie zdobywają wiedzę, ale także miejsce, gdzie nabywają różne umiejętności potrzebne w dorosłym życiu. W szkole nawiązują pierwsze trwałe kontakty z rówieśnikami, uczą się podstawowych reguł społecznych (wprowadź koniecznie określenie „szkoła to wspólnota”).

2. „Czego nam brakuje?” (burza mózgow). Poproś uczniów i uczennice, aby szybko wymienili, czego im brakuje w opisanej wcześniej wspólnotce szkolnej, co ułatwiłoby im naukę oraz inne działania. Odpowiedzi zapisuj hasłowo na tablicy. Nie komentuj, ale wykreście wspólnie najbardziej absurdalne propozycje. Poleć im, by podczas następnego ćwiczenia, w którym będą próbowali definiować zadania członków społeczności szkolnej, zastanowili się, kto mógłby się zająć załatwieniem proponowanych przez nich spraw.

ROZWINIĘCIE

3. „Szkoła – instytucja i społeczność” (praca własna, praca z tekstem, rozmowa nauczająca). Poleć uczniom, by każdy indywidualnie przeczytał tekst „Szkoła – instytucja i społeczność” (s. 58–59). Ich zadaniem będzie wynotowanie w zeszytce, we wcześniej przygotowanej tabeli, wszystkich wymienionych tam członków społeczności szkolnej – w lewej kolumnie wypisują członków, a w prawej – własne pomysły na zadania, jakie mogą realizować w szkole. Ochotnicy odczytują swoje propozycje.

Uzupełnij pomysły uczniów, opowiadając o zadaniach dyrektora szkoły, rady pedagogicznej i rady rodziców (skorzystaj z tabeli „Kto i za co odpowiada” na s. 60); w tym czasie uczniowie uzupełniają tabelę w zeszytce. Zastanówcie się wspólnie, co łączy wszystkich członków szkolnej społeczności oraz jakie mają względem siebie oczekiwania. Wyjaśnij im też, że wymienieni przez nich uczniowie to samo-

rząd uczniowski. Dodaj też, że tego określenia używa się także w odniesieniu do „uczniowskich władz” reprezentujących uczniów w szkole.

4. „Co może samorząd uczniowski i klasowy?” (praca z tekstem, praca w parach). Poleć uczniom, by w dwójkach zapoznali się z odpowiednimi zapisami w ustawie o systemie oświaty oraz w statucie szkoły dotyczącymi kompetencji samorządu uczniowskiego. Mogą też przeczytać tekst w podręczniku „Co może samorząd uczniowski i klasowy?” (s. 61). Poproś, by się zastanowili, które z tych kompetencji w rzeczywistości posiada ich samorząd szkolny, a które zapisane są tylko na papierze; uczniowie każdą swoją opinię powinni potwierdzić przykładem lub ją uzasadnić. Następnie uczniowie prezentują swoje wnioski na forum klasy.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 32
ćwicz. 3

5. „Wybory” (rozmowa nauczająca). Zapytaj uczniów, czy brali udział w ostatnich wyborach do samorządu? Poproś, aby opowiedzieli o swoim dotychczasowym udziale w wyborach do samorządu, wskazując, co jest ich zdaniem warte naśladowania, a co powinno zostać zmienione. Wyjaśnij, co określa ordynacja wyborcza (zasady wyboru i odwoływania władz samorządu uczniowskiego) oraz jak można zorganizować takie wybory. Zachęć, by przed kolejnymi wyborami samorządowymi skorzystali z materiałów opublikowanych na stronie KOSS online i www.samorzad.ceo.org.pl i wspólnie się zastanowili, w jaki sposób zorganizować wybory w szkole, aby kandydaci reprezentowali wszystkie grupy uczniów, żeby zagłosowało jak najwięcej wyborców i żeby zrobili to świadomie.

6. „Prawa ucznia” (rozmowa nauczająca, ranking diamentowy, praca w grupach). Wyjaśnij, że prawa ucznia to pojęcie umowne. Uczniom przysługują przecież takie same prawa jak wszystkim ludziom, a ze względu na wiek także prawa, jakie przysługują dzieciom. Wypisz na tablicy nazwy dokumentów zawierających zestaw tych praw (patrz: „Prawa ucznia” na s. 64). Zaproponuj teraz, aby uczniowie – pracując w grupach – wybrali najważniejsze prawa dziecka. Rozdaj zespołom fragmenty Konwencji o Prawach Dziecka. Przydziel każdemu jedno prawo. Niech odczytają je na głos i wspólnie się zastanowią, które z nich dotyczą życia szkolnego (np. prawo do edukacji, prawo do zrzeszania się, prawo do odpoczynku itp.). Pracując metodą rankingu diamentowego, wybierają te, które są dla nich najistotniejsze, i zapisują je w zeszycie. W tych samych zespołach szukają przykładów łamania praw, które wybrali jako najważniejsze. Poproś przedstawicieli o ich podanie, wypisz je po jednej stronie tablicy. Wspólnie zastanówcie się, co można zrobić w każdym z wymienionych przypadków.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 32
ćwicz. 5

Nauczyciel uzupełnia informacje, posługując się tekstem o prawach ucznia oraz „Co zrobić, gdy twoje prawa uczniowskie zostały naruszone?” (patrz: ramka na s. 64–65).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 33
ćwicz. 6

ZAKOŃCZENIE

7. Podsumowanie (praca w grupie). Zachęć uczniów, by krótko porozmawiali o tym, jak się czują w szkole i wspólnie zastanowili się, co można zrobić, by szkoła była miejscem przyjaznym i otwartym na ich pomysły. Podczas rozmowy uczniowie mogą wykorzystać kostkę ewaluacyjną (jej wzór znajduje się w „Zeszycie ćwiczeń” na s. 33). Warto przygotować większą kostkę, z rysunkami uczniów, a wówczas będzie można z niej korzystać w różnych sytuacjach, nie tylko wtedy, gdy uczniowie będą rozmawiać o szkole, ale także o klasie i panującej w niej atmosferze (np. na godzinie wychowawczej).

8. „Obowiązki, obowiązki...” – praca domowa. Przypomnij, że oprócz praw uczniowie i uczennice mają także obowiązki (patrz: ćwiczenie na s. 65). Poleć, by w domu wypisali ze statutu szkolnego wszystkie obowiązki (w zeszycie!).

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ „**Struktura polskiego systemu edukacyjnego**” (krótka rozmowa nauczająca). Zwróć uwagę uczniów, w jaki sposób zmieniła się struktura polskiej szkoły po ostatniej reformie. Warto ich zapytać, co dla nich oznacza taka zmiana – jakie widzą jej plusy, a jakie minusy.

▣ „**Nasza szkoła w internecie**” (praca indywidualna). Zachęć uczniów, by w domu (z rodzicami lub bratem czy siostrą, którzy nie chodzą do waszej szkoły) obejrze-li stronę internetową szkoły. Zanim zaczną wspólnie przeglądać stronę, niech się zastanowią, jakich informacji szukają i czego chcieliby się dowiedzieć o szkole? Następnie niech sprawdzą, czy informacje te zostały opublikowane i są łatwo dostępne (można je szybko znaleźć). Poproś, by zrobili listę informacji lub dokumentów, których nie znaleźli na stronie internetowej szkoły, a także wskazali, co utrudniało im poszukiwania. Możecie na koniec zajęć przekazać taką listę osobom zajmujących się obsługą waszego szkolnego serwisu.

4. Jak żyją Polacy?

Podczas zajęć uczniowie poznają strukturę społeczną polskiego społeczeństwa, dowiadują się, co to jest klasa, warstwa i rozwarstwienie społeczne. Charakteryzują wybraną grupę zawodową i zastanawiają się, jakie jest jej miejsce na rynku pracy. Na podstawie różnych źródeł diagnozują i opisują najważniejsze problemy Polaków, w tym tych najmłodszych. Przyglądają się też swojej społeczności lokalnej, a szczególnie młodym ludziom, by – w ramach projektu – rozpoznać i rozwiązać wybrane problemy. Uczniowie planują również swoją karierę edukacyjną i zawodową, szukając równowagi między swoimi zainteresowaniami i predyspozycjami a możliwościami.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- charakteryzuje oczekiwane kompetencje wybranych kategorii społeczno-zawodowych i ich miejsce na rynku pracy – dział III pkt 4;
- planuje dalszą edukację, uwzględniając własne zainteresowania, zdolności i umiejętności oraz rady innych osób i sytuację na rynku pracy – dział III pkt 5;
- rozpoznaje problemy społeczne swojej społeczności lokalnej (np. wynikające z sytuacji demograficznej, gospodarczej, infrastrukturalnej); formułuje sądy dotyczące tych problemów – dział VI pkt 6.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- scharakteryzować – na przykładzie – wybraną warstwę społeczną i grupę zawodową oraz jej styl życia;
- rozpoznawać i definiować najważniejsze problemy społeczne społeczeństwa polskiego;
- rozpoznać i zaprezentować problemy dotyczące młodych ludzi w ich lokalnym środowisku oraz podać propozycję rozwiązań;
- samodzielnie wyszukiwać i interpretować informacje dotyczące perspektyw życiowych młodych Polaków;
- wyjaśnić, co należy brać pod uwagę, przy podejmowaniu decyzji dotyczącej kierunku kształcenia;
- wskazać własne predyspozycje i preferencje;
- gromadzić i analizować informacje na temat własnej ścieżki edukacyjnej;
- wyjaśnić znaczenie stawiania sobie celów życiowych oraz stałego doskonalenia własnych umiejętności.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- burza mózgów
- praca z tekstem
- praca w grupach lub w parach

- miniankieta
- debata

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- arkusze papieru, flamastry

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Społeczeństwo, w którym żyjemy” (praca własna, praca z tekstem, rozmowa nauczająca). Poleć uczniom i uczennicom, aby przeczytali tekst „Społeczeństwo, w którym żyjemy” (s. 66–67). Następnie poproś, aby w parach spróbowali wypisać kryteria, które można zastosować do opisu podziału i zróżnicowania polskiego społeczeństwa. Odczytajcie głośno kilka propozycji. Zapytaj, jak nazywamy grupy, które powstają w wyniku tych podziałów. Sprawdź, czy uczniowie i uczennice rozumieją terminy występujące w tekście.

2. „Zawody i style życia” (praca w parach). Poproś uczniów i uczennice, aby w parach wybrali dowolną grupę zawodową i krótko ją scharakteryzowali, odpowiadając na pytania zamieszczone w ćwiczeniu „Zawody i style życia” (s. 67). Jeśli nie będą znali odpowiedzi na któreś z nich, poleć, by uzupełnili je w domu (poszukali informacji w książkach, czasopiśmie, internecie czy bezpośrednio – u przedstawicieli danego zawodu). Uczniowie mogą przygotować to ćwiczenie w formie mapy myślowej.

Zachęć uczniów do przeczytania tekstu z ramki „Urok czy przekleństwo zmian” (s. 69), a następnie im zaproponuj, aby przeprowadzili wywiad z przedstawicielami różnych grup zawodowych na temat ich pracy (przykładowe pytania znajdują się w ćwiczeniu „Dlaczego tak?” na s. 69). Zachęć ich, by wymyślili także własne pytania. Ćwiczenie to jest dla chętnych uczniów i uczennic.

ROZWINIĘCIE

3. „Minisłownik społecznych problemów” (praca w grupach). Wyjaśnij, że w Polsce są ludzie, którym żyje się dobrze, ale są też i tacy, którzy borykają się z różnymi problemami materialnymi (np. bezrobociem, ubóstwem), zdrowotnymi (alkoholizm), wykluczeniem społecznym itp. Poleć uczniom, by wyobrazili sobie, że są współautorami „Minisłownika społecznych problemów”. Ich zadaniem jest opracowanie następujących haseł: bezrobocie, kryzys gospodarczy, nierówności społeczne, przestępczość, ubóstwo, wykluczenie społeczne, uzależnienia (patrz: ćwiczenie na s. 68).

Podziel uczniów na 7 grup, rozłóż pojęcia (każda grupa opracowuje jedno hasło). Uczniowie, korzystając ze słowników i internetu, przygotowują definicję, zapisują ją na dużym arkuszu papieru, a następnie głośno odczytują na forum klasy. Jeśli będzie to konieczne, skoryguj przygotowane definicje, połącz wszystkie kartki z zapisanymi definicjami i powieś w widocznym miejscu w klasie. Swoje definicje mogą uzupełnić własnoręcznie wykonanymi ilustracjami (np. symbolem). Zachęć także uczniów do indywidualnej pracy w domu – każdy powinien się zastanowić, jakie inne hasła mogłyby się znaleźć w słowniku.

4. „Młodzi i ich problemy” (miniankieta, analiza danych, praca z tekstem, praca w parach). Wypisz na tablicy (w jednej kolumnie) następujące hasła: agresja, bezro-

Zeszyt
ćwiczeń
s. 34
ćwicz. 2

Zeszyt
ćwiczeń
s. 34–35
ćwicz. 1, 3

Zeszyt
ćwiczeń
s. 35
ćwicz. 4

bocie, czas wolny, kultura, sport, stosunki międzyludzkie, infrastruktura, uzależnienia, bieda, przestępczość, polityka lokalna (listę tę można dowolnie modyfikować). Poproś, by każdy zaznaczył, który z tych problemów jest dla niego najważniejszy, a który najmniej ważny. Zaproś uczniów do uważnej lektury tekstu „Młodzi i ich problemy” (s. 67–68).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 36
ćwicz. 5

Następnie poproś, by zapoznali się z wykresem zamieszczonym pod ćwiczeniem „Lepsze życie czy stracone pokolenie?” (s. 69) i zastanowili się, jak odpowiedzieliby na pytanie: „Jak postrzegasz własne perspektywy życiowe?”. Poproś by w parach porozmawiali o tym, które ze stwierdzeń jest im bliższe: „Jesteśmy pokoleniem, które stoi przed życiową szansą na lepsze życie niż nasi rodzice” czy „Jesteśmy kolejnym straconym pokoleniem?”, oraz uzasadnili swoją opinię.

ZAKOŃCZENIE

5. „Młodzi, jak wam się powodzi?” (burza mózgów, rozmowa nauczająca, praca w grupach). Zapytaj uczniów i uczennice, w jaki sposób można się dowiedzieć, jak ich rówieśnicy postrzegają swoją sytuację życiową oraz jak oceniają szanse na przyszłość. Wysłuchuj odpowiedzi do momentu, aż pojawi się propozycja badania, ankiety itp. Wyjaśnij zalety takiej formy zbierania informacji, a następnie poproś uczniów i uczennice, by dobrali się w trójki i wspólnie ułożyli kilka pytań, które mogłyby się w takim badaniu znaleźć. Po krótkich prezentacjach na forum klasy uczniowie i uczennice układają jedną wspólną listę, którą będą mogli wykorzystać podczas realizacji projektu „Problemy młodych w naszej miejscowości” (więcej informacji w „Projektowniku” na s. 72).

ĆWICZENIA DODATKOWE

► „Co lubię?” (debata, praca z tekstem). To ćwiczenie warto zrealizować na dodatkowej godzinie (np. wychowawczej, lub w ramach doradztwa zawodowego). Zaproponuj uczniom zorganizowanie debaty oksfordzkiej. Tezą w debacie będzie pogląd: *Wybierając zawód trzeba kierować się bardziej sytuacją na rynku, niż własnymi zainteresowaniami*; kontrtezą: *Zainteresowania mają pierwszeństwo przy wyborze zawodu*. Debatancki powinni przygotować argumenty potwierdzające tezę lub kontrtezę – jedynym z materiałów pomocniczych może być tekst w podręczniku pt. „Sześć typów osobowości” (s. 70). Można zorganizować jedną debatę, w której każdą ze stron będzie reprezentował 5 wybranych uczniów, a pozostali pełnić będą funkcję marszałka oraz publiczności, albo zorganizować więcej debat, aby każdy z uczniów mógł wystąpić i przedstawić swoje stanowisko.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 37–38
ćwicz. 7, 9

► Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca własna). To ćwiczenie może być doskonałym przygotowaniem do proponowanej wyżej debaty (patrz: ćwiczenie 8 na s. 38). Uświadom uczniom, że myśląc o swojej przyszłości, z jednej strony powinni wziąć pod uwagę przewidywany popyt i podaż na rynku pracy w przyszłości, z drugiej – własne zainteresowania i predyspozycje.

Poproś uczniów, aby w zeszycie ćwiczeń uzupełnili tabelę na s. 38. W pierwszej kolumnie uczniowie wypisują, co ich obecnie interesuje. W trzeciej kolumnie tabeli określają, jakie zawody i zajęcia związane ze swoimi obecnymi zainteresowaniami i pasjami mogliby wykonywać. Środkową kolumnę tabeli powinni wykorzystać

do zanotowania wszystkich tych rzeczy, które mogą/muszą zrobić, by przejść od dzisiejszej pasji do zajęcia, które chcieliby wykonywać w przyszłości. Wyniki pracy przedstawiają sobie nawzajem (w parach) na następnej lekcji.

Rozdział III

MAŁE OJCZYZNY I WSPÓLNE PAŃSTWO

SZUKAMY ODPOWIEDZI NA PYTANIA:

- Jak działa samorząd lokalny?
- Co to jest mała ojczyzna?
- Jaka jest gmina i wspólnota lokalna, do której należysz?
- Jak można promować swoją gminę i region?
- Jak powołuje się władze gminy i jakie mają one uprawnienia?
- Co to jest naród?
- Co wynika z faktu, że naród i państwo to nie to samo?
- Skąd biorą się i w czym przeszkadzają stereotypy narodowe?
- Jakie mniejszości narodowe i etniczne żyją w Polsce?
- Jakie szczególne prawa przysługują mniejszościom?
- Co to znaczy być patriotą?
- Czym jest patriotyzm i jak rozumieją go dziś młodzi ludzie?
- Czym różni się patriotyzm od nacjonalizmu?
- Czy nacjonalizm może być groźny?
- Jakie były przyczyny zagłady Żydów podczas II wojny światowej?
- Czy we współczesnym świecie wciąż istnieje szowinizm?

NAUCZYCIELKO/NAUCZYCIELU, PAMIĘTAJ O SERWISIE INTERNETOWYM KOSS ONLINE

- KOSS online jest przeznaczony zarówno dla ciebie, jak i dla twoich uczniów.
- KOSS online to źródło dodatkowych materiałów: ćwiczeń, artykułów, prezentacji i zdjęć.
- KOSS online można wykorzystywać podczas lekcji lub polecać go uczniom do pracy w domu.
- KOSS online to pomoc przy planowaniu i realizacji uczniowskich projektów edukacyjnych.
- KOSS online zawiera linki do najciekawszych stron internetowych z zakresu edukacji obywatelskiej.

1. Tożsamości lokalne i regionalne

Po reformie samorządowej z 1990 roku gmina, z jednostki podziału terytorialnego państwa stała się wspólnotą ludzi, wyposażoną w osobowość prawną. Działania władz samorządowych stanowią wypełnienie konstytucyjnych zasad pomocniczości i decentralizacji państwa i są wysoko oceniane przez społeczeństwo. Na zajęciach uczniowie zapoznają się ze strukturą samorządu terytorialnego oraz zadaniami gminy, powiatu i województwa. Rozpoznają problemy swojej społeczności lokalnej oraz formułują własne opinie na ten temat. Przyglądają się swojej gminie jako „małej ojczyźnie” – dzięki temu mają okazję pogłębiać więź z miejscem, w którym żyją.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- znajduje i przedstawia podstawowe informacje o swoim regionie, wydarzenia i postaci z jego dziejów; lokalizuje własne województwo i powiaty wchodzące w jego skład oraz pozostałe województwa – dział VI pkt 1;
- przedstawia tradycje i zwyczaje swojej społeczności regionalnej – dział VI pkt 5;
- rozpoznaje problemy społeczne swojej społeczności lokalnej (np. wynikające z sytuacji demograficznej, gospodarczej, infrastrukturalnej); formułuje sądy dotyczące tych problemów – dział VI pkt 6.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, co to jest samorząd terytorialny;
- wyjaśnić – na przykładzie własnej miejscowości – na czym polegają zasady decentralizacji oraz pomocniczości;
- podać przykłady ponadgminnych władz samorządowych oraz wyjaśnić, jak są wybierane;
- podać podstawowe informacje o swoim sąsiedztwie (środowisku lokalnym, wsi, osiedlu) i zlokalizować je na mapie gminy;
- podać nazwę swojego powiatu i województwa i umieć zlokalizować je na mapie Polski;
- zaprezentować wybrane informacje dotyczące walorów swego regionu;
- wyjaśnić, z czego wynikają konflikty w gminie.

METODY PRACY

- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- praca w grupach lub w parach
- praca z mapą
- praca z fotografią
- praca z tekstem
- burza mózgów

- minidyskusja
- mapa myślowa

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- mapa gminy
- mapa administracyjna Polski

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Wspólnota mieszkańców” (rozmowa nauczająca). Zapytaj uczniów i uczennice, czy wiedzą, kto mieszka na ich ulicy lub w domu, przy jakiej okazji spotykają swoich sąsiadów, co łączy ich i ich rodziny z ludźmi z sąsiedztwa. Na podstawie tekstu „Wspólnota mieszkańców” (s. 75) wyjaśnij znaczenie terminów „wspólnota” oraz „gmina”. Połóż nacisk na ten aspekt pojęcia „gmina”, który oznacza zarówno określony obszar, jak i zamieszkujących go ludzi. Gmina rozumiana jako jednostka administracyjna będzie tematem kolejnych aktywności. Wskaż na mapie zasięg gminy, w której mieszkacie.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 40
ćwicz. 1

ROZWINIĘCIE

2. „Moje miejsce na ziemi” (praca ze fotografią). Przed zajęciami poleć uczniom i uczennicom, by przynieśli na lekcję zdjęcie, które przedstawia ważne dla nich miejsce lub ważny obiekt w ich gminie. Zróbcie w klasie wystawę fotograficzną, przy czym zwróć uwagę, czy każde zdjęcie ma podpis, w którym uczeń/uczennica uzasadnia swój wybór. Od „klasowego” zwiedzania wystawy można zacząć kolejną aktywność – przygotowanie „Folderu o naszej gminie”.

Dodatkowo, możesz zachęcić uczniów, by przeczytali tekst M. Zasady „Jak odróżnić Śląsk od Zagłębia?” (ramka na s. 77) i wspólnie zastanowili się, w jakim regionie leży ich gmina i co wyróżnia ten region. Z jakimi innymi regionami graniczy i czy tę granicę łatwo jest wskazać?

3. „Folder o naszej gminie” (burza mózgów, projekt uczniowski). Poproś uczniów, aby wyobrazili sobie, że są redaktorami lokalnej gazety i mają sporządzić kilkustronicowy, ilustrowany informator o swojej gminie. Zapytaj uczniów, jakie informacje, ich zdaniem, powinny się w nim znaleźć. Zapisuj na tablicy propozycje uczniów. Uporządkujcie je wspólnie, a potem wybierzcie najważniejsze i najciekawsze (patrz: ćwiczenie na s. 75–76). Następnie zaproponuj uczniom wspólne wykonanie folderu poświęconego gminie – zadanie to może być zrealizowane w formie projektu uczniowskiego (po lekcjach). Podziel uczniów na grupy i przydziel im zadania związane z zbieraniem informacji, zaprojektowaniem informatora oraz wykonaniem do niego rysunków lub zdjęć. Możecie też kolejną lekcję poświęcić w całości na wykonanie takiego informatora (w jednej lub dwóch wersjach), a następnie – jeśli to możliwe – odbić go na ksero, tak aby każdy uczeń dostał przynajmniej jeden egzemplarz dla siebie. Jeżeli rezultat pracy będzie bardzo zadawalający, to postaraj się, aby np. urząd gminy albo lokalna gazeta sfinansowały odbicie większej liczby egzemplarzy. Zastanówcie się też nad formą prezentacji wykonanych przez uczniów prac. Jedną z propozycji może być zorganizowanie wystawy połączonej ze spotkaniem z osobą, która w urzędzie gminy zajmuje się planowaniem przestrzennym.

4. „Co to jest samorząd?” (miniwykład, praca własna). Na podstawie tekstu „Co to jest samorząd” (s. 77–78) wyjaśnij, co to samorząd i podaj jego rodzaje. Poproś uczniów, by w parach sformułowali własną definicję samorządu (nie zaglądając do podręcznika) i zapisali ją w zeszytach. Ochotników poproś o odczytanie definicji.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 41
ćwicz. 4

5. „Kto ma się tym zająć?” (praca w parach, rozmowa nauczająca). Poleć uczniom, by w dwójkach zaznaczyli w tabelce przerysowanej do zeszytu z podręcznika (s. 78), czym ich zdaniem powinna się zajmować władza centralna, a czym lokalna (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 78, dostępne także w „Zeszytach ćwiczeń”). Zapytaj, czy są sprawy, którymi władza nie powinna się zajmować wcale, pozostawiając je trosce samych obywateli. Przeanalizuj odpowiedzi uczniów na forum klasy, zapytaj, dlaczego udzielali takich, a nie innych odpowiedzi. W przypadku gdy nie będzie jasne, w czyich kompetencjach mieści się dany problem, uczniowie mogą zaznaczyć dwie rubryki. Dotyczy to np. spraw wiążących się z bezpieczeństwem w gminie. Ważne jest, by wytłumaczyć, że sprawy lokalne rozstrzyga samorząd lokalny (gminny lub powiatowy), w zależności od tego, jak dużego obszaru i jak dużej społeczności ta sprawa dotyczy, natomiast sprawy całego regionu rozstrzyga samorząd województwa, a sprawy o znaczeniu ogólnopaństwowym – rząd i wojewoda będący jego przedstawicielem.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 42
ćwicz. 5

6. „Sprzeczne potrzeby” (miniwykład). Przypomnij, że podstawowym zadaniem gminy jest realizowanie potrzeb wszystkich mieszkańców. Podkreśl, że nie jest to proste, i to nie tylko z powodów finansowych. Na podstawie tekstu „Sprzeczne potrzeby” (s. 78–79) wyjaśnij, że wśród mieszkańców gminy lub powiatu istnieją różne grupy, które mają podobne potrzeby (np. przedsiębiorcy, ludzie bezdomni, pracownicy oświaty, młodzi sportowcy). Obywatele należący do każdej z grup – choć często nic o sobie nie wiedzą – są żywotnie zainteresowani tym, aby władze lokalne podejmowały decyzje zgodne z ich dążeniami i potrzebami. Na przykład, przedsiębiorcy woleliby, aby schronisko dla bezdomnych przenieść dalej od nowo wybudowanego eleganckiego centrum usługowo-handlowego, a bezdomni są odmiennego zdania. Pracownicy oświaty naciskają, aby nadwyżkę budżetową wydać na dofinansowanie szkół, grupa młodych sportowców zaś prowadzi kampanię na rzecz budowy ośrodka rekreacyjno-sportowego.

Uświadom uczniom, że decyzje władz lokalnych zależą często od tego, w jaki sposób wspomniane grupy potrafią informować o swych oczekiwaniach i argumentować na rzecz własnych interesów. Choć wiadomo, że pewne grupy dysponują większymi możliwościami wpływania na decyzje samorządu lokalnego (na przykład przedsiębiorcy w porównaniu z bezdomnymi), to jednak każda grupa może sprawić, że jej głos zostanie usłyszany.

7. „Władza na dole” (miniwykład). Pokaż mapę administracyjną Polski. Na podstawie tekstu „Władza na dole” (s. 79–80) wyjaśnij, że w Polsce, podobnie jak w innych krajach demokratycznych, władza podzielona jest pomiędzy wiele różnych instytucji. Najważniejszą rolę odgrywają władze centralne. Nie może być jednak tak, by wszystkie, nawet najdrobniejsze decyzje zapadały w stolicy kraju. Dlatego w 1990 r. przywrócono samorząd w gminach, a w 1998 r. przeprowadzono reformę samorządową. Dobrze, gdy decyzje i pieniądze znajdują się bliżej ludzi i spraw, których dotyczą. Zwróć uwagę na to, że działalność władz wszystkich szczebli powinna mieć charakter pomocniczy – tam, gdzie sami ludzie nie mogą czegoś zrobić, powinna im w tym pomóc gmina (np. problemy dotyczące szkół, dróg, oczyszczalni ścieków),

Zeszyt
ćwiczeń
s. 42
ćwicz. 6

natomiast tam, gdzie gmina sobie nie radzi, powinien wkroczyć powiat (np. kwestie dróg łączących gminy, szkół średnich dla uczniów z kilku gmin, szpitali). Także władza centralna ma charakter pomocniczy; nie posiada ona żadnych samostyjnych uprawnień, ma jedynie wspomagać niższe społeczności – samorządy lokalne i regiony. Zgodnie z zasadą pomocniczości każda sprawa powinna być rozwiązywana na tak niskim szczeblu, jak to tylko możliwe. Zasady decentralizacji i pomocniczości zapisane są w Konstytucji RP.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 43
ćwicz. 8

8. „Powiat i województwo” (praca w parach, mapa myślowa). Przypomnij uczniom, że w jednym z poprzednich ćwiczeń zastanawiali się, które zadania w państwie powinny należeć do władzy centralnej, a które do lokalnej, jakie zaś sprawy powinni rozwiązywać sami obywatele. Powiedz, że podobne wątpliwości mieli twórcy polskiej reformy administracyjnej wprowadzonej w 1998 roku. Musieli wypracować nie tylko nowe zasady podziału terytorialnego kraju, ale także rozstrzygnąć, jak ma wyglądać podział zadań pomiędzy władzę centralną, władzę regionalną i różne szczeble władzy samorządowej. Nie zawsze zgadzali się co do tego, jak powinna przebiegać ta linia podziału – zapewne i uczniowie, wykonując to ćwiczenie, będą różnić się w opiniach na ten temat.

Połącz uczniów w pary. Poleć, by pierwszy uczeń przeczytał fragment tekstu na s. 81 dotyczący powiatu, drugi – województwa. Po lekturze uczniowie przekazują sobie najważniejsze informacje. Mogą też sporządzić mapy myślowe, na których znajdą się informacje: co to jest powiat/województwo, zadania powiatu/województwa, organy powiatu/województwa. Na koniec wybrani uczniowie wskazują na mapie administracyjnej Polski swój powiat i województwo.

ZAKOŃCZENIE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 42–43
ćwicz. 7

9. „Kto nami rządzi?” (praca własna). Poproś uczniów i uczennice, aby odpowiedzieli na pytania zawarte w ćwiczeniu „Kto nami rządzi?” (s. 80–81). Jeśli nie będą znali odpowiedzi na jedno z nich, powinni uzupełnić ćwiczenie w domu, korzystając z internetu lub prosząc o pomoc rodziców. Mogą też wykonać „wizytówki” osób rządzących w kraju, powiecie lub gminie (wzory wizytówek znajdują w KOSS-ie online). Zapytaj, czy wiedzą, w jaki sposób są wybierani poszczególni przedstawiciele władzy. Jeśli uczniowie i uczennice będą mieli trudności z odpowiedzią na to pytanie, przeanalizujcie wspólnie schemat „Władze samorządowe” (s. 82). Zachęć uczniów i uczennice do przeczytania materiałów zamieszczonych w serwisie KOSS online – znajdują tam dodatkowe informacje o władzach samorządowych i ich kompetencjach.

10. Podsumowanie (mapa myślowa). Napisz na tablicy drukowanymi literami trzy hasła: „gmina”, „powiat”, „województwo”. Poleć uczniom i uczennicom, by kolejno wymieniali najważniejsze informacje (hasła) dotyczące tych jednostek samorządowych. Zapisuj je w postaci mapy myślowej. Jeśli pojawi się jakaś błędna propozycja, nie poprawiaj jej sam, zapytaj uczniów, czy mają inne zdanie na ten temat.

ĆWICZENIA DODATKOWE

► „Wycieczki” (projekt uczniowski). Ćwiczenie jest propozycją zespołowego projektu, w trakcie którego uczniowie przygotowują mapę swojej wsi lub miasteczka, gminy czy regionu (w wersji papierowej lub online) z wymyśloną przez nich i zazna-

czoną trasą tematyczną, np. „Śladami lokalnych artystów” – patrz ćwiczenie w podręczniku na s. 76. Mapy mogą stanowić wkładkę do folderu o gminie, można je także wykorzystać przy okazji gminnych uroczystości i świąt czy też, po prostu, podczas zajęć z młodszymi kolegami i koleżankami w terenie.

▣ „**Sprawa do załatwienia**” (projekt uczniowski) to propozycja kolejnego projektu, w którym uczniowie zastanawiają się, co w ich okolicy wymaga zmiany i które z tych spraw powinny zostać rozwiązane przez władze gminy. Uczniowie tworzą listę takich spraw, po czym wybierają jedną z nich i wspólnie określają, jak można wpłynąć na rządzących w gminie, by zajęli się tym ważnym, z punktu widzenia młodych, problemem. Zadaniem uczniów jest opracowanie planu działania wraz z potencjalnymi rozwiązaniami oraz, jeśli to możliwe, przedstawienie go odpowiednim osobom w gminie.

▣ „**Za dużo czy w sam raz?**” (minidyskusja). Mówiąc o decentralizacji władzy, która ma zarówno swoich zwolenników, jak i przeciwników, możesz zaproponować uczniom i uczennicom minidyskusję na ten temat. Poproś, by zapoznali się z tekstem „Za dużo czy w sam raz?” (s. 82), a następnie zastanowili się, czym, ich zdaniem, powinien się zajmować samorząd, a jakie sprawy lepiej pozostawić w gestii władzy centralnej.

2. Naród i państwo

Powstanie wspólnoty narodowej jest jednym z ważniejszych przejawów życia zbiorowego. Zajęcia pokazują, jakie czynniki wpływają na kształtowanie się tożsamości narodowej (np. więź językowa, terytorialna i kulturowa). Uczniowie rozważają także, czym się różni narodowość od obywatelstwa. Przyglądają się Polakom na emigracji, poszukują źródeł stereotypów narodowych oraz analizują ich skutki.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wyjaśnia, co oznacza być Polakiem lub członkiem innej wspólnoty narodowej/etnicznej oraz co łączy człowieka z ojczyzną – Polską; przedstawia te więzi na własnym przykładzie – dział VIII pkt 1;
- wyjaśnia, czym obywatelstwo różni się od narodowości; przedstawia warunki nabycia obywatelstwa polskiego z mocy prawa i wymienia inne formy uznania za obywatela polskiego oraz nadania obywatelstwa polskiego; wymienia konstytucyjne obowiązki obywatela – dział VIII pkt 2;
- uzasadnia, że można pogodzić różne tożsamości społeczno-kulturowe (regionalną, narodową/ etniczną, państwową/ obywatelską, europejską) – dział VIII pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, co to jest naród;
- wskazać czynniki kształtujące naród;
- wyjaśnić, co dla nich znaczy być Polakiem;
- wskazać różnice pomiędzy obywatelstwem a narodowością;
- wyjaśnić, co to jest Polonia, oraz wskazać miejsca jej największych skupisk;
- podać przykłady podtrzymywania przez środowiska polonijne więzi z ojczyzną.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- miniwykład
- praca w grupach lub w parach
- praca z tekstem
- analiza wykresu

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- mapa polityczna świata i Europy
- wydruki ankiety „Nasze miejsce na ziemi” (ze strony KOSS online)

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Poproś uczniów i uczennice, aby się zastanowili, czym różnią się między sobą narody. Uzyskane odpowiedzi zapisz na tablicy. Wyjaśnij, że grupy ludzi

zamieszkujące przez długi czas pewne terytorium, posługujące się tym samym językiem, mające podobne doświadczenia historyczne oraz tę samą kulturę wytwarzającą więzi, zespalające je w odrębny naród.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 45
ćwicz. 4

ROZWINIĘCIE

2. „Czym to się różni?” (miniwykład). Powiedz, że wypełniając różne formularze (np. formularz paszportowy), spotykamy się z rubrykami „obywatelstwo” i „narodowość”. Wyjaśnij, że obywatelstwo oznacza przynależność jednostki do danego państwa, konieczność przestrzegania jego praw, ale równocześnie możliwość korzystania ze związanych z tym uprawnień. Obywatelstwo uzyskuje się poprzez urodzenie bądź stałe zamieszkiwanie na terytorium danego państwa. Natomiast o narodowości decyduje tożsamość narodowa, czyli odczuwana przez jednostkę więź z określoną wspólnotą narodową.

3. „Naród – wspólnota krwi czy kultury?” (praca z tekstem, praca własna). Poleć, by uczniowie zapoznali się indywidualnie z tekstem „Naród – wspólnota krwi czy kultury?” (s. 83). Poproś, by na jego podstawie dokończyli w zeszytach zdania: *Naród to...; Państwo to...; Państwo narodowe to...; Państwo wielonarodowe to...* Ochotnicy mogą swoje propozycje odczytać na forum (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 84).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 44
ćwicz. 1, 2

4. „Jestem Polakiem...” (praca w parach, rozmowa nauczająca). W kolejnym ćwiczeniu uczniowie pracują w parach. Powiedz, by najpierw każde z nich zapisało w zeszycie zdanie: *Jestem Polakiem/Polką, co oznacza, że...*, a następnie dokończyło je na kilka możliwych sposobów. Poproś, by porozmawiali w parach o tym, co to dla nich znaczy być Polakiem lub Polką. Na forum klasy podsumuj te rozmowy w dwójkach, prosząc o krótki komentarz.

5. „Polak, kto to taki?” (praca własna, analiza wykresu). Poproś, by uczniowie zapoznali się z wynikami badania opinii publicznej, w którym pytano o to, co jest konieczne, aby uznać kogoś za Polaka i żeby je zinterpretowali (patrz: wykres na s. 85). Zapytaj, które z wymienionych kryteriów uważają za najistotniejsze, a które według nich nie mają znaczenia. Zwróć uwagę, że w tym badaniu, wśród czynników decydujących o poczuciu tożsamości narodowej, pojawiło się kryterium – „mieszkanie na stałe w Polsce”. Czy ich zdaniem mieszkając za granicą, można być prawdziwym Polakiem lub prawdziwą Polką?

Zeszyt
ćwiczeń
s. 44–45
ćwicz. 3

6. „Marsz, marsz Polonia” (miniwykład, praca własna). Zwróć uwagę, że obecnie ponad 25 milionów Polaków mieszka poza granicami kraju. Niektórzy są potomkami emigrantów sprzed lat, inni wyjechali z kraju niedawno (po otwarciu rynków pracy w krajach Unii Europejskiej). Zapytaj uczniów, gdzie ich zdaniem mieszka najwięcej Polaków. Odpowiedzi porównajcie z informacjami zamieszczonymi na stronie Ministerstwa Spraw Zagranicznych w „Atlasie polskiej obecności za granicą”.

Następnie zapytaj uczniów, czy wiedzą, jaki jest stosunek Polaków do integracji migrantów w naszym kraju, a także o stosunek innych narodów do Polaków migrujących do ich krajów. Po krótkiej rozmowie przeanalizujcie wspólnie wykresy w ćwiczeniu „Jak się integrować?” (s. 87), poproś uczniów, by opowiedzieli się za którymś ze stanowisk i je uzasadnili.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 47
ćwicz. 6

Przedstaw najważniejsze informacje z tekstu „Marsz, marsz Polonia” (s. 85). Poproś uczniów, by wskazali sposoby podtrzymywania więzi z ojczyzną przez Polonię.

7. „Stereotypy narodowe” (rozmowa nauczająca). Powiedz uczniom, że inna narodowość niż nasza jest często postrzegana w sposób uproszczony, schematyczny (patrz: ćwiczenie na s. 88). Nasze przekonania o innych nacjach są wynikiem powielanych schematów i często krzywdzą ich przedstawicieli. Wyjaśnij (lub przypomnij), co to jest „stereotyp” (korzystając z tekstu „Stereotyp, czyli my i tak wiemy swoje...” oraz cytatu Leszka Kołakowskiego). Zapytaj uczniów, czy znają jakieś stereotypy narodowe (np. „flegmatyczny jak Anglik”, „gadatliwy jak Włoch”, „oszczędny jak Szkot”). Wypisz je na tablicy, po czym zapytaj uczniów i uczennice, czy znają przedstawicieli wymienionych narodów osobiście, czy tylko z mediów. Czy odpowiadają oni utartym opiniom o swoich rodakach? A może znają jakieś przykłady z literatury czy filmu? Skąd wzięły się te stereotypy? Przez chwilę porozmawiajcie o tym, w jaki sposób stereotypowe postrzeganie innych pozwala bądź utrudnia nawiązać kontakty między przedstawicielami różnych nacji. Zachęć uczniów, by w domu spróbowali pisemnie sformułować wnioski z tej dyskusji, odpowiadając na następujące pytania: *Czy stereotypy pomagają, czy szkodzą w relacjach między narodami? Czy więcej stereotypów powstaje na temat ludzi i narodów mieszkających w pobliżu, czy oddalonych od siebie? Jak możemy przezwyciężać stereotypowe myślenie w samych sobie?*

ZAKOŃCZENIE

8. Podsumowanie. Poleć uczniom i uczennicom, by wyjaśnili jednym zdaniem, czym się różni narodowość od obywatelstwa. Poproś też, by zapisali definicje obu tych pojęć w zeszytach.

9. „Jak myślisz?” – praca domowa. Poleć wszystkim uczniom i uczennicom zebranie w domu argumentów na wybrany temat:

- *Czy nasi pradziadkowie i dziadkowie byli większymi patriotami niż współcześni Polacy?*
- *Czy Polacy, którzy wyemigrowali do Niemiec lub Stanów Zjednoczonych, powinni w domu mówić po polsku, a dzieci posyłać do szkół polskich?*
- *Czy osoba narodowości żydowskiej lub niemieckiej może być Polakiem?*
- *Czy hasło „Polska dla Polaków” jest patriotyczne czy nacjonalistyczne?*

Zgromadzone przez uczniów i uczennice argumenty wykorzystaj podczas zajęć o patriotyzmie.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ „**Nasze miejsce na ziemi**” (KOSS online, ankieta). Rozdaj uczniom i uczennicom wydrukowaną ze strony KOSS online ankietę „Nasze miejsce na ziemi”, prosząc, by wypełnili ją i przynieśli na następne zajęcia. Wyznacz osoby, które podsumują jej wyniki.

3. Mniejszości narodowe w Polsce

Uczniowie i uczennice dowiadują się, czym – w świetle polskiego prawa – są mniejszości narodowe i etniczne, oraz poznają grupy narodowościowo zamieszkujące Polskę. Dyskutują o regulacjach prawnych i codziennym stosunku do mniejszości narodowych. Zastanawiają się także nad wkładem, jaki wniosły mniejszości narodowe do dziedzictwa kulturowego ich regionu i Polski, oraz przygotowują się do realizacji projektu, który zakłada pogłębienie wiedzy na temat jednej z mniejszości mieszkających w ich okolicy. Ważnym wątkiem lekcji jest przełamywanie stereotypów i kształtowanie postawy szacunku wobec mniejszości narodowych i etnicznych.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wymienia mieszkające w Polsce mniejszości narodowe i etniczne, grupę posługującą się językiem regionalnym oraz grupy migrantów (w tym uchodźców) i lokalizuje miejsca ich zwartego zamieszkiwania; przedstawia – za Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej – prawa przysługujące etnicznym grupom mniejszościowym – dział VIII pkt 4;
- uzasadnia, że można pogodzić różne tożsamości społeczno-kulturowe (regionalną, narodową/ etniczną, państwową/ obywatelską, europejską); rozpoznaje przejawy ksenofobii, w tym rasizmu, szowinizmu i antysemityzmu, oraz uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się tym zjawiskom – dział VIII pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, co to są mniejszości narodowe, oraz podać ich przykłady w Polsce;
- wymienić prawa przysługujące mniejszościom narodowym;
- wskazać czynniki kształtujące naród;
- zgromadzić informacje na temat wybranej mniejszości narodowej, opracować je i zaprezentować;
- wyjaśnić, co to jest stereotyp, oraz wskazać – na przykładach – w jaki sposób utrudnia on relacje między narodami.

METODY PRACY

- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- dyskusja
- praca z tekstem
- praca w parach

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- adresy organizacji mniejszości narodowych

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Co to są mniejszości narodowe?” (rozmowa nauczająca). Poproś uczniów i uczennice, by przypomnieli sobie, co to jest narodowość. Zapytaj, co decyduje o tym, jakiej jesteśmy narodowości. Zwróć ich uwagę na to, że Polska przez stulecia była krajem wielu narodów i kultur (zwłaszcza w XVI–XVIII w.), a po II wojnie światowej stała się krajem jednolitym narodowo, w którym mieszkają również nieliczni przedstawiciele innych narodowości. Stanowią oni mniejszość narodową. Poproś, aby zapoznali się z tabelką na s. 90 – uczniowie znajdą tam szczegółowe dane dotyczące liczebności, lokalizacji, języka i wyznania poszczególnych mniejszości narodowych zamieszkujących. Możesz też ich zachęcić, aby na podstawie tej tabelki przygotowali na następne zajęcia pytania do quizu (patrz: ćwiczenie „Białorusini, Niemcy, Żydzi ...” na s. 91).

Na podstawie tekstu „Co to są mniejszości narodowe?” (s. 89) wyjaśnij, że o tożsamości narodowej każdego człowieka decyduje jego osobista deklaracja, najczęściej jednak wynika ona z faktu urodzenia i/lub wychowywania w rodzinie lub społeczności o określonej kulturze. Zapytaj, czy wiedzą, w jakich przypadkach mówimy o mniejszości (o tym, że ktoś należy do jakiejś mniejszości), podaj przykłady mniejszości żyjących obecnie w Polsce: narodowych (np. Niemcy, Ukraińcy, Żydzi), religijnych (np. adwentyści dnia siódmego, świadkowie Jehowy, buddyści) i innych. Wspomnij także o grupach etnicznych, które mniejszościami narodowymi wprawdzie nie są, ale – ze względu na ich liczebność w Polsce – stanowią dość ważną część społeczeństwa (np. Romowie, Tatarzy, Karaimi).

ROZWINIĘCIE

2. „Mieć swoją kulturę, język, religię” (praca z tekstem). Poproś uczniów, aby przeczytali tekst „Mieć swoją kulturę, język, religię” (s. 91), a następnie w parach rozwiązywali w zeszytach test „Kiedy są łamane prawa mniejszości?” (s. 91–92).

3. „Test stereotypów” (praca w parach). Poproś uczniów, aby w parach wykonali w zeszytach ćwiczenie „Test stereotypów” (s. 92), a potem uzasadnili na forum klasy, dlaczego niektóre z przytoczonych opinii uznali za stereotypy. Wypiszcie na tablicy argumenty, których można użyć, żeby obalić istniejące stereotypy. Uczniowie mogą posilkować się materiałem „Jak się pogodzić?” (s. 92).

ZAKOŃCZENIE

4. Podsumowanie. Poleć uczniom i uczennicom, by wypisali w zeszytach mniejszości narodowe żyjące w Polsce (od najliczniejszej do najmniej licznej). Następnie poproś, by sprawdzili swoje listy z tabelą zamieszczoną w podręczniku na s. 90.

5. „Mniejszości narodowe i etniczne u nas” – praca domowa (projekt uczniowski). Poproś, żeby uczniowie i uczennice dobrali się w kilkuosobowe grupy, w których przygotowują wystąpienia na następną lekcję. Następnie poleć, by zapoznali się z instrukcją do ćwiczenia „Mniejszości narodowe i etniczne u nas” (s. 93). Podaj nazwy i adresy organizacji mniejszości narodowych, do których uczniowie i uczennice mogą się zwrócić o pomoc w przygotowaniu zadania. Poproś ich, by w swoich prezentacjach uwzględnili nie tylko podstawowe dane statystyczne, ale także inne, ciekawe informacje na temat historii, kultury, oświaty itp. Zachęć ich, by wykorzystali różne formy prezentacji (albumy, przezroczka, może nagrania muzyki ludowej lub

fragmenty utworów literackich). Jeśli w waszym regionie mieszkają przedstawiciele jakiejś mniejszości narodowej, zaproponuj uczniom i uczennicom, by przeprowadzili z nimi wywiady i zaprosili ich na prezentację.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca własna). Poproś, by uczniowie samodzielnie wykonali test w „Zeszycie ćwiczeń KOSS” (ćwiczenie 1 na s. 48).

▣ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca własna). Przez długie wieki Polska – podobnie jak większość europejskich krajów – była terenem bezustannych migracji. Przywędrowali tu ludzie poszukujący pracy i domu, osiedlali się ci, którzy uciekali przed religijnymi prześladowaniami, jeszcze inni przyjeżdżali, by zdobyć wykształcenie (patrz: ćwiczenie 4 w „Zeszycie ćwiczeń” na s. 49). Cudzoziemcami byli między innymi: żona Mieszka I, Dobrawa, słynny rzeźbiarz Wit Stwosz, malarz Bernardo Bellotto, zwany Canaletto, czy ojciec Fryderyka Chopina, Mikołaj. We współczesnej Polsce także mieszka wielu imigrantów, a ich liczba stale rośnie. Ponad 300 tysięcy przebywa w Polsce legalnie, pozostali (nikt nie wie, ilu ich tak naprawdę jest) – często nielegalnie. Pochodzą z Ukrainy, Rosji, Wietnamu, Białorusi, Armenii, Stanów Zjednoczonych, Chin i wielu innych krajów. Zapytaj uczniów, jak często stykają się z obcokrajowcami mieszkającymi w Polsce? Czy wiedzą, z jakich krajów pochodzą i dlaczego tu przyjechali? Jaka jest ich sytuacja? Możesz zachęcić uczniów do przeprowadzenia rozmów z wybraną osobą lub zorganizować tzw. „żywą bibliotekę” w szkole, zapraszając taką osobę. Warto też wcześniej przygotować razem z uczniami zestaw pytań (np. *Jak wygląda Pani/Pana życie w Polsce? Na jakie problemy się Pan/Pani natyka? Jakie ma Pan/Pani plany? Dlaczego przyjechał Pan/Pani do Polski?* itp.).

4. Co to znaczy być patriotą?

„Ojczyzna moja wolna, wolna, więc zrzucam z ramion płaszcz Konrada” – pisał poeta po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 roku. Czy niepodległość zwalnia z obowiązku patriotyzmu i okazywania szacunku ojczyźnie i jej symbolom? Na to oraz inne pytania, dotyczące współczesnego patriotyzmu, uczniowie szukają odpowiedzi podczas zajęć. Dowiadują się również, czym różnią się od patriotyzmu nacjonalizm i szowinizm. Lekcja ma też ułatwić uczniom zrozumienie, czym są wspólnoty kulturowe: lokalne (mała ojczyzna) oraz regionalne, i ma ich zachęcić do szukania śladów tożsamości regionalnej w swoim otoczeniu.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wyjaśnia, co oznacza być Polakiem lub członkiem innej wspólnoty narodowej/etnicznej oraz co łączy człowieka z ojczyzną – Polską; przedstawia te więzi na własnym przykładzie – dział VIII pkt 1;
- analizuje symbole Rzeczypospolitej Polskiej; wyjaśnia, czym powinna przejawiać się postawa patriotyczna młodego i dorosłego człowieka – dział VIII pkt 3;
- uzasadnia, że można pogodzić różne tożsamości społeczno-kulturowe (regionalną, narodową/ etniczną, państwową/ obywatelską, europejską); rozpoznaje przejawy ksenofobii, w tym rasizmu, szowinizmu i antysemityzmu, oraz uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się tym zjawiskom – dział VIII pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- porównać – na podstawie więzi odczuwanych przez siebie – jakie znaczenie dla ludzi mają wielka i mała ojczyzna;
- wyjaśnić, na czym polega patriotyzm;
- podać przykłady postawy patriotycznej we współczesnym świecie;
- wskazać różnice między postawami: patriotyczną, nacjonalistyczną i szowinistyczną;
- wyjaśnić, jak rozumie pojęcie małej ojczyzny.

METODY PRACY

- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- praca z tekstem
- praca w grupach lub w parach
- dyskusja
- analiza danych

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Konkurs na hasło” (rozmowa nauczająca, praca własna). Zapytaj uczniów i uczennice, co ich zdaniem oznacza hasło „Polska dla Polaków”. Co czuli-

by, spotykając np. w Niemczech hasło „Niemcy dla Niemców” (patrz: ćwiczenie na s. 94)? Poproś, żeby wymyślili inne krótkie hasła, które mogą lepiej wyrażać uczucia narodowe bez obrażania przedstawicieli innych narodów i podważania ich prawa do życia w Polsce. Każdy uczeń/uczennica zapisze swoje hasło na tablicy. Następnie uczniowie i uczennice wybierają te hasła, które najbardziej im się podobają, i uzasadniają swój wybór.

ROZWINIĘCIE

2. „Człowiek i ojczyzna” (praca własna, praca w parach, praca z tekstem). Na podstawie tekstu „Człowiek i ojczyzna” (s. 94–95) scharakteryzuj postawy: patriotyczną, nacjonalistyczną, szowinistyczną i kosmopolityczną. Poproś uczniów, by w parach wykonali w zeszytach ćwiczenie „Kto to mówi?” (s. 95). Skomentuj ich odpowiedzi, zwracając uwagę na ewentualne trudności w odróżnieniu haseł patriotycznych od nacjonalistycznych (np. „Liczy się tylko dobro mojego kraju”) oraz nacjonalistycznych od szowinistycznych (np. „Polska dla Polaków”). Sprawdźcie także, do jakiej kategorii zaliczyć można hasła wypisane wcześniej przez uczniów!

Zeszyt
ćwiczeń
s. 50
ćwicz. 1

Wyjaśnij uczniom, że często możemy spotkać się z innym niż w podręczniku wyjaśnieniem pojęcia „nacjonalizm”, określanym jako postawa ideowo-polityczna, która za nadrzędną zasadę polityczną uznaje tożsamość narodową. W takim rozumieniu tego słowa, państwo nacjonalistyczne jest organizacją polityczną służącą ochronie interesów i rozwojowi narodu. Przeczytaj na głos zacytowane w podręczniku słowa Tadeusza Kotarbińskiego oraz Roberta Aldingtona (s. 95) i poproś uczniów o ich zinterpretowanie.

3. „Kto jest patriotą, a kto nie?” (rozmowa nauczająca, praca z tekstem, praca własna). Poproś uczniów i uczennice, aby przeanalizowali uważnie badanie przeprowadzone przez CBOS w 2016 roku (s. 97). Zapytaj, czy zgadzają się z opiniami wyrażonymi w ankiecie. Następnie im poleć, aby przedstawili swoje poglądy na ten temat. Zapytaj, czy prawdziwym patriotą jest ten, kto tylko chwali swój naród (w rozstrzygnięciu tej kwestii może pomóc tekst „Krytykować, czy tylko chwalić?” na s. 98).

W oparciu o tekst „Być patriotą” (s. 96) wymień różnice między patriotyzmem obywatelskim i patriotyzmem narodowym. Możesz też zaproponować, by uczniowie – po lekturze wspomnianego tekstu – sami wskazali te różnice. Zapytaj na koniec tego ćwiczenie, jakie współczesne postaci mogłyby określić mianem patriotów i dlaczego. Zwróć uwagę, że na to miano zasługują także mniej znane postaci, także osoby z ich najbliższego otoczenia (patrz: ćwiczenie „Dzisiejsi patrioci” na s. 96).

4. „Duma i wstyd” (analiza danych, formułowanie własnych sądów). Zapytaj uczniów, kiedy odczuwają dumę z tego, że są Polakami, a kiedy czują się tym faktem zawstyżeni. Poproś, by swoje opinie skonfrontowali z wynikami badania z ćwiczenia „Duma i wstyd” (s. 98–99). Na koniec tej aktywności zastanówcie się wspólnie, czy możemy obecnie być odpowiedzialni za to, co nasi przodkowie uczynili innym narodom wiele lat temu. Poleć, aby przeczytali fragment tekstu „Wina, oczyszczenie, odzyskana suwerenność” Zdzisława Krasnodębskiego, w którym autor streszcza poglądy niemieckiego filozofa Karla Jaspersa (1883–1969) na temat zbiorowej winy Niemców za II wojnę światową (patrz: ćwiczenie „Warunki wolności” na s. 99).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 52
ćwicz. 6

5. „Nasza okolica” (praca w grupach). Zapytaj uczniów, czy okolica, w której żyją, czymś się wyróżnia spośród innych, znanych im miejsc. Nie precyzuj, czy chodzi tu o gminę, powiat, dzielnicę, całe miasto, czy inny obszar (patrz: ćwiczenie na s. 101).

Poleć uczniom, by porozmawiali o tym w parach, a następnie zapisali rezultaty tych poszukiwań, odpowiadając na pytania: *O jakim obszarze rozmawialiście? Jakie cechy danego obszaru uznaliście za najbardziej charakterystyczne?* Następnie poproś ich, by połączyli się w kilkusobowe zespoły i wymienili notatkami (notatki mogą też uzupełnić w domu, po rozmowie z rodzicami, dziadkami i innymi dorosłymi). Uczniowie porównują różne opisy okolicy, w której żyją, i wybierają najczęściej powtarzające się elementy. Zwróć uwagę, że tym, co wyróżnia jakąś okolicę spośród innych, może być czasem coś drobnego: miejscowa tradycja, zwyczaj, danie, element stroju, sposób mówienia.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 50
ćwicz. 2, 3

Następnie poleć uczniom przeczytanie tekstu „Mała ojczyzna” (s. 101). Zapytaj, czy obszar, którego nazwę zanotowali, odpowiada pojęciu małej ojczyzny, czy nie.

Porozmawiajcie o tym, co dobrego wynika dla ludzi z posiadania małej ojczyzny oraz sprawia, że nie wszyscy ją mają. Zwróć uwagę, że mała ojczyzna istnieje tylko w ludzkich sercach i głowach, a nie na mapie. Wyjaśnij też, że jest to zwykle niewielki geograficznie obszar, taki – jak pisał Kazimierz Wierzyński – „świat przechodzony nogami”. Zdarza się, że taką małą ojczyzną jest np. gmina. Ale istnieją też większe całości, z którymi ludzie się utożsamiają, mając poczucie swej wspólnoty, a zarazem odrębności od innych części kraju. Mówimy wtedy o regionach czy obszarach wyodrębnionych geograficznie, o wspólnej historii, tradycji, kulturze.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 51
ćwicz. 5

6. „Region – co to takiego?” (miniwykład, rozmowa nauczająca). Przedstaw pojęcie „wspólnoty regionalnej” (na podstawie tekstu „Region – co to takiego?” na s. 102) i wskaż różne typy regionów: wielkie (Galicja, Poznańskie, Kongresówka) i mniejsze (Podhale, Kurpie, Kaszuby). Zastanówcie się, w jakim regionie – małym czy dużym – leży wasza miejscowość i gmina. Nie starajcie się wymyślać regionów na siłę. Może tak być, że nie da się sensownie wskazać w waszej okolicy żadnego regionu, zwłaszcza małego, który posiadałby wyraźną tożsamość kulturową. Zwróć też uwagę, że we współczesnym świecie coraz większą rolę odgrywają miasta i to one pełnią funkcję regionów – mają swoje tradycje, swój folklor miejski, charakter, narzucają ludziom pewien sposób bycia. Porozmawiajcie o tym na przykładzie znanego uczniom wielkiego miasta, swojego lub leżącego w pobliżu. Powiedz, że słowa „region” używa się także w innym znaczeniu, kiedy chce się określić jakiś wyodrębniony obszar danego państwa, stanowiący jednostkę administracyjną lub gospodarczą. Czasem zamiast „województwo” mówi się „region”, co wcale nie oznacza, że każde województwo ma swą odrębność kulturową, a mieszkańcy mają poczucie, że tworzą wspólnotę regionalną. Możesz także wprowadzić pojęcie „euroregionu”, które łączy się z procesem integracji europejskiej, a oznacza region obejmujący tereny przygraniczne dwu lub więcej państw europejskich.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 51
ćwicz. 4

Zachęć uczniów, by zaglądali na różne strony internetowe, dzięki nim będą mogli lepiej poznać swój region, a także inne regiony, które być może wkrótce odwiedzą.

ZAKOŃCZENIE

7. Podsumowanie (runda bez przymusu). Poproś uczniów i uczennice, by dokończyli zdania: *Jestem patriotą, bo...* oraz *Moją małą ojczyzną jest...* (patrz: ćwiczenie „Moje miejsce” ze s. 101).

8. „Patriotyzm w literaturze” (praca domowa, praca własna, praca z tekstem). Poproś uczniów i uczennice, aby przypomnieli sobie utwory literackie mówiące o pa-

triotyzmie i miłości ojczyzny. Poleć, by w domu wypisali kilka tytułów, a następnie zastanowili się, jaki utwór najlepiej oddaje ich wizję ojczyzny (więcej literackich przykładów znajdują na stronie KOSS online w ćwiczeniu „Poeci o ojczyźnie”).

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ „**Patriotyzm a Unia Europejska**” (dyskusja). Otwórz dyskusję na temat znaczenia patriotyzmu współcześnie, gdy Polska należy do Unii Europejskiej. Zapisz na tablicy pytanie: *Co to znaczy być polskim patriotą/polską patriotką w zjednoczonej Europie?* Aby zachęcić do wymiany zdań, możesz przytoczyć nieco prowokacyjne stwierdzenie ucznia szkoły średniej: „Patriotyzm to przestarzałe lektury szkolne. Teraz, kiedy jesteśmy w Unii Europejskiej, kto myśli o patriotyzmie?” (patrz: ćwiczenie na s. 100). Tematem dyskusji może być również (zgodnie z zapisem w podstawie programowej): *Czy można równocześnie być Polakiem, Europejczykiem i członkiem społeczności światowej?*

Podsumowując dyskusję, zapytaj:

- *Czy w dyskusji padły jakieś nieznanne wam wcześniej argumenty? Czy wpłynęły one na waszą opinię?*
- *Które z usłyszanych podczas dyskusji argumentów uważacie za szczególnie ważne?*

▣ „**Symbol Polski**” (KOSS online, praca własna). Zaproponuj, by uczniowie i uczennice zastanowili się, z czego jako Polacy możemy być dumni, a czego powinniśmy się wstydzić. Wypisz te elementy na tablicy. Następnie poproś uczniów i uczennice, by w domu je zilustrowali, wykonując w formie satyrycznej lub poważnej projekt symbolu Polski. Urządźcie wystawę swych prac!

5. Cień Zagłady

Mieszkający w Europie Żydzi często w przeszłości budzili wrogość, stawali się też ofiarami prześladowań i pogromów. Zagłada Żydów podczas II wojny światowej dobitnie świadczy o tym, jak przerażające mogą być skutki antysemityzmu i nienawiści między narodami. Podczas zajęć uczniowie i uczennice nie tylko dowiadują się o tragicznym losie Żydów w czasie wojny, ale także zastanawiają się, dlaczego doszło do Holokaustu. Lekcja pozwala im zrozumieć, czemu skrajny nacjonalizm może nadal być groźny – służy temu nie tylko ocena antysemityzmu, uczniowie poznają także wybrane przykłady zbrodni przeciw ludzkości dokonanych przez szowinistów w XX i XXI wieku (np. w byłej Jugosławii).

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- uzasadnia, że można pogodzić różne tożsamości społeczno-kulturowe (regionalną, narodową/ etniczną, państwową/ obywatelską, europejską); rozpoznaje przejawy ksenofobii, w tym rasizmu, szowinizmu i antysemityzmu, oraz uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się tym zjawiskom – dział VIII pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- rozpoznać postawę patriotyczną, nacjonalistyczną i szowinistyczną;
- wskazać przykłady skrajnego nacjonalizmu we współczesnym świecie;
- wskazać – na przykładzie Holokaustu – konsekwencje skrajnego nacjonalizmu;
- wskazać przykłady Polaków, którzy przeciwstawiali się działaniom nacjonalizmowi w czasie II wojny światowej.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- miniwykład
- praca z tekstem
- praca w parach

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- współczesna mapa świata
- materiały o Janie Karaskim na stronie KOSS online

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Nacjonalizm i szowinizm” (rozmowa nauczająca). Przypomnij uczniom i uczennicom, że istnieją różne postawy wobec własnego narodu i innych narodów. Poproś, aby odwołując się do wiedzy z poprzednich zajęć, krótko porównali patriotę, nacjonalistę i szowinistę, wskazując na te cechy (zachowania), które ich od-

różniają od siebie. Wypiszcie te elementy na tablicy, kończąc zdania: *Patriota to...*, *Nacjonalista to...*, *Szowinista to...* Dla nacjonalisty interes narodowy jest dobrem najwyższym, jest nieufny wobec tego, co obce, chroniąc interesy swoich rodaków, nie dostrzega takiej konieczności wobec mniejszości narodowych we własnym kraju; szowinista tym różni się od nacjonalisty, że nieufność zastępuje nienawiścią i związaną z tym agresją wobec obcych; patriota to ktoś, kto troszczy się o dobro wspólne, a jego miłość do ojczyzny nie wynika z poczucia wyższości wobec innych narodów, potrafi krytykować własny naród, docenia wkład innych kultur). Poproś, by uczniowie i uczennice podali przykłady każdej z tych postaw (mogą być współczesne lub zaczerpnięte z historii).

ROZWINIĘCIE

2. „Zagłada Żydów” (miniwykład, rozmowa nauczająca). Wyjaśnij, że zarówno w przeszłości, jak i współcześnie pewne narody były i są bardziej narażone na nieufność, niechęć, a nawet nienawiść ze strony innych narodów. Przykładem są Żydzi, którzy z różnych przyczyn od kilkuset lat są obiektem prześladowań i pogromów. Na podstawie tekstu ze s. 103–104 „Zagłada Żydów” przedstaw źródła antysemityzmu oraz przyczyny Holokaustu w czasie II wojny światowej. Uczniowie mogą poprosić nauczyciela historii, by zorganizował na ten temat specjalną lekcję, pogadankę, wykład.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 52
ćwicz. 1

Przypomnij, że w czasie II wojny światowej w Europie zginęło ok. 6 milionów Żydów (dwie trzecie), a w Polsce około 3 miliony (90 proc.). Wyjaśnij, że mimo podnoszonych czasem głosów, że gdyby nie postawa Polaków, to można byłoby uniknąć takiej eksterminacji, uniknięcie tej tragedii było właściwie niemożliwe i nie zależało od Polaków. Przekaż informacje historyczne zawarte w tekście na s. 104 „Polacy wobec zagłady Żydów”, podkreślając odwagę wielu Polaków, którzy narażając własne życie, ratowali Żydów. Zapytaj, czy znają jakieś osoby, które pomagały Żydom w czasie wojny. Poproś, by porozmawiali na ten temat z rodzicami lub dziadkami. Jeśli wystarczy czasu, warto odesłać uczniów na strony internetowe www.sprawiedliwi.org.pl lub www.dzieciholocaustu.org.pl i przeczytali wspomnienia ludzi. Wspomnij koniecznie o Irenie Sendlerowej (życiorys znajdziesz na s. 105) i jej postawie w czasie II wojny światowej. Warto sprawdzić, czy w waszym regionie nie ma osób wyróżnionych medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata – jeśli tak, to taka lokalna historia będzie dla uczniów najbardziej poruszająca. Wyjaśnij uczniom, za jakie zasługi otrzymuje się taki medal (patrz: ćwiczenie „Sprawiedliwi wokół nas” na s. 106).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 53
ćwicz. 3

3. „Ufaliśmy sobie” (rozmowa nauczająca, praca własna, praca z tekstem). Z pewnością w trakcie zajęć uczniowie będą pytali o niechęć czy wrogość części Polaków wobec Żydów w latach II wojny, jak również o dyskryminację i prześladowania ludności pochodzenia żydowskiego (wydarzenia w Jedwabnem). Warto im wyjaśnić, że wszędzie – nie tylko w Polsce – istniał (lub nadal istnieje) antysemityzm. Wielu Polaków ratowało Żydów, ale byli też i tacy, którzy donosili na nich Niemcom. Historia, która wydarzyła się w Jedwabnem, jest ciemną kartą; niestety, często przesłania ona odwagę i poświęcenie Polaków. Poproś uczniów, by w domu sprawdzili, co się stało w tym Jedwabnem w 1941 roku.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 54
ćwicz. 4

Podczas lekcji poleć przeczytanie fragmentu wywiadu z Jacobem Bakerem (s. 106). Upewnij się, że uczniowie rozumieją użyte w nim pojęcia (getto ławkowe,

ubój rytualny, endecja). Zapytaj, co ważnego – ich zdaniem – mówi rabin pochodzący z Jedwabnego. W jaki sposób możemy realizować jego przesłanie?

Zeszyt
ćwiczeń
s. 55
ćwicz. 6

4. „Nacjonalizm – groźny potencjał” (rozmowa nauczająca, miniwykład). Powiedz uczniom, że eksterminacja Żydów, niestety, nie jest jedynym przykładem ludobójstwa w historii najnowszej. Zapytaj, czy potrafią wskazać na mapie świata państwa, w których miały miejsce prześladowania mniejszości narodowych. Jeśli uczniowie nie potrafią wymienić żadnych przykładów, opowiedz im o rzezi Ormian w Turcji w 1915 roku, mordach na Wołyniu w czasie II wojny światowej, konflikcie w Rwandzie w latach 90. XX wieku (patrz: „Nacjonalizm – groźny potencjał” na s. 107–108). Przede wszystkim jednak przypomnij wojny toczone w latach 90. na terenach byłej Jugosławii.

ZAKOŃCZENIE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 55
ćwicz. 7

5. „Czy można zapobiec?” (praca w parach). Według Dawida Warszawskiego „zło towarzyszące nam od wieków, które po Auschwitz świat poprzysiągł zmazać z powierzchni ziemi (...) nigdy nas nie opuściło”. Zapytaj, czy historie opisane w podręczniku potwierdzają tę opinię. *Jak można przeciwdziałać ludobójstwu i innym zbrodniom przeciw ludzkości, by już nigdy się nie powtórzyły? Co może zrobić społeczność międzynarodowa i rządy poszczególnych państw, a co organizacje międzynarodowe? A jaką rolę może tu odegrać szkoła i nauczyciele? Co mogą zrobić oni sami, uczniowie?* Poproś, by uczniowie i uczennice w parach spróbowali odpowiedzieć na te pytania, wypisując propozycje rozwiązań, a następnie spisz je na tablicy lub dużym arkuszu papieru. Zwróć uwagę na międzynarodową kampanię „NO HATE” (hasłem kampanii w Polsce jest „Bez nienawiści”), prowadzoną w latach 2012–2017 przez organizację młodzieżowe współpracujące z Radą Europy. Jej celem jest przede wszystkim walka z obecnymi w sieci rasizmem, dyskryminacją oraz z mową nienawiści przez rozwijanie u młodych ludzi kompetencji niezbędnych do rozpoznawania mowy nienawiści i reagowania na nią. Utworzono platformę internetową (www.nohatespeechmovement.org) – narzędzie do gromadzenia danych oraz Obserwatorium Mowy Nienawiści (www.hatespeechwatch.org), umożliwiające dyskusję na temat mowy nienawiści w sieci. W tę kampanię można zaangażować się indywidualnie, ale inicjatorom bardzo zależy na udziale społeczności szkolnych – przykładem takiego szkolnego zaangażowania się w międzynarodową kampanię jest program CEO „Nienawiść – jestem przeciw”. Może i wasza szkoła włączy się w ten ruch?

Zeszyt
ćwiczeń
s. 53
ćwicz. 2

6. „Trudne i ważne” – podsumowanie i praca domowa (praca własna). Poleć uczniom i uczennicom, aby na podstawie wiadomości z lekcji wypisali najważniejsze, ich zdaniem, hasła i pojęcia (m.in. getto, Holokaust, nazizm, Sprawiedliwy wśród Narodów Świata, Yad Vashem). Pojęcia te wyjaśnią potem w domu, wykonując pracę samodzielnie, a następnie zapoznają się z definicjami zamieszczonymi w podręczniku na s. 107 i ewentualnie skorygują błędy i uzupełnią notatki.

ĆWICZENIA DODATKOWE

► „Człowiek, który próbował zatrzymać Holokaust” (KOSS online, praca w parach, analiza tekstu). Wspólnie z uczniami i uczennicami zinterpretuj tytuł książki wydanej w 1994 r. w Stanach Zjednoczonych „Karski. Człowiek, który próbował zatrzymać Holokaust”. Wyjaśnij, że Jan Karski urodził się w 1914 roku, a zmarł

w 2000 r., był kurierem i emisariuszem Polskiego Państwa Podziemnego i dwukrotnie przewoził na Zachód informacje o sytuacji Żydów w okupowanej Polsce. Zaproponuj uczniom i uczennicom, by w parach przeczytali tekst źródłowy (materiały znajdują na stronie internetowej KOSS online).

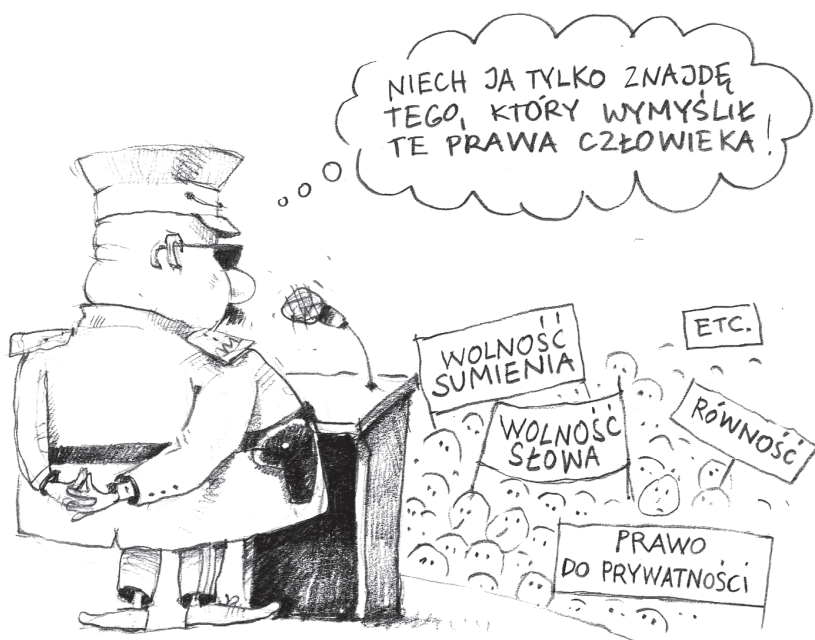
Podziel tablicę pionową linią na dwie części, po jednej stronie na górze napisz „Jan Karski”, a po drugiej – „Władysław Sikorski” (premier RP na uchodźstwie), „Anthony Eden” (minister spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii), „Franklin Delano Roosevelt” (prezydent Stanów Zjednoczonych), „Felix Frankfurter” (sędzia Sądu Najwyższego USA), „Szmul Zygielbojm” (działacz organizacji żydowskiej Bund, członek Rady Narodowej RP w Londynie). Poproś uczniów i uczennice, by po przeczytaniu tekstu pod nazwiskiem Karskiego wypisali, jakie podjął działania, by ratować Żydów, a po drugiej stronie – jaka była reakcja członków rządu RP na uchodźstwie, polityków Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych oraz przedstawicieli organizacji żydowskich po wysłuchaniu jego raportu. Przypomnij słowa Jana Karskiego: „Nie mogę powiedzieć, że dzięki moim podróżom i relacjom wojna skończyła się bodaj o pięć minut wcześniej. Dostarczyłem na Zachód informacje o rozmiarach Holokaustu, ale nikt się tym nie przejął. Politycy i wojskowi nie mieli czasu zajmować się zbrodniami na Żydach. Chcieli wygrać wojnę nie przy pomocy partyzantów, ale swoich czołgów i samolotów” (z rozmowy z dziennikarzem Stanisławem M. Jankowskim, autorem biografii „Karski. Raporty tajnego emisariusza”). Wspólnie zastanówcie się, jakie mogły być przyczyny takich reakcji.

■ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca własna). Zachęć uczniów i uczennice, by dowiedzieli się, czy w waszej miejscowości lub najbliższej okolicy mieszka lub mieszkała osoba odznaczona medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata. Może słyszeli o kimś, kto ratował Żydów w czasie wojny, a z jakiegoś powodu nie został uhonorowany. Jeśli to możliwe uczniowie powinni się z tymi osobami skontaktować (lub najbliższą rodziną) i spisać jego/jej historię (patrz: ćwiczenie 5 w „Zeszycie ćwiczeń” na s. 54).

Rozdział IV

PRAWA CZŁOWIEKA, TWOJE PRAWA

SZUKAMY ODPOWIEDZI NA PYTANIA:

- Co to są prawa i wolności oraz komu przysługują?
- Jakie prawa i wolności gwarantuje Konstytucja RP?
- Co to znaczy, że Polska jest demokratycznym państwem prawnym?
- Jakie dokumenty wyznaczają historię praw człowieka?
- Kto narusza prawa człowieka i jakie są procedury ich ochrony?
- Jakie organy stoją na straży praw i wolności w Polsce?
- Jak organizacje pozarządowe chronią prawa człowieka?
- Jakie prawa mają dzieci?
- Jak swoich praw mogą bronić uczennice i uczniowie?
- Skąd się bierze przemoc i jak jej przeciwdziałać?
- Co to jest cyberprzemoc i jak się przed nią bronić?
- Jaka jest sytuacja prawna młodych ludzi w Polsce?

NAUCZYCIELKO/NAUCZYCIELU, PAMIĘTAJ O SERWISIE INTERNETOWYM KOSS ONLINE

- KOSS online jest przeznaczony zarówno dla ciebie, jak i dla twoich uczniów.
- KOSS online to źródło dodatkowych materiałów: ćwiczeń, artykułów, prezentacji i zdjęć.
- KOSS online można wykorzystywać podczas lekcji lub polecać go uczniom do pracy w domu.
- KOSS online to pomoc przy planowaniu i realizacji uczniowskich projektów edukacyjnych.
- KOSS online zawiera linki do najciekawszych stron internetowych z zakresu edukacji obywatelskiej.

1. Prawo i rządy prawa

W demokratycznym państwie władze nie stoją ponad prawem, lecz są mu podporządkowane. Wśród wszystkich zasad regulujących życie społeczne szczególny charakter mają normy prawne. Są ustanawiane przez organy państwa i usankcjonowane przymusem państwowym. Prawo chroni obywateli przed samowolą władz, a społeczeństwo przed samowolą jednostek. Podczas zajęć uczniowie zastanawiają się, co to znaczy, że Polska jest demokratycznym państwem prawa. Wyszukują i analizują prawa i wolności człowieka i obywatela zagwarantowane w Konstytucji RP oraz zastanawiają się, jak prawa i wolności polityczne zapewniają wpływ obywateli na życie publiczne.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wykazuje różnice między prawami a wolnościami człowieka; wymienia prawa i wolności osobiste zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – dział IV pkt 2;
- wymienia prawa i wolności polityczne zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej; wykazuje, że dzięki nim człowiek może mieć wpływ na życie publiczne – dział IV pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- odróżnić normy prawne od innych rodzajów norm;
- wyjaśnić, co to jest prawo i do czego służy;
- wskazać różnice między prawami a wolnościami człowieka;
- wykazać, w jaki sposób prawo reguluje działanie organów władzy;
- wyszukać prawa i wolności osobiste zagwarantowane w Konstytucji RP oraz podać przykłady ich działania w życiu codziennym;
- wyszukać prawa i wolności polityczne zagwarantowane w Konstytucji RP oraz podać przykłady ich działania w życiu codziennym.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- miniwykład
- praca w grupach lub w parach
- wypowiedź pisemna
- praca własna
- praca z tekstem

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- kilka egzemplarzy Konstytucji RP (tekst konstytucji można wydrukować ze strony internetowej KOSS-a, albo skorzystać z fragmentów, które są w podręczniku na s. 307–310).
- kartki papieru A4 i kolorowe flamastry

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Zasadne zasady” (rozmowa nauczająca). Powiedz, że niemal każdą sytuację znaną uczniom i uczennicom z życia codziennego regulują mniej lub bardziej sformalizowane zasady. Zaproponuj, by wymienili kilka zasad obowiązujących w jakiejś dobrze znanej im sytuacji (np. podczas gry w piłkę, oglądania spektaklu w teatrze, korzystania ze szkolnej biblioteki lub z internetowego serwisu społecznościowego).

ROZWINIĘCIE

2. „Prawo i jego zasady” (miniwykład, rozmowa nauczająca). Odwołując się do poprzedniego ćwiczenia, podaj uczniom przykłady norm prawnych, religijnych, moralnych i obyczajowych. Podkreśl znaczenie norm prawnych dla prawidłowego funkcjonowania państwa. Wykorzystując informacje zamieszczone w tekście „Prawo i jego zasady” (s. 113–114) wyjaśnij, co to jest prawo i do czego służy. Zwróć uwagę, że prawo – wbrew stereotypom – nie jest tylko zbiorem zakazów i nakazów oraz sposobów ich egzekwowania. Poproś uczniów, aby w parach porozmawiali o tym, co to znaczy, że konstytucja jest najwyższym aktem prawnym. Na forum krótko podsumuj wnioski uczniów.

3. „Prawa w naszej konstytucji” (praca w parach, praca z tekstem). Poproś uczniów, aby w parach odnaleźli w konstytucji rozdział, w którym jest mowa o prawach i wolnościach człowieka (rozdział II Konstytucji RP: *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*), przy czym mogą skorzystać z tekstu zamieszczonego w podręczniku na s. 307–310, ale dobrze by było, gdyby na każdej ławce znalazł się choć jeden egzemplarz Konstytucji RP. Zapytaj, z jakich części składa się ten rozdział, a następnie poleć uczniom, aby odszukali artykuły mówiące o wybranych/wskazanych przez nauczyciela prawach i wolnościach osobistych lub politycznych, przeczytali je i porozmawiali o nich krótko w parach. W kolejnym kroku uczniowie próbują przełożyć jeden z artykułów na prostszy język, aby można go było objaśnić młodszemu kolegom i koleżankom. Swoje propozycje zapisują kolorowym flamastrem na kartce papieru A4. Jeśli starczy czasu, mogą je zilustrować jakimś symbolem (patrz: instrukcja do ćwiczenia „Osobiste, czyli jakie?” na s. 116; choć ćwiczenie to dotyczy praw osobistych, warto jednak wykorzystać tę technikę pracy z uczniami). Powstałe w ten sposób „przekłady” można później zawiesić na korytarzu w widocznym miejscu, tak by uczniowie z pozostałych klas mogli poznać swoje konstytucyjne prawa i wolności osobiste oraz polityczne. Ostatnim zadaniem, jakie mają uczniowie wykonać, jest wskazanie, na który zapis w konstytucji mogą się powołać osoby przedstawione w ćwiczeniu „Prawa i wolności w życiu” (s. 116–117). Zweryfikuj odpowiedzi uczniów na forum klasy, a następnie krótko podsumuj informacje dotyczące osobistych, politycznych, socjalnych i ekonomicznych praw obywateli polskich (patrz: tekst „Prawa w naszej konstytucji”, s. 115–116).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 56
ćwicz. 2

Zeszyt
ćwiczeń
s. 57
ćwicz. 3, 4

ZAKOŃCZENIE

4. Podsumowanie. Poleć, aby każdy uczeń wymienił jedną informację na temat prawa, o której dowiedział się na dzisiejszej lekcji i spróbował wyjaśnić, jak to się przekłada na jego życie – może to być konkretny fakt lub przykład funkcjonowania pra-

wa czy wolności zapisanych w konstytucji. Warto zadbać, by uczniowie i uczennice nie powtarzali usłyszanych od innych informacji.

5. Praca domowa (do wyboru). Zaproponuj uczniom i uczennicom następujące zadania domowe:

- „Prawa a obyczaje” (wypowiedź pisemna). Poproś uczniów i uczennice, by zastanowili się, czy wystarczy stworzyć normy prawne, aby w państwie panował ład i ludzie dobrze traktowali siebie nawzajem. Niech ustosunkują się do słów poety rzymskiego, Horacego: „Cóż warte prawa bez obyczajów?” (s. 114).
- „Wolni obywatele mają prawo” (wypowiedź pisemna). Poproś uczniów, by wybrali jedno z omawianych praw politycznych obywateli i sformułowali co najmniej dwa argumenty uzasadniające, dlaczego bez gwarancji tych praw wpływ obywateli na życie publiczne byłby ograniczony lub wręcz niemożliwy. Zachęć do podawania konkretnych przykładów.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ „Uprawnienia za duże czy za małe?” (samodzielna praca uczniów). Wyjaśnij uczniom i uczennicom, że jedna z zasad ustrojowych państwa polskiego mówi o rządach prawa. Poproś, by wyjaśnili, co to oznacza. Na podstawie tekstu „Pod rządami prawa” (s. 114–115) uzupełnij wypowiedzi uczniów i uczennic, a następnie poleć, by samodzielnie rozwiązyali ćwiczenie na s. 115. Poproś kilkoro uczniów o uzasadnienie swoich odpowiedzi na forum klasy. Zachęć też, by zapoznali się z zamieszczonymi w KOSS online ćwiczeniami na temat uprawnień rządzących.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 56
ćwic. 1

▣ „Prawo szkolne” (praca w grupach). Poleć, by uczniowie i uczennice pracując w małych zespołach ustalili, jakie przepisy prawne obowiązują w waszej szkole. Nazwy odpowiednich ustaw i rozporządzeń oraz wewnętrznych szkolnych uregulowań (statut, regulaminy) powinni zapisać na dużym arkuszu papieru (zgodnie z hierarchią aktów prawnych). Tak sporządzony plakat można również zamieścić w widocznym miejscu w szkole, np. na tablicy samorządu uczniowskiego.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 58
ćwic. 6

▣ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń”. Uczniowie w zeszycie wykonują ćwiczenie 5 na s. 57, uzupełniając zdania objaśniające znaczenie podstawowych praw i wolności człowieka, wykorzystując zwroty z zamieszczonych poniżej ramkach:

Jeśli mam prawo do prywatności, to ...

Jeśli przysługuje mi wolność zgromadzeń, to ....

Jeśli przysługuje mi wolność sumienia i wyznania, to ...

Jeśli mam prawo do rzetelnego procesu sądowego, to...

Jeśli mam prawo do azylu politycznego, to...

Jeśli mam prawo do posiadania własności, to...

Wzór:

- Jeśli przysługuje mi wolność słowa, to wolno mi wyrażać publicznie negatywne opinie na temat władzy (punkt 2 z listy wolności), zaś władzom nie wolno cenzurować moich artykułów (punkt D).
- Jeśli mam prawo do udziału w rządzeniu państwem, to znaczy, że mogę kandydować w wyborach do Sejmu i Senatu (punkt 1 z listy dotyczącej praw), władze zaś powinny zorganizować wybory (punkt A).

PRAWA

MOGĘ: 1. kandydować w wyborach do Sejmu i Senatu; 2. korzystać z usług obrońcy w sądzie; 3. zostać urzędnikiem państwowym; 4. być uznanym/uznanym za niewinnego/niewinną, dopóki nie zostanie udowodniona mi wina; 5. osiedlić się w państwie, w którym prawa i wolności są przestrzegane; 6. wybierać radnych do rady gminy; 7. prowadzić kampanię wyborczą; 8. Krytykować burmistrza; 9. żyć w godnych warunkach w innym państwie.

WŁADZE POWINNY: A. zorganizować wybory; B. wyznaczyć obrońcę z urzędu, jeśli nie mam pieniędzy na swojego adwokata; C. rozpatrzyć moją sprawę w rozsądnym terminie; D. zapewnić mi niezawisły sąd; E. dostarczyć mi środków niezbędnych do życia na godnym poziomie; F. jeśli jestem cudzoziemcem, umożliwić korzystanie z tłumacza w sądzie; G. odpowiedzieć na moją skargę przeciwko urzędnikowi; H. udzielić mi azylu.

WOLNOŚCI

WOLNO MI: 1. chodzić do kościoła; 2. wyrażać publicznie negatywne opinie na temat władzy; 3. nie wpuścić do mieszkania policjanta, jeśli nie ma on nakazu rewizji; 4. nosić publicznie symbole religijne; 5. zorganizować demonstrację przeciwko prezydentowi; 6. wydawać swoją gazetę; 7. Sprzedawać swoje rzeczy; 8. pikietować pod kuratorium oświaty; 9. umeblować swoje mieszkanie tak, jak chcę; 10. być buddystą/buddystką; 11. mieć samochód; 12. rozmawiać przez telefon na każdy temat; 13. kupić sobie mieszkanie; 14. chodzić na lekcje religii.

WŁADZOM NIE WOLNO: A. zakazać mi chodzenia do kościoła; B. zabrać moich rzeczy bez wyroku sądu; C. podsłuchiwać moich rozmów telefonicznych; D. cenzurować moich artykułów; E. zamknąć mnie w więzieniu za zorganizowanie demonstracji; F. nakazać mi chodzenia na lekcje religii; G. zabronić mi sprzedaży mojego domu; H. nakazać mi uczestniczenia w demonstracji; I. wchodzić do mojego domu bez nakazu rewizji wydanego przez prokuratora; J. nakazać mi składania oświadczeń o tym, jaką religię wyznaję; K. publikować moich danych osobowych.

2. O prawach przyrodzonych

Lekcja wyjaśnia, jak rodziła się współczesna koncepcja praw człowieka. Uczniowie i uczennice dowiadują się, że dopiero w końcu XVIII wieku sformułowane zostały w kilku państwach dokumenty gwarantujące prawa równe dla wszystkich, a z czasem zaczęły pojawiać się dokumenty prawa międzynarodowego dotyczące praw człowieka. Obok praw osobistych i politycznych zaczęto w nich zapisywać również prawa ekonomiczne, socjalne, kulturalne, a nawet prawa narodów. Współcześnie prawa i wolności chronione są przez prawo krajowe i międzynarodowe, a nad ich przestrzeganiem czuwają organizacje rządowe i pozarządowe. Podczas lekcji uczniowie poznają najważniejsze dokumenty dotyczące praw człowieka oraz analizują sformułowania Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- uzasadnia, że godność człowieka jest podstawą różnych systemów moralnych; wyjaśnia, że jest ona źródłem powszechnych, przyrodzonych, nienaruszalnych i niezbywalnych wolności i praw człowieka; analizuje sformułowania preambuły Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka – dział IV pkt 1.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wymienić najważniejsze prawa człowieka;
- wskazać dwa główne dokumenty prawa międzynarodowego, w których zagwarantowane są prawa człowieka oraz powiedzieć, które z nich obowiązują w Polsce;
- przedstawić genezę praw człowieka;
- interpretować wybrane zapisy prawne Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka.

METODY PRACY

- praca w parach lub grupach
- wykład
- praca z tekstem
- rozmowa nauczająca
- burza mózgów

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- fragmenty Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (preambuła oraz wybrane zapisy praw dostępne są na stronie KOSS online).
- duże arkusze papieru, flamastry.

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Bez praw człowieka” (rozmowa nauczająca). Wyjaśnij, że współczesne rozumienie praw człowieka jako przysługujących wszystkim ludziom, bez względu

na ich miejsce w społeczeństwie czy poglądy, było obce dawnym epokom historycznym. Na przykład w starożytnym Egipcie inne prawa mieli władcy, inne kapłani, inne urzędnicy, jeszcze inne rzemieślnicy czy chłopci; niewolnicy zaś byli pozbawieni wszelkich praw. Zaproponuj, aby uczniowie podali inne przykłady znane im z historii oraz lektur, wskazujące na to, jak różny był zakres swobód i praw poszczególnych grup społecznych w różnych epokach i krajach. Wyjaśnij, że – z wyjątkiem kilku krajów, w tym Anglii i Polski – dopiero w końcu XVIII wieku prawa człowieka zapisane zostały w konstytucjach i innych dokumentach prawa wewnętrznego kilku państw (w tym Stanów Zjednoczonych i Francji). Opowiedz, że w początkowym okresie tworzenia się nowoczesnej koncepcji praw człowieka dotyczyła ona tylko praw obywatelskich i politycznych, nie obejmowała praw socjalnych czy praw mniejszości.

2. „Od prawa naturalnego do praw człowieka” (praca z tekstem, praca w parach). Poproś uczniów o przeczytanie tekstu „Od prawa naturalnego do praw człowieka” (s. 118–119), a następnie fragmentów tekstów św. Pawła i Johna Locke’a (s. 119). Uczniowie w parach próbują odpowiedzieć na pytania: 1) *Co to znaczy, że prawa człowieka są naturalne, nienaruszalne i niezbywalne?*; 2) *Kto powinien zapewnić warunki do korzystania z praw i wolności?* 3) *Z czego św. Paweł i John Locke wywodzą uniwersalny charakter praw człowieka?* Sformułuj na forum ogólne wnioski, prosząc uczniów o ich zapisanie w zeszytach.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 59
ćwicz. 1

ROZWINIĘCIE

3. „Współczesny katalog praw i wolności” (miniwykład). Posługując się tekstem „Współczesny katalog praw i wolności” (s. 120), wyjaśnij uczniom pojęcia: prawa osobiste, polityczne, socjalne, ekonomiczne. Przedstaw im poszczególne kategorie praw i wolności, zwane generacjami.

Zachęć uczniów, by w trakcie twojego miniwykładu spróbowali sporządzić w zeszycie lub na kartce wizualne notatki (czyli notatki z elementami odręcznych rysunków, szkiców czy bohomazów), w których uwzględnią zarówno wymieniane prawa, jak i sposób ich kategoryzowania. Następnie poproś, by sprawdzili w parach poprawność (a także przejrzystość) zapisanych przez siebie informacji. Wyjaśnij, że choć prawa człowieka określają relację między jednostką a państwem, to każdemu z uprawnień odpowiada jakaś powinność (np. prawu do posiadania własności odpowiada powinność szanowania własności innych osób). Uczniowie samodzielnie uzupełniają swoje wizualne notatki, dopisując do poszczególnych praw obywatela jego powinności (patrz: ćwiczenie „Moje prawa, twoje prawa” na s. 120). Zachęć wszystkich, aby w czasie następnych aktywności dodawali brakujące informacje, a pod koniec lekcji obejrzyjcie razem kompletne notatki wizualne.

4. „Społeczność międzynarodowa w obronie praw człowieka” (praca z tekstem). Poproś uczniów o przeczytanie tekstu „Społeczność międzynarodowa w obronie praw człowieka” (s. 120–121). Wypiszcie na tablicy dokumenty międzynarodowe, które mają na celu ochronę praw człowieka, a które zostały wymienione w tekście. Zapisz na tablicy terminy „deklaracja” i „konwencja”, po czym zapytaj, czy je znają i czy potrafią wskazać, co je różni. W razie potrzeby wyjaśnij, że konwencja to umowa międzynarodowa dotycząca jakiegoś obszaru stosunków międzynarodowych, np. praw człowieka, podpisana przez rządy państw, które zobowiązały się do przestrzegania jej postanowień i zgodziły się na zastosowanie sankcji w przypadku ich złama-

nia. Następnie zapytaj, który z wymienionych wcześniej dokumentów obowiązuje w Polsce (chodzi o Europejską Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych, którą Polska podpisała w 1991 r.; Powszechna Deklaracja Praw Człowieka formalnie nie miała charakteru prawnie wiążącego, nadały je dopiero Pakty Praw Człowieka z 1966 r.). Wyjaśnij, że żeby jakiś dokument prawa międzynarodowego obowiązywał w danym kraju, musi zostać ratyfikowany, czyli zatwierdzony przez władze tego kraju (parlament, prezydenta).

5. „Zrozumieć Deklarację” (praca w parach, burza mózgów). Poleć uczniom, aby odczytali na głos preambułę Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka zamieszczoną w podręczniku (s. 121–122). Upewnij się, czy uczniowie rozumieją wszystkie zawarte tam sformułowania, a następnie ich poproś, aby pracując w parach, zapisać w punktach główne cele, jakie przyświecały twórcom Deklaracji Praw Człowieka. Zachęć wszystkich, by w domu odszukali w internecie jej pełny tekst i tak zapisać w zeszytach wybrane artykuły, aby były zrozumiałe dla ich młodszych kolegów i koleżanek; mogą je również zilustrować prostymi symbolami. Możesz też każdemu uczniowi przydzielić jeden artykuł.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 59
ćwicz. 2

6. Poproś, aby uczniowie obejrżeli w podręczniku dwa rysunki na s. 122, a następnie spróbowali odpowiedzieć, jakie prawa zamieszczone w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka symbolizują.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 59
ćwicz. 3

ZAKOŃCZENIE

7. Podsumowanie. Poproś uczniów, by wymienili się w parach swoimi wizualnymi notatkami. Daj im chwilę na ich przestudiowanie, a następnie zapytaj, czy w notatkach kolegi/koleżanki pojawiło się coś, czego sami nie zapisali lub nie uwzględnili. Co to było? Jeśli notatki są zbliżone, uczniowie mogą w jednym zdaniu wymienić najważniejszą informację z dzisiejszej lekcji.

8. Praca domowa (praca w zespołach). Podziel uczniów na zespoły. Poleć, aby w ciągu kilku najbliższych lekcji każdy zespół zapisywał pojęcia związane z prawami człowieka, a następnie sporządził słowniczek terminów związanych z tą tematyką. Słowniki mogą być ilustrowane zdjęciami lub rysunkami. Zapowiedz, że na zakończenie cyklu lekcji o prawach człowieka porównacie wszystkie słowniki i je ocenicie. Do swoich słowników uczniowie mogą dołączyć wizualne notatki poświęcone prawom człowieka.

ĆWICZENIA DODATKOWE

► Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń”. Zachęć uczniów, aby wzorując się na rysunkach w podręczniku na s. 122, spróbowali narysować symbole wybranych praw człowieka zawarte w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Pierwszych 14 artykułów Konwencji dotyczy następujących kwestii:

- Art. 1. Obowiązek przestrzegania praw człowieka
- Art. 2. Prawo do życia
- Art. 3. Zakaz tortur
- Art. 4. Zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej
- Art. 5. Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego
- Art. 6. Prawo do rzetelnego procesu sądowego
- Art. 7. Zakaz karania bez podstawy prawnej

Art. 8. Prawo do poszanowania życia prawnego i rodzinnego

Art. 9. Wolność myśli, sumienia i wyznania

Art. 10. Wolność wyrażania opinii

Art. 11. Wolność zgromadzania się i stowarzyszania się

Art. 12. Prawo do zawarcia małżeństwa

Art. 13. Prawo do skutecznego środka odwoławczego

Art. 14. Zakaz dyskryminacji.

Ćwiczenie to uczniowie mogą wykonać na kartkach lub w „Zeszyte ćwiczeń” (ćwiczenie 4, s. 59–60).

3. Na straży wolności i praw

Pomimo istnienia wielu konwencji i deklaracji kodyfikujących prawa i wolności człowieka w wielu krajach na świecie są one wciąż naruszane. Podczas zajęć uczniowie i uczennice zapoznają się z organami w Polsce, które stoją na straży wolności i praw oraz z ich kompetencjami. Dowiadują się, czym zajmuje się Rzecznik Praw Obywatelskich. Przyglądają się także działalności organizacji pozarządowych na rzecz ochrony praw człowieka oraz zastanawiają się, czy mogą one skutecznie przeciwstawić się łamaniu tych praw.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wykazuje, że prawa człowieka muszą być chronione; wyjaśnia rolę Rzecznika Praw Obywatelskich i podaje przykłady jego działań – dział IV pkt 6;
- przedstawia przykłady działań organizacji pozarządowych na rzecz ochrony praw człowieka; uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się zjawiskom braku tolerancji wobec różnych mniejszości – dział IV pkt 7;
- podaje przykłady działań Rzecznika Praw Dziecka; przedstawia cele działalności Funduszu Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci – dział IV pkt 4.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wymienić podstawowe prawa osobiste i polityczne oraz wskazać przykłady naruszenia tych praw przez władze we współczesnym świecie;
- wymienić główne cele i metody działania wybranej organizacji pozarządowej zajmującej się ochroną praw człowieka;
- odróżniać zasady i metody działania organizacji pozarządowych od instytucji państwowych zajmujących się ochroną praw człowieka.

METODY PRACY

- praca w parach lub grupach
- praca własna
- praca z tekstem
- minidyskusja
- rozmowa nauczająca

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Co by było, gdyby...” (praca własna). Poproś uczniów, by wyobrazili sobie, że w naszym kraju nagle przestają obowiązywać wybrane prawa i wolności człowieka (np. wolność słowa, prawo własności, prawo do odpoczynku, prawo wyborcze, wolność sumienia i wyznania, prawo do zgromadzeń). Zadaniem uczniów jest wypisanie konkretnych skutków, jakie mogą wystąpić w związku z uchYLENIEM

każdego z tych praw. Wysłuchaj uczniowskich propozycji na forum, a następnie porozmawiajcie ze sobą o tym, jak będzie wyglądać życie przeciętnego obywatela w państwie bez tych zapisów. Czego nie będzie mógł obywatel robić? Jakie dodatkowe uprawnienia zyska władza? Na koniec zapytaj uczniów, czy chcieliby żyć w takim państwie.

ROZWINIĘCIE

2. „Jak bronić swoich praw?” (praca z tekstem, praca w parach). Połącz uczniów w pary i poproś, by zapoznali się z tekstem „Jak bronić swoich praw?” (s. 123–124). Podczas lektury uczniowie wypisują w zeszytach najważniejsze pojęcia, a następnie omawiają przeczytany tekst i wspólnie wyjaśniają znaczenie wypisanych w zeszytach terminów. Poproś, aby wybrane osoby przedstawiły na forum klasy procedury ochrony praw i wolności dostępne polskim obywatelom, wypisując na tablicy nazwy instytucji krajowych, do których mogą się oni zwrócić (sądy powszechne, Trybunał Konstytucyjny, Rzecznik Praw Obywatelskich). Zachęć uczniów, by uzupełnili swoje wizualne notatki z poprzednich zajęć. Wyjaśnij, że na dzisiejszych zajęciach poznają inne instytucje, których celem jest ochrona praw człowieka; bez wątpienia są one potrzebne na całym świecie, a zwłaszcza w tych państwach, w których instytucje nie tylko nie chronią praw obywateli, ale wręcz je łamią.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 61
ćwicz. 1

3. „Na straży” (praca własna, praca z tekstem). Wyjaśnij, że jednym z najważniejszych organów państwowych stojących na straży praw obywateli jest Rzecznik Praw Obywatelskich. Poproś, by uczniowie samodzielnie przeczytali krótką informację o jego działalności, a następnie zdecydowali, które z zamieszczonych na stronie 124 stwierdzeń są prawdziwe, a które fałszywe (zdania prawdziwe zapisują w zeszytach). Poprawność wykonania zadania uczniowie oceniają w parach, wymieniając się swoimi zapiskami.

Na koniec podsumuj wiadomości o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich, podając przykłady spraw, jakie obywatele sygnalizowali mu w 2016 r. (patrz: ramka „Obywatele zgłaszają Rzecznikowi...” na s. 124), zwróć uwagę, że duża ich różnorodność (a także liczebność) dowodzi, że nasze prawa są łamane w wielu aspektach życia.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 62
ćwicz. 3

4. „Co mogą organizacje pozarządowe?” (praca z tekstem, praca w parach). Poproś uczniów o przeczytanie tekstu „Co mogą organizacje pozarządowe?” (s. 125). Tekst jest długi, więc mogą go podzielić na dwie części i każdą część przeczytać w parach po cichu. Po zrelacjonowaniu sobie nawzajem swoich fragmentów, uczniowie powinni mieć czas na zgłaszanie wątpliwości i zadawanie pytań. Następnie poproś, by odpowiedzieli (nadal w parach) na następujące pytania:

- *Kto może stanąć w Polsce i w innych krajach w obronie pokrzywdzonych?*
- *Na jakich zasadach organizacje pozarządowe opierają swoje działanie?*
- *Jakie cele sobie stawiają?*
- *Jakie metody działania stosują w obronie praw i wolności?*

Uczniowie mogą przygotować schemat, aby przedstawić najważniejsze wnioski. Po wykonaniu zadania powinni zapoznać się z ramką „Cele i metody” na s. 126 i uzupełnić swoje notatki.

Podsumowując zwróć uwagę uczniów na polskie organizacje pozarządowe działające na rzecz praw człowieka. Podkreśl, że wiele z nich, w tym także zajmujących się ochroną praw człowieka, nie zatrudnia wielu osób. Te zazwyczaj małe gru-

py ludzi zajmują się często jednym wybranym problemem w swoim najbliższym otoczeniu (np. osiedlu, wiosce, miasteczku, gminie). Podaj 2–3 przykłady. Wyjaśnij też, jak ważną rolę w organizacjach pozarządowych pełnią wolontariusze (także sami uczniowie i uczennice). Poproś, żeby uczniowie podali, jeśli znają, przykłady organizacji lokalnych bądź ogólnopolskich. Jeśli będą mieli trudność ze wymieniem nazw organizacji, mogą wskazać problemy, jakie występują na ich osiedlu, w gminie lub mieście, a którymi mogłyby zająć się takie organizacje. W wykonaniu polecenia pomoże spis polskich organizacji pozarządowych działających na rzecz praw człowieka. Dobrym pomysłem jest – jeśli to możliwe – zaproszenie na lekcję działacza jednej z tych organizacji.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 63
ćwicz. 5

ZAKOŃCZENIE

5. Podsumowanie (minidyskusja). Poproś uczniów, aby odpowiedzieli na następujące pytania: *Czym różnią się metody działania organizacji pozarządowych od innych znanych ci sposobów ochrony praw człowieka? Czy metody działania organizacji pozarządowych mogą być – twoim zdaniem – skuteczne? W jakiej sytuacji politycznej organizacje niezależne od rządu są szczególnie potrzebne?*

6. „Miniprzewodnik” (praca w parach lub w grupach, praca domowa). Zaproponuj uczniom opracowanie miniprzewodnika, który zawierałby spis organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka (patrz: ćwiczenie pod tym samym tytułem na s. 126). Poproś, aby w przewodnikach znalazły się przede wszystkim te organizacje, które zajmują się ochroną praw najczęściej naruszanych w przypadku młodych ludzi. Przewodniki te mogą zostać opublikowane na stronie internetowej szkoły lub w szkolnej gazetce.

ĆWICZENIA DODATKOWE

■ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń”. Poproś uczniów, by przeczytali w domu historię o losach obywatela pewnego państwa, który został bezpodstawnie oskarżony o poważne przestępstwo i napisali alternatywną opowieść o tym, jak potoczyłaby się ta historia w praworządnym kraju (ćwiczenie 2 w „Zeszycie ćwiczeń” na s. 62).

■ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń”. Podziel uczniów na kilkusobowe grupy. Każdy zespół ma za zadanie „założyć” (czyli wymyślić) organizację obywatelską, która będzie się zajmować ochroną praw człowieka. Uczniowie powinni stworzyć nazwę organizacji, określić jej cele, zasady działania oraz podać kilka metod, którymi będą się posługiwali. Sprawdź, czy polecenie zostało dobrze zrozumiane. Upewnij się, czy uczniowie wiedzą, czym różnią się od siebie zasady, cele i metody działania organizacji oraz sprawdź, czy organizacja, którą „powołali”, jest rzeczywiście organizacją pozarządową (ćwiczenie 4 w „Zeszycie ćwiczeń” na s. 63).

Kiedy wszystkie zespoły będą gotowe, wybrani do tego celu sekretarze zaprezentują wyniki pracy. Innym, ciekawym rozwiązaniem jest zorganizowanie kongresu, podczas którego przedstawiciele nowo powstałych organizacji będą je prezentować pozostałym delegatom, odpowiadając na pytania dziennikarzy oraz zachęcając do włączania się i wspierania ich działalności.

4. Jakie prawa mają dzieci?

Prawa i wolności przysługują wszystkim ludziom, a więc także dzieciom. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych uchwaliło Konwencję o Prawach Dziecka (ratyfikowaną także w Polsce) zawierającą zapis podstawowych praw dzieci. Uczniowie poznają na zajęciach prawa dzieci i analizują wybrane przepisy Konwencji o Prawach Dziecka. Dowiadują się także, jakie krajowe i międzynarodowe instytucje mogą dzieciom pomóc, kiedy łamane są ich prawa. Lekcja ma im też uświadomić – m.in. poprzez analizę dokumentów prawa międzynarodowego, polskiego prawa oświatowego oraz wewnętrznego prawa szkolnego – jakie prawa i wolności przysługują uczniom. Uczniowie analizują konkretne przypadki naruszania praw i zastanawiają się, jak w takich sytuacjach można się zachować.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wymienia prawa dzieci i analizuje przepisy Konwencji o prawach dziecka – dział IV pkt 3;
- podaje przykłady działań Rzecznika Praw Dziecka; przedstawia cele działalności Funduszu Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci – dział IV pkt 4;
- wymienia prawa i obowiązki ucznia; rozpoznaje przypadki naruszania praw uczniów oraz pracowników szkoły; przedstawia sposoby dochodzenia praw, które zostały naruszone – dział III pkt 3.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wymienić kilka podstawowych praw dziecka oraz wyjaśnić, co one oznaczają dla każdego dziecka;
- wskazać przykłady naruszenia wybranych praw dziecka we współczesnym świecie;
- podać nazwy kilku instytucji, do których dzieci mogą się zwrócić w wypadku naruszenia ich praw.

METODY PRACY

- minidyskusja
- praca w parach lub w grupach
- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- burza mózgów
- praca z tekstem

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- kartki papieru, ołówki, kredki

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Takie same, czy inne?” (minidyskusja, praca w grupie). Poproś uczniów, żeby zastanowili się, czy dzieci powinny mieć takie same prawa jak dorośli. Zaproponuj, żeby przypomnieli sobie poznane wcześniej prawa człowieka i spróbowali powiedzieć, czy wszystkie odnoszą się także do dzieci. Niech wyobrażą sobie, że są doradcami ONZ i właśnie układają konwencję praw dziecka. Zapytaj, jakie prawa, ich zdaniem, powinna ona zawierać. Propozycje zapisuj na tablicy. Mogą one być formułowane w różny sposób, np. *Nikt nie ma prawa wykorzystywać...*, *Dziecko powinno otrzymać od dorosłych...* W podsumowaniu zapytaj, czy w związku z tym, że są dziećmi, powinni mieć jakieś szczególne uprawnienia, których np. nie posiadają osoby dorosłe. Pozwól im na krótką dyskusję na ten temat. Zwróć uwagę, że idea praw dziecka wzbudza czasem kontrowersje. Jej krytycy wskazują, że absolutyzowanie zasady autonomii dziecka może obrócić się przeciwko niemu, np. prawo do rozrywki nie może być rozumiane jako odebranie rodzicom prawa do ochrony dziecka przed wpływem „złego towarzystwa” oraz szkodliwych wzorców spędzania wolnego czasu.

ROZWINIĘCIE

2. „Dziecko też człowiek” (miniwykład). Przedstaw informacje zawarte w tekście „Dziecko też człowiek” (s. 127), prosząc uczniów, aby wynotowali te tezy, które budzą ich wątpliwości. Odpowiedz na ewentualne pytania. Następnie wyjaśnij, że dokument określający prawa dzieci już powstał. Podaj, kto i w jakich okolicznościach go uchwalił. Zwróć uwagę na to, że Polska ratyfikowała Konwencję o Prawach Dziecka, a więc obowiązkiem władz polskich jest ochrona zapisanych tam praw dzieci. Przypomnij uczniom znaczenie słowa „konwencja”. Zwróć uwagę, że konwencja – w odróżnieniu od deklaracji – zobowiązuje państwo, które ją ratyfikowało, do przestrzegania zawartych w niej praw.

3. „Konwencja praw dziecka” (praca w parach). Poleć uczniom, by zapoznali się z tekstem w ramce „Konwencja praw dziecka” na s. 128. Poinformuj, iż zamieszczony w podręczniku katalog praw nie jest autentycznym tekstem Konwencji, lecz zawiera jedynie nazwy praw, które zostały zapisane we wspomnianym dokumencie w rozwiniętej formie. Jeśli dysponujesz oryginalnym tekstem Konwencji, przeczytaj jeden z jej artykułów, a następnie zaproponuj, by uczniowie pracując indywidualnie lub w parach – wypełnili treścią w podobny sposób, co w przeczytanym przykładzie, kolejne artykuły Konwencji. Przydziel każdej parze jedno prawo. Zapisz na tablicy schemat, według którego uczniowie mają wykonać to zadanie. Oto przykład: „Jeśli dzieci mają prawo do wypoczynku, to nie wolno zmuszać ich do odrabiania lekcji przez kilka godzin dziennie. Dzieci powinny mieć czas na zabawę z kolegami, czytanie książek”. W efekcie powinna powstać „Konwencja” napisana przez dzieci i w ich języku.

4. „Potrzebują pomocy” (miniwykład, rozmowa nauczająca, praca w grupach). Zapytaj uczniów, czy słyszeli ostatnio w mediach historię o ich rówieśniku czy rówieśniczce, którzy żyją w warunkach zagrażających życiu lub zdrowiu. Przedstaw im aktualne przykłady oraz statystyki (na podstawie tekstu w ramce „Sytuacja dzieci na świecie” na s. 128). Następnie podziel klasę na 6-, 8-osobowe grupy. Każda grupa ma za zadanie napisać krótką historyjkę o dziecku, którego pra-

Zeszyt
ćwiczeń
s. 65
ćwicz. 3

wo zostało w pewnej życiowej sytuacji naruszone, a następnie – dzięki jego własnym staraniom i/lub czyjejś pomocy – krzywda, jakiej doznało, została naprawiona. Możesz dla ułatwienia powiedzieć każdej grupie o naruszeniu jakiego prawa (lub praw) mają napisać historyjkę (np. maltretowanie dziecka przez rodziców, pozbawienie dziecka kontaktu z ojcem po rozwodzie rodziców, dyskryminowanie dzieci Romów). Aby uatrakcyjnić to trudne zadanie, możesz wszystkim grupom rozdać po jednym zdjęciu przedstawiającym dziecko (lub grupy dzieci), a następnie zaproponować, by ono właśnie stało się bohaterem ich historyjki. Po prezentacji wyników pracy pozwól pozostałym uczniom na krótkie komentarze na temat historyjek napisanych przez ich kolegów i koleżanki. Zwróć uwagę na zgodność praw dzieci – bohaterów ułożonych przez uczniów historyjek – z Konwencją o Prawach Dziecka oraz na przyjęte przez autorów opowiadań sposoby działania.

5. „Do kogo mogę zwrócić się o pomoc?” (praca w grupach, burza mózgow). Zapisz na tablicy listę osób i instytucji, które pomogły dzieciom, a które pojawiły się we wszystkich historyjkach ułożonych przez zespoły. Uzupełnij tę listę o inne, nie wymienione przez uczniów, organizacje, instytucje i osoby, do których mogą się zwrócić dzieci, których prawa zostały w jakiś sposób naruszone. Poproś uczniów, by w domu uzupełnili tabelkę „Do kogo mogę się zwrócić o pomoc?” (s. 130), wpisując brakujące adresy i telefony.

ZAKOŃCZENIE

6. „Tak to działa!” (praca w grupach, praca z tekstem). Podziel uczniów na kilkuosobowe grupy. Poleć im, by zapoznali się z dwoma prawami z listy praw ucznia przygotowanej przez Helsińską Fundację Praw Człowieka (s. 130–131), a następnie odpowiedzieli na pytania: *Jak mogłoby wyglądać przykładowe naruszenie tego prawa w szkole? Jakie działania mogą zmniejszyć prawdopodobieństwo takiego naruszenia? Jakie rozwiązania pozwolą uczniom dochodzić swoich praw w przypadku jakiegokolwiek naruszenia?*

7. „Czytać maile czy nie?” (praca domowa). Zachęć uczniów, by w domu porozmawiali z rodzicami i rodzeństwem na temat prawa do tajemnicy korespondencji i do prywatności. Poproś, by podczas dyskusji wynotowywali wszystkie padające w niej argumenty przemawiające za tym, że rodzice mają prawo czytać korespondencję dzieci, oraz te, które przemawiają za całkowitym respektowaniem przez rodziców prawa dzieci do prywatności. Zachęć uczniów, by w trakcie rozmowy z rodzicami postarali się także wczuć w ich rolę.

ĆWICZENIA DODATKOWE

■ „W obronie praw” – praca w domu (praca w grupach). Zaproponuj uczniom, by zaprojektowali w domu plakat zwracający uwagę na prawa dzieci w Polsce (inspiracją mogą być ilustracje zamieszczone w podręczniku na s. 129). Może to być dzieło zespołowe, każdy z zespołów ma narysować duży plakat propagujący jedno z praw dziecka i wymyślić wspólne hasło. Zadbaj, by każda praca dotyczyła innego prawa. Zorganizuj wystawę plakatów w klasie lub na szkolnym korytarzu. Możecie też stworzyć klasowy album praw dziecka. Przy okazji warto wspomnieć o Januszu Korczaku, lekarzu i społeczniku, który większość swojego życia poświęcił dzieciom i staraniom o szacunek dla nich. Jest on wzorem do naśladowania dla wielu wy-

Zeszyt
ćwiczeń
s. 64
ćwicz. 1, 2

chowawców, pedagogów, osób zajmujących się edukacją dzieci (więcej o tej postaci uczniowie znajdą w podręczniku na s. 129).

▣ „**W życiu nie jest jak w teatrze**” (drama). Zaproponuj klasie (lub ochotnikom) wspólne przygotowanie krótkiego przedstawienia o prawach dziecka dla kolegów z młodszych klas lub pobliskiego przedszkola. Przedstawienie powinno zostać wcześniej opracowane na podstawie historyjek ułożonych przez dzieci w trakcie lekcji.

▣ „**Rzecznik Praw Dziecka działa**” (praca własna). Poproś uczniów, aby przygotowali wizytówkę dla aktualnego rzecznika. Powinna być duża, gdy ją zawiesimy na szkolnym korytarzu, będzie dobrze widoczna nawet z daleka. Pod wizytówką uczniowie mogą zamieścić informację o głównych działaniach RPD. Warto zamieścić przykłady znanych w całej Polsce akcji podejmowanych przez Rzecznika i jego współpracowników (patrz: ćwiczenie w podręczniku na s. 128–129).

5. O przemocy i odpowiedzialności

Przemoc w szkole bywa zazwyczaj niedostrzegana. I to nie tylko wtedy, kiedy np. gdzieś w szatni czy na boisku uczeń ze starszej klasy bije lub popycha młodszego kolegę i nie ma świadków całego zajścia. Jesteśmy ślepi na przemoc, gdy dzieje się na naszych oczach, i nie dostrzegamy jej konsekwencji. Uczniowie dowiadują się podczas lekcji, po czym poznać przemoc i jak jej można przeciwdziałać. Zastanawiają się też, jakie zachowania są naruszeniem prawa. Co grozi nieletniemu przestępcy? Co może, a czego nie może policja?

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- rozpoznaje zachowania związane z przemocą fizyczną i psychiczną, w tym werbalną, wobec siebie i innych; wymienia osoby i instytucje, które należy powiadomić w takich sytuacjach – dział V pkt 1;
- przedstawia korzyści i zagrożenia wynikające z korzystania z zasobów internetu; rozpoznaje przemoc w cyberprzestrzeni i wyjaśnia, jak należy na nią reagować – dział V pkt 2;
- wyjaśnia, na jakich zasadach nieletni odpowiadają za popełnienie wykroczeń i przestępstw – dział V pkt 3;
- przedstawia uprawnienia policjantów i funkcjonariuszy innych służb porządkowych oraz swoje prawa w kontakcie z tymi służbami – dział V pkt 4.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wskazać przejawy przemocy fizycznej i psychicznej w bliskich mu obszarach życia codziennego;
- wymienić skuteczne sposoby reakcji w przypadku przemocy rówieśniczej;
- wskazać możliwą ścieżkę postępowania w przypadku bycia świadkiem lub ofiarą przemocy;
- wyjaśnić, kto zajmuje się sprawą nieletniego w przypadku popełnienia przez niego wykroczenia lub przestępstwa;
- wymienić zasady bezpiecznego korzystania z internetu;
- wymienić uprawnienia policjantów wobec nieletnich oraz własne prawa w kontakcie z policją.

METODY PRACY

- analiza przypadku
- praca z tekstem
- miniwykład
- burza mózgów
- praca w parach lub w grupach
- rozmowa nauczająca
- minidyskusja

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- karteczki typu post-it

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Co to jest przemoc?” (rozmowa nauczająca). Podziel uczniów na kilkosobowe zespoły. Na początku poproś, by każdy indywidualnie zapisał na kilku karteczkach typu post-it przykłady tego, co nazwałby przemocą. Zachęć, by uczniowie sięgali po znane im przykłady ze szkoły czy podwórka, a następnie w zespołach o nich porozmawiali, próbując sformułować ogólną definicję słowa „przemoc”.
2. „Przemoc, której nie chcemy widzieć” (praca z tekstem, praca w parach). Poleć uczniom, by indywidualnie przeczytali tekst w podręczniku na s. 132, wynotowując wymienione tam rodzaje przemocy. Poproś, by zastanowili się, czy często byli świadkami lub ofiarami takiej przemocy (w szkole lub poza nią). Mogą potem porozmawiać w parach, jak sami reagują w sytuacji, gdy dostrzegają jej przejawy wokół siebie. Co im utrudnia reakcję, a co ułatwia? Ze względu na trudny temat, nie zachęcamy do otwartych rozmów na forum – nauczyciel powinien zadbać, aby rozmawiający w parach uczniowie dawali sobie możliwie jak największe poczucie bezpieczeństwa.

ROZWINIĘCIE

3. „Co nam utrudnia reakcję?” (analiza przypadku, minidyskusja w parach). Po krótkiej rozmowie uczniowie mogą skonfrontować swoje wnioski w tych samych parach lub zmieniając parę (patrz: ćwiczenie „Co nam utrudnia reakcję?” na s. 133). Poleć, by zapoznali się z przedstawionym w ćwiczeniu przykładem, a następnie przedyskutowali następujące kwestie: *Czy przemoc wydarza się jedynie między sprawcą i ofiarą? Jak rolę odgrywają świadkowie? Co to jest „rozproszona odpowiedzialność”? Dlaczego świadkowie w omawianym przykładzie nie zareagowali?*

Na koniec uczniowie czytają tekst, jak psychologowie tłumaczą, co dzieje się w sytuacji, kiedy sami stajemy się świadkami przemocy. Jeśli znasz dobrze klasę, ten fragment lekcji warto poprowadzić na forum – czasem jest tak, że przemoc również jest tematem tabu. Trzeba uczyć młodzież o tym rozmawiać, bez oskarżania czy zrzucania winy na innych.

4. „Stop przemocy” (praca w grupach, burza mózgów). Podziel uczniów na niewielkie grupy. Każdej z nich przydziel po jednym z przykładów (A, B, C, D) – patrz: ćwiczenie na s. 133–134. Poproś uczniów, by zastanowili się w zespołach, co powinni zrobić w przykładowych sytuacjach: 1) będąc ofiarą przemocy, 2) świadkiem przemocy, 3) sprawcą przemocy, który chce naprawić swój błąd. Podpowiedź znajdują w ćwiczeniu, warto jednak ich zachęcić, by najpierw spróbowali zapisać własne propozycje, a dopiero później skonfrontowali swoją listę z tą podręcznikową. Z pewnością najtrudniej będzie im postawić się w roli sprawcy przemocy – w odpowiednim momencie podchodź do każdej z grup i pomóż im znaleźć możliwe rozwiązania.

Na koniec podsumujcie na forum propozycje każdej z grup. Ochotników możesz zachęcić do przygotowania plakatów pod hasłem „STOP PRZEMOCY W NA-

SZEJ SZKOLE!'. Na plakatach mogą się pojawić, zapisane hasłowo, rady, wskazówki czy propozycje zachowań, wypracowane w trakcie ćwiczenia.

5. „Pocztówka” (analiza tekstu, praca własna). Na zakończenie tego bloku ćwiczeń podkreśl, że w przypadku przemocy (także cyberprzemocy) bardzo ważna jest profilaktyka, czyli zapobieganie. Poproś, by uczniowie zapoznali się z tekstem „Pocztówka” (s. 136) i na tej podstawie zapisali w zeszytcie w formie listy informacje, których nie powinni udostępniać w internecie (np. ich publikacja może uruchomić lawinę niepotrzebnych i niechcianych komentarzy, zachowań czy czynów). Opracowane przez siebie listy mogą potem sprawdzić w parach. Tematykę tę można kontynuować, realizując ćwiczenie „Cyberprzemoc” (patrz: ćwiczenia dodatkowe).

6. „W kolizji z prawem” (miniwykład). Podsumowując wcześniejsze ćwiczenia, warto dość mocno podkreślić, że przemoc, w tym także rówieśnicza, nie powinna pozostać bez konsekwencji (czasem nie wystarczą przeprosiny, a konieczne jest zawiadomienie dorosłych, rozmowa w klasie czy z rodzicami). A co się dzieje, gdy nastolatek popełni przestępstwo? Przypomnij uczniom, że do 17 roku nastolatkiwie za wszelkie wykroczenia podlegają sądowi rodzinnemu, a po ukończeniu 17 lat (w wyjątkowych przypadkach po ukończeniu 15 roku życia) – sądowi karnemu. Powiedz, co grozi nieletniemu przestępcy (na podstawie tekstu „W kolizji z prawem” na s. 135). Poproś uczniów, by w trakcie miniwykładu zanotowali w zeszytcie najważniejsze, ich zdaniem, informacje (notatka może mieć formę schematu lub innej graficznej prezentacji). Kiedy skończysz, uczniowie mogą przeanalizować swoje schematy oraz sprawdzić ich poprawność z omawianym tekstem. Daj im chwilę na uzupełnienie zapisów w zeszytach (ćwiczenie „Odpowiedzialność nieletnich” na s. 135–136).

7. „Co wolno policjantowi?” (praca z tekstem, praca w grupach). Poleć uczniom, by przeczytali tekst na s. 136–137. W razie wątpliwości wyjaśnij niezrozumiałe zwroty. Następnie podziel klasę na niewielkie zespoły i poproś, by przygotowali poradnik dla młodzieży – wskazówki znajdują w ćwiczeniu „Policjanci i dzieci” na s. 137. W poradniku powinni zamieścić następujące informacje:

- *Jakie prawa ma ofiara przestępstwa zgłaszająca swoją krzywdę?*
- *Czy nieletnia ofiara jest szczególnie chroniona?*
- *Jak są chronione ofiary przestępstw o charakterze seksualnym?*
- *Jakie są prawa świadka?*
- *Czy można być świadkiem anonimowym?*
- *Kiedy policjant może nas wylegitymować i w jaki sposób powinien to zrobić?*
- *Kiedy policjant może dokonać przeszukania i w jaki sposób powinien to robić?*
- *Kiedy policjant może dokonać kontroli osobistej i w jaki sposób powinien to robić?*
- *Kiedy policjant może nas zatrzymać i w jaki sposób powinien to robić?*
- *Jakich środków przymusu może użyć policja i pod jakimi warunkami?*

Praca zespołowa może mieć formę komiksu, plakatu, multimedialnej prezentacji lub infografiki. Najciekawsze i najstaranniejsze prace można zaprezentować na szkolnym korytarzu.

Podsumowując to ćwiczenie, wskaż na różnicę między uprawnieniami policjanta i ochroniarza (patrz: tekst w ramce „Co wolno ochroniarzowi?” na s. 138). Przypomnij uczniom, że tylko policjant może nas wylegitymować i zrewidować.

ZAKOŃCZENIE

8. Podsumowanie. Zapytaj uczniów, co ich zaskoczyło na dzisiejszych zajęciach. Jak sądzą, czy uda im się wykorzystać zdobytą wiedzę lub umiejętności w najbliższym czasie? Jeśli tak, to co to będzie?

9. „Znaki w sieci” (praca domowa). Zaznacz, że jednym z praw często łamanych w sieci przez młodzież jest prawo autorskie. Młodzi ludzie mniej lub bardziej świadomie naruszają czyjeś prawo własności do dzieła poprzez wykorzystanie go bez zgody właściciela (np. muzyka, film, zdjęcia). Wyjaśnij, że możemy się przed tym ustrzec, czytając uważnie znaki zamieszczane w publikowanych utworach. Poproś, by odszukali znaczenie znaków zamieszczonych w podręczniku (s. 136) i zastanowili się, co powinni zrobić, gdy znajdują w internecie utwory oznaczone właśnie w taki sposób.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▀ „Cyberprzemoc” (praca z tekstem). Poleć uczniom, by zapoznali się z testem „Cyberprzemoc” (s. 134) i na tej podstawie przygotowali rysunkowy poradnik dla nastoletnich użytkowników internetu. W tym celu mogą wykorzystać darmowe programy do tworzenia infografik, plakatów i prezentacji (np. Piktochart, Thinglink). Plakaty powinny zawierać informacje o tym, co uznaje się za cyberprzemoc, oraz porady, co zrobić, jeśli stajemy się świadkami lub ofiarami takiej przemocy.

▀ „Wikidebaty” (minidebata). Zachęć uczniów, by podczas godziny wychowawczej urządzili klasową minidebatę na temat przestrzegania praw autorskich w internecie. Uczniowie mogą podzielić się na dwie kilkuosobowe grupy, reprezentujące tezę i kontrtezę. Każdy z zespołów przygotowuje argumenty przemawiające za bronionym stanowiskiem. Instrukcję do minidebaty znajdziecie w podręczniku na s. 136.

▀ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń”. Poleć uczniom, by na stronie internetowej Stowarzyszenia OPTA odszukali trzy ważne poradniki – *Przemoc rówieśnicza*, *Przemoc domowa*, *Jak bezpiecznie przejść przez dorastanie*. Zachęć uczniów do uważnej lektury. Ich zadaniem będzie wynotowanie na kartce trzech informacji, które były dla nich nowe, trzech, które warto przekazać koleżankom i kolegom, oraz trzech zjawisk/problemów, które występują obecnie w ich otoczeniu. Uczniowie swoje notatki zaprezentują w klasie na kolejnych zajęciach. Warto je następnie przeanalizować, przyporządkować informacje do odpowiednich kategorii, a uzyskane wyniki opracować statystycznie. Otrzymane dane można przedyskutować w klasie. Konieczna może też okazać się rozmowa z radą rodziców i innymi nauczycielami – wyniki tej pracy mogą stanowić też dobre źródło informacji podczas przygotowywania programu profilaktyczno-wychowawczego szkoły (ćwiczenie 3 w „zeszycie ćwiczeń”, s. 67–68).

Rozdział V

NASZ LOKALNY SAMORZĄD

SZUKAMY ODPOWIEDZI NA PYTANIA:

- Jak działa samorząd lokalny?
- Jaka jest gmina, w której mieszkacie, i wspólnota lokalna, do której należycie?
- Do jakiego powiatu i województwa należy?
- Jakie są dzieje i tradycje twojej gminy oraz regionu?
- Jak powołuje się organy władz gminy i jakie mają one uprawnienia?
- Jakie sprawy można załatwić w urzędzie gminy?
- Jak wypełnia się druki urzędowe?
- Jakie są główne przychody i wydatki gminy?
- Jak obywatele mogą wpływać na decyzje organów władz samorządowych?
- Jakie problemy społeczne występują w waszej społeczności lokalnej?

NAUCZYCIELKO/NAUCZYCIELU, PAMIĘTAJ O SERWISIE INTERNETOWYM KOSS ONLINE

- KOSS online jest przeznaczony zarówno dla ciebie, jak i dla twoich uczniów.
- KOSS online to źródło dodatkowych materiałów: ćwiczeń, artykułów, prezentacji i zdjęć.
- KOSS online można wykorzystywać podczas lekcji lub polecać go uczniom do pracy w domu.
- KOSS online to pomoc przy planowaniu i realizacji uczniowskich projektów edukacyjnych.
- KOSS online zawiera linki do najciekawszych stron internetowych z zakresu edukacji obywatelskiej.

1. Jakie są zadania samorządu lokalnego?

To, jak wygląda nasze życie codzienne (np. dojazd do szkoły czy pracy, czystość ulic i środowiska, miejsca rozrywki i rekreacji), w dużej mierze zależy od tego, jak funkcjonuje samorząd w gminie. Podczas zajęć uczniowie dowiadują się, jak działa gmina – co stanowi jej majątek oraz za co jest odpowiedzialny samorząd gminy. Poznają zadania własne i zlecone samorządu oraz przygotowują się do przeprowadzenia wśród mieszkańców swojej miejscowości badania ankietowego, które pomoże im ocenić sposób ich realizacji. Na przykładzie poznają również strukturę dochodów i wydatków polskiej gminy oraz sposób podejmowania decyzji o finansach gminy. Lekcja zachęca uczniów do przyjrzenia się polityce budżetowej własnej gminy pod kątem pozyskiwania funduszy unijnych – uczniowie sprawdzają, jakie projekty czy działania w ich okolicy są finansowane lub zostały już sfinansowane przez Unię Europejską.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wymienia zadania samorządu gminnego; przedstawia główne źródła przychodów i kierunki wydatków w budżecie gminy – dział VI pkt 1;
- wymienia organy stanowiące i wykonawcze w gminie (mieście/dzielnicy); przedstawia, jak są one wybierane i jak mogą zostać odwołane; podaje uprawnienia tych organów – dział VI pkt 3.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wskazać, co wchodzi w skład majątku jego gminy;
- wymienić kilka przykładów zadań własnych i zadań zleconych własnej gminy oraz ocenić ich realizację;
- opracować pytania do ankiety badającej jakość realizacji zadań przez gminę;
- wyjaśnić, co to jest budżet gminy;
- podać przykłady dochodów i wydatków gminy;
- podać przykład wykorzystania funduszy unijnych w swojej gminie.

METODY PRACY

- miniwykład
- praca w grupach lub w parach
- ankieta (opracowanie)
- praca z tekstem
- praca z wykresem
- analiza danych
- rozmowa nauczająca

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- kartki papieru, flamastry, kredki itp.

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Czyje to jest?” (praca własna, praca w grupach). Nawiązując do poprzednich zajęć z działu „Małe ojczyzny i wspólne państwo” wyjaśnij, że teraz bardziej szczegółowo zajmiecie się zadaniami władz gminy, ponieważ to właśnie w gminie zaspokajana jest większość potrzeb wspólnoty lokalnej. Poproś uczniów i uczennice, aby przypomnieli sobie swoją drogę z domu do szkoły i wypisali na kartce wszystkie nieruchomości oraz ruchomości, które stanowią – ich zdaniem – mienie gminne (patrz: ćwiczenie na s. 143). Sporządźcie w klasie wspólną listę komunalnego mienia. Uzupełnij wypowiedzi uczniów, korzystając z informacji zawartych w tekście „Co ma gmina?” (s. 143).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 70
ćwicz. 1

ROZWINIĘCIE

2. „Zadania samorządu gminnego” (praca w grupach, miniwykład). Poproś uczniów o uważne przeczytanie tekstu „Zadania samorządu gminnego” (s. 144) oraz zapoznanie się z zamieszczonym pod nim schematem. Następnie podziel klasę na 9 grup i przydziel każdej po jednym zadaniu samorządu. Grupy studiują przydzielone im teksty, identyfikują zadanie samorządu i przygotowują na ten temat miniwykład dla reszty klasy. Następnie każdy z zespołów przygotowuje plakat z hasłem czy rysunkiem ilustrującym dane zadanie samorządu gminnego. Do podpisu ilustracji mogą wykorzystać hasła zaproponowane w ćwiczeniu „Co robi samorząd gminy?” (s. 146). Przedstawiciele grup prezentują rezultaty pracy.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 70
ćwicz. 2

W tym miejscu poproś uczniów, by w domu (praca dodatkowa) spróbowali ustalić, które instytucje i przedsiębiorstwa gminne są odpowiedzialne za wykonywanie tych zadań w waszej gminie (patrz: ćwiczenie „Jak z tego korzystacie?” na s. 146).

3. „Gmina może więcej” (praca w parach, analiza danych). Poleć, by uczniowie w parach przeanalizowali tabelkę na s. 145, przedstawiającą zadania gminy, powiatu i województwa. Poproś, by przez chwilę porozmawiali, dlaczego zadania zostały w taki sposób rozdzielone. Uczniowie na forum przedstawiają swoją opinię na ten temat. Podsumuj wypowiedzi uczniów, odwołując się do poznanej już wcześniej zasady pomocniczości, która mówi, że działania i decyzje w państwie powinny być podejmowane tak blisko obywateli, jak się tylko da. Przedstaw także drugą zasadę, domniemania kompetencji gminy, która implikuje taki a nie inny przydział zadań. Głosi ona, że uprawnienia, które nie zostały przyznane powiatowi lub województwu, zawsze przynależą do gminy.

4. „Badamy opinie mieszkańców” (opracowanie ankiety, praca w grupach). Podziel uczniów na kilkusobowe grupy i poproś, by opracowali ankietę na temat oceny działalności władz samorządowych w gminie. Ankietę tę powinni przeprowadzić anonimowo wśród mieszkańców najbliższej okolicy. Za przykład może posłużyć materiał „Badamy opinie mieszkańców” (s. 146–147). Upewnij się, czy każdy z uczniów jest w stanie opracować własną ankietę i przeprowadzić badanie. Jeśli uznasz, że samodzielne opracowanie ankiety jest zadaniem zbyt trudnym, zaproponuj, że przygotujecie pytania wspólnie z uczniami. Nadanie jednolitej formy pytaniom umożliwi później opracowanie wyników ankiety (uczniowie wpisują je do zeszytu).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 71
ćwicz. 3

5. „Dochody i wydatki gmin” (miniwykład). Przypomnij, że do najważniejszych zadań rady gminy należy uchwalanie budżetu. Wytlumacz, czym jest budżet, wyko-

rzyszując tekst „Dochody i wydatki gmin” (s. 147–148). Zapoznaj uczniów ze schematem ilustrującym dochody i wydatki gminy Goleniów w 2016 roku (s. 148) i poleć, by poszukali w internecie informacji o budżecie swojej gminy, a następnie sporządzili podobny schemat. Poproś uczniów, aby sprawdzili, jaki procent wydatków budżetowych w waszej gminie przeznaczono na oświatę, w tym także na waszą szkołę. To dużo czy mało?

Uwaga! Można na lekcji wyznaczyć dwóch uczniów, którzy wybiorą się do urzędu, a następnie sporządzą notatkę o gminnych dochodach i wydatkach.

6. „Unijne środki także dla nas” – praca domowa. Zapytaj uczniów, czy widzieli w swojej okolicy tablice informujące, że dana inwestycja współfinansowana jest ze środków z Unii Europejskiej (może świadczyć o tym odpowiednie oznaczenie i symbol). Zaproponuj, by na następne zajęcia każdy z uczniów spróbował znaleźć w gminie lub powiecie jeden przykład działania lub inwestycji dotowanego w ten sposób. Jeśli to możliwe, niech sfotografują to miejsce, poszukają w internecie opisu oraz informacji o kwocie dofinansowania i okresie realizacji itp. Zebrany w ten sposób materiał można zaprezentować w formie plakatu i umieścić go w szkolnej gablocie lub opracować multimedialną prezentację tak, aby wszyscy uczniowie wiedzieli, że UE finansuje także waszą gminę. Z pewnością nawiązanie kontaktu z urzędnikami ułatwi uczniom wykonanie tego zadania (patrz: ćwiczenie na s. 149).

ZAKOŃCZENIE

7. „Badamy opinie mieszkańców” – praca domowa (przeprowadzenie ankiety). Zadanie domowe polegać będzie na przeprowadzeniu przez uczniów i uczennice ankiety opracowanej na lekcji. Przypomnij, by wręczając ją respondentom, wyjaśnili, że badają opinie mieszkańców gminy na potrzeby zajęć szkolnych. Ustal, ilu osobom każdy uczeń ma wręczyć ankietę. Na następnej lekcji przedyskutuj razem z uczniami wyniki ankiety. Warto je potem opublikować w gazetce szkolnej lub na stronie internetowej szkoły. Mogą stać się też okazją do zorganizowania w szkole spotkania z przedstawicielem samorządu, w czasie którego uczniowie i uczennice mogliby opowiedzieć o swoim badaniu i o tym, jak mieszkańcy oceniają działania władz samorządowych.

8. Podsumowanie. Na koniec lekcji poproś uczniów i uczennice, aby wymienili zadania wykonywane przez władze samorządowe gminy oraz ocenili sposób ich realizacji. Zapytaj, z czego są zadowoleni, co by poprawili, a co całkowicie zmienili.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▀ „Jednostka samorządowa i rządowa” (praca własna, minidyskusja). Najwyższą jednostką podziału administracyjnego w Polsce jest województwo (sprawdź, czy uczniowie pamiętają, ile mamy województw). Województwo jest z jednej strony jednostką administracji rządowej, a z drugiej – samorządu terytorialnego. Poleć uczniom, by sprawdzili, które z organów władzy w województwie reprezentują rząd, a które – samorząd, a potem niech przygotowują ich wizytówki (nazwa, dane teleadresowe, podstawowe funkcje). Zastanówcie się wspólnie, z czego wynika ten podział zadań.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 72
ćwicz. 6, 7

Zeszyt
ćwiczeń
s. 73
ćwicz. 8

▣► Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca z wykresem). Zachęć uczniów, by opracowali dwa wykresy kołowe ilustrujące wydatki budżetowe w waszej gminie (ćwiczenie 5 na s. 72). Na pierwszym wykresie zaznaczają, jaka część pieniędzy z budżetu powinna według nich przypaść na edukację, jaka na pomoc społeczną i ochronę zdrowia, a jaka na gospodarkę komunalną. Pozostałe wydatki oznaczają na wykresie jako „inne”. Po wykonaniu tego zadania uczniowie powinni znaleźć w internecie informację o tegorocznym budżecie gminy, następnie nanieść na drugim wykresie rzeczywiste wydatki na te cele, a pozostałe zaznaczają jako „inne”. Zapytaj ich, czy coś ich zaskoczyło.

2. Z wizytą w urzędzie gminy, powiatu i urzędzie marszałkowskim

Edukacja obywatelska nie sprowadza się jedynie do przekazywania informacji na temat państwa czy samorządu. Obejmuje też kształtowanie konkretnych umiejętności, np. umiejętności wyszukiwania informacji oraz wykorzystania ich w praktyce (przykładowo, w czasie załatwiania konkretnych spraw w urzędzie). Podczas zajęć uczniowie zapoznają się z zadaniami, których realizacją zajmuje się urząd gminy (poszczególne jego wydziały), oraz z obowiązkami urzędników wobec obywateli. Uczniowie mają też okazję przećwiczyć pisanie listu do radnego w ważnej dla mieszkańców sprawie oraz wypełnianie wniosku o wydanie tymczasowego dowodu osobistego.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- przedstawia, jak zorganizowany jest urząd gminy (miasta/dzielnicy); podaje, w jakim wydziale można załatwić wybrane sprawy; przedstawia możliwości załatwienia spraw poprzez e-urząd; posługuje się formularzami urzędowymi – wypełnia wniosek o wydanie tymczasowego dowodu osobistego – dział VI pkt 2;
- podaje, w jakim wydziale starostwa powiatowego można załatwić wybrane sprawy; posługuje się formularzami urzędowymi – wypełnia wniosek o paszport (delegatura urzędu wojewódzkiego) – dział VII pkt 3.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- podać, gdzie mieszczą się urzędy jego/jej gminy i powiatu oraz przykłady spraw, które można tam załatwić;
- napisać krótki list oraz podanie do urzędu w wybranej sprawie;
- wypełnić prosty formularz urzędowy;
- sformułować kilka praktycznych rad dotyczących załatwiania spraw urzędowych.

METODY PRACY

- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- praca z tekstem
- praca w grupach lub w parach
- wypełnianie formularzy
- wypowiedź pisemna

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- kopie wniosku o wydanie dowodu lub innego formularza, który zdecydujesz się wykorzystać podczas zajęć

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Wizyta w urzędzie” (rozmowa nauczająca). Zapiszcie na tablicy adres urzędu gminy (bądź różne adresy, jeżeli uczniowie i uczennice mieszkają w kilku różnych gminach) oraz władz powiatu, na terenie którego leżą miejscowości uczniów i uczennic (patrz: ćwiczenie na s. 150). Zapytaj, czy ktoś z nich był w urzędzie gminy i jaką sprawę tam załatwiał (sam bądź jego rodzice czy znajomi). Połączcie wymieniane przez uczniów i uczennice sprawy w bardziej ogólne kategorie.

ROZWINIĘCIE

2. „Do kogo z tą sprawą?” (miniwykład, praca w parach). Przypomnij, że nie wszystkie sprawy obywatel może załatwić w urzędzie gminy. Po reformie administracyjnej i samorządowej, która wprowadziła powiaty, niektóre sprawy trzeba załatwiać w urzędzie powiatowym. W gestii powiatu pozostają między innymi następujące sprawy: prowadzenie szkół średnich, artystycznych oraz specjalnych, nadzór sanitarno-epidemiologiczny, utrzymanie powiatowych instytucji kultury, budowa dróg powiatowych, pomoc społeczna (prowadzenie domów pomocy społecznej), zwalczanie bezrobocia i wypłacanie zasiłków dla bezrobotnych, utrzymanie powiatowych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej, odpowiedzialność za działalność służby zdrowia (w tym prowadzenie szpitali), ochrona środowiska i przyrody. Ideą reformy było, by obywatel nie musiał załatwiać prawie niczego w urzędzie wojewódzkim – funkcje usługowe województwa zostały bardzo ograniczone, zamiast tego samorządowe władze wojewódzkie mają planować rozwój regionu i prowadzić działania promocyjne wśród krajowych i zagranicznych inwestorów. Przypomnij, że na poziomie województwa działa też wojewoda, który jest przedstawicielem rządu – jego zadaniem jest między innymi dbanie o to, by władze samorządowe przestrzegały prawa, oraz nadzorowanie służb mundurowych, w tym policji. Nowy system jest bardziej klarowny i przejrzysty niż poprzedni, potrzeba jednak czasu, by wszyscy go poznali. Jeśli uczniowie wykonali ćwiczenie dodatkowe podczas poprzednich zajęć („Jednostka samorządowa i rządowa”) możesz odwołać się do przygotowanych przez nich wizytówek. Zaproponuj, by odpowiedzieli w parach na pytania zawarte w ćwiczeniu „Co i gdzie?” (s. 151) – potrzebna informacja znajduje w tekście „Do kogo z tą sprawą?” (s. 150–151). Zweryfikuj odpowiedzi uczniów na forum, jeśli uznasz to za konieczne.

3. „Wypełniamy druki urzędowe” (praca własna). Wyjaśnij, że załatwiając nawet najdrobniejszą sprawę w urzędzie, musimy często wypełniać druki urzędowe. Pierwszym formularzem, który uczniowie samodzielnie wypełnią na lekcji, będzie wniosek o wydanie dowodu osobistego. Rozdaj uczniom druki (dla każdego jeden) i poproś, by się z nimi zapoznali. Odpowiedz na ewentualne pytania, a następnie poleć, by wypełnili wszystkie rubryki. Uczniowie w parach sprawdzają, czy poprawnie wypełnili swoje wnioski (patrz: ćwiczenie na s. 151). Najtrudniejsze rubryki omówcie na forum klasy. Jeśli uznasz, że wniosek o wydanie dowodu osobistego jest zbyt prosty, możesz wykorzystać inne formularze, np. wniosek o wydanie paszportu.

Przypomnij w tym momencie uczniom, że w związku z informatyzacją, wiele spraw urzędowych można załatwić nie wychodząc z domu. Jeśli zajęcia odbywają się w sali komputerowej, możecie wejść na stronę www.obywatel.gov.pl i tam po-

szukać razem formularzy/wniosków, które można złożyć online (patrz: ćwiczenie „Urząd na twoim biurku” na s. 152). W domu uczniowie mogą spróbować zweryfikować historię przedstawioną w tym ćwiczeniu. Przed wykonaniem tego ćwiczenia czytają tekst w ramce na s. 154, „E-mail do urzędu”.

4. „Obywatelska broń” (praca z tekstem). Wyjaśnij, że obywatele mogą w różny sposób wpływać na sposób działania władz samorządowych. Poproś uczniów o uważne przeczytanie tekstu „Obywatelska broń” (s. 153), a następnie sprawdź, czy zapamiętali zawarte tam informacje, zadając im kilka pytań i prosząc po każdym z nich o szybką, krótką odpowiedź. Zwróć uwagę, że obywatele mogą zastosować różne środki wywierania nacisku na władze gminy lub powiatu, np. zorganizować pikietę, demonstrację, wiec. Zanim to jednak zrobią, powinni zadać sobie pytanie: Który środek będzie w tym wypadku najbardziej skuteczny? A który bardziej dostosowany do wagi i charakteru sprawy?

5. „List do radnego” (wypowiedź pisemna, praca własna). Wyjaśnij, że są też inne, łagodniejsze sposoby wyrażania własnego zdania. Zanim zaczniemy manifestować lub blokować drogi, warto napisać do radnego list o zaistniałym problemie. Poinformuj uczniów, co powinien taki list zawierać (imię i nazwisko oraz adres nadawcy, imię i nazwisko radnego, do którego jest adresowany, zwięzłe przedstawienie problemu wraz z propozycją jego rozwiązania, podpis nadawcy). Następnie poproś, by każdy z nich wybrał spośród spraw zaproponowanych w ćwiczeniu jedną, w jakiej napisze list do radnego (s. 154–155) lub też zdecydował się na opisanie autentycznej sprawy, dotyczącej ich gminy. Uczniowie powinni napisać listy na oddzielnych kartkach (na lekcji lub w domu) – zbring je i na następnej lekcji krótko omów. Podpowiedz uczniom, że wzór listu znajdują w podręczniku, a więcej przykładów – na stronie KOSS online. Możesz też zaproponować uczniom i uczennicom spotkanie z radnym, będzie ono dobrą okazją do poznania pracy urzędu (np. w jaki sposób radni komunikują się z mieszkańcami, jakimi sprawami się zajmują).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 78
ćwicz. 9

ZAKOŃCZENIE

6. Podsumowanie. Poproś uczniów i uczennice, by w zeszytach (nie zaglądając do podręcznika) zapisali po dwie sprawy, jakie można załatwić w urzędzie gminy, powiatu i województwa, a następnie w parach sprawdzili swoje notatki.

7. „Jaki wydział?” – praca domowa. Poleć wykonanie krótkiego zadania domowego. Uczniowie i uczennice powinni uzupełnić tabelę, wpisując obok przykładów spraw do załatwienia nazwę wydziału, który zajmuje się takimi kwestiami w waszym urzędzie gminy (patrz: ćwiczenie na s. 152). Ćwiczenie to wykonują w zeszytach. Poinformuj, że potrzebne informacje uzyskają od pracowników urzędu. Zanim jednak wybiorą się do urzędu, powinni się zapoznać z „Krótkim poradnikiem petenta” (s. 152–153).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 77
ćwicz. 5, 6

ĆWICZENIA DODATKOWE

► Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca własna). Poproś uczniów, by wyobrazili sobie następującą sytuację: Pod waszymi oknami sąsiedzi zrobili sobie mały parking. Wcale wam się nie podoba to, że w mieszkaniu jest czasem trudno oddychać od spalin. Zapytaj ich, co powinni w tej sytuacji zrobić. Pogodzić się z tą niedogodnością (w końcu wystarczy zamykać okna, gdy samochody rano opuszczają parking) czy

zażądać likwidacji parkingu? Ale czy wtedy sąsiedzi nie obrażą się na nich, nie będą im się kłaniać, a atmosfera w całym bloku bardzo się pogorszy. Jak myślą, co jest ważniejsze? Całkowite zrealizowanie swoich interesów czy dobra atmosfera? Zachęć uczniów, by sformułowali po dwa argumenty przemawiające za tym, by walczyć o swoje interesy lub zrezygnować z ich obrony (patrz: ćwiczenie 8 w „Zeszycie ćwiczeń” na s. 78).

3. Kto rządzi w gminie, powiecie, województwie?

Mieszkańcy gminy mają prawo do bezpośredniego i wyłącznego rozstrzygnięcia o jej sprawach, w tym do decydowania o składzie rady gminy (bądź rady miejskiej), a także o wyborze wójta, burmistrza lub prezydenta miasta jako najważniejszych organów władzy lokalnej. Podczas zajęć uczniowie zapoznają się z organami gminy, ich kompetencjami oraz ze sposobem wyłaniania rady gminy. Dowiadują się też, na czym polega praca radnych, dlaczego warto kontrolować działania wybranych przedstawicieli gminy i jak to robić. Ponadto poznają sposób, w jaki są wybierane władze gmin oraz samorządu powiatowego i wojewódzkiego i analizują hasła wyborcze.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wymienia organy stanowiące i wykonawcze w gminie (mieście/dzielnicy); przedstawia, jak są one wybierane i jak mogą zostać odwołane; podaje uprawnienia tych organów – dział VI pkt 3;
- podaje, kto pełni funkcje wójta/burmistrza/prezydenta miasta i przewodniczącego rady gminy/miasta; znajduje w mediach lokalnych informacje na temat publicznych działań osób pełniących funkcje w organach samorządu terytorialnego – dział VI pkt 4;
- wymienia zadania samorządu powiatowego i województwa – dział VII pkt 2.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wymienić wykonawcze i uchwalodawcze organy władzy w gminie;
- opisać, w jaki sposób wybierana jest rada gminy;
- uzyskać w urzędzie informacje dotyczące procedury załatwiania wybranej sprawy;
- wyjaśnić, dlaczego warto kontrolować działania wybranych przedstawicieli gminy;
- uzasadnić znaczenie wyborów samorządowych;
- wyjaśnić, na czym polega kampania wyborcza.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- praca z tekstem
- praca w grupach lub parach
- burza mózgów

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Zapytaj uczniów, czy wiedzą, kto jest obecnie prezydentem/burmistrzem/wójtem waszej miejscowości. Czy pamiętają, kiedy został wybrany? Przy-

pomnij im datę ostatnich wyborów samorządowych oraz powiedz, kiedy odbędą się następne. Poproś, by obliczyli, za ile lat sami wezmą udział w wyborach samorządowych po raz pierwszy. Możesz też zapytać, czy wiedzą, po ukończeniu ilu lat będą mogli kandydować do władz samorządowych. Zapisz propozycje uczniów, ale ich nie komentuj. Wyjaśnij, od kiedy możemy bezpośrednio wybierać władze w swojej gminie.

ROZWINIĘCIE

2. „Władze gminy” (praca z tekstem, rozmowa nauczająca). Poproś, by uczniowie zapoznali się z tekstem „Władze gminy” (s. 155). Ponieważ tekst jest długi, warto go podzielić na części i rozdać uczniom. Niech następnie wybrani uczniowie zrelacjonują swoje fragmenty tekstu reszcie klasy. Nawiązując do poprzedniej lekcji, przypomnij, że w powiecie i województwie, podobnie jak w gminie, istnieje podział władz. I tak, w powiecie organem władzy uchwałodawczej jest rada powiatu, a wykonawczej – zarząd ze starostą na czele, zaś uchwały w województwie podejmuje sejmik wojewódzki, a władzę wykonawczą stanowi zarząd, któremu przewodniczy marszałek.

3. „Quiz samorządowy” (praca w grupach). Podziel uczniów na pięć grup. Poleć każdej grupie, by przygotowała odpowiedzi na jedno pytanie z „Quizu samorządowego” dotyczącego sposobu powoływania władz samorządowych (patrz: ćwiczenie na s. 156). Uczniowie, wykorzystując własną wiedzę, starają się odpowiedzieć na pytanie, jeśli jednak będą mieli trudności, można im podpowiedzieć, by poszukali informacji w internecie. Gdy uczniowie prezentują swoje odpowiedzi na forum klasy, zweryfikuj ich poprawność.

Następnie poleć uczniom, by uzupełnili w zeszycie tabelkę dotyczącą organów władzy w gminie, powiecie i województwie oraz sposobu ich wyboru – zadanie to mogą wykonać w grupach lub samodzielnie (ćwiczenie „Co kto robi?” na s. 156). Po kilku minutach uczniowie sprawdzają to ćwiczenie sobie nawzajem.

4. „Wybieramy radnych” (burza mózgów, rozmowa nauczająca). Zapytaj uczniów, co – ich zdaniem – powinien zrobić kandydat na radnego, by mieszkańcy jego gminy oddali na niego głosy. Propozycje uczniów zapisuj na tablicy. Na zakończenie wskaż te działania, które są elementami kampanii wyborczej. Wyjaśnij znaczenie pojęć „kampania wyborcza” i „sztab wyborczy”, odwołując się do wiedzy uczniów oraz tekstu „Wybieramy radnych” (s. 158). Poinformuj o roli kampanii wyborczej w procesie wyłaniania radnych jako reprezentantów społeczności lokalnej.

5. „Hasła do wyborów” (praca z tekstem, praca własna). Zwróć uwagę, że obywatele powinni bardziej krytycznie podchodzić do deklaracji składanych przez kandydatów w czasie kampanii wyborczej. Programy w większym stopniu oddają intencje kandydata i jego ugrupowania, niż są realnymi obietnicami. Podobnie jest też z hasłami wyborczymi. Poleć uczniom, by przeczytali hasła wyborcze w podręczniku na s. 158. Zapytaj, które z nich mogłoby – ich zdaniem – najbardziej przemówić do wyborców. W czym te hasła są do siebie podobne, a czym się różnią? Czy głoszone w nich postulaty są realistyczne? Jak sądzą, do czego przede wszystkim odwołują się twórcy takich haseł.

Na koniec tego ćwiczenia krótko porozmawiaj z uczniami na temat tego, jakie obietnice składają kandydujący np. na radnych do rady gminy i czy realizują składane w czasie kampanii deklaracje. Czy wiedzą, w jaki sposób można to sprawdzić.

Powiedz im, że jednym z tych sposobów jest możliwość uczestniczenia obywateli w sesjach rady gminy, a innym – dostęp do informacji publicznej, dzięki któremu mogą uzyskać różnego rodzaju dokumenty w gminie. Zachęć do lektury tekstu „Wierzyć czy nie wierzyć” (s. 159) oraz do rozmowy z rodzicami na ten temat.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 80
ćwicz. 3

ZAKOŃCZENIE

6. „Krzyżówka” – podsumowanie (praca własna). Poleć uczniom, by samodzielnie rozwiązyli w zeszycie krzyżówkę z podręcznika (s. 157). Osoby, które najszybciej ją rozwiążą i podadzą hasło, możecie nagrodzić brawami.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 79
ćwicz. 1, 2

7. Praca domowa. Przedstaw uczniom tematy pracy domowej do wyboru:

- „W naszej gminie”. Poleć uczniom, by korzystając z najbardziej ich zdaniem wiarygodnego źródła, rozwiązyli w domu ćwiczenie „W naszej gminie” (s. 157). Mają zebrać najważniejsze informacje o swojej gminie i zaprezentować je później w formie graficznej.
- „Mój program wyborczy”. Poproś, by uczniowie i uczennice, wykorzystując swoje doświadczenie i wiedzę, wyobrazili sobie, że startują w wyborach samorządowych w swojej gminie. Ich zadaniem będzie zaprojektowanie ulotki wyborczej, na której umieszczą swoje hasło wyborcze oraz trzy główne postulaty wyborcze.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 80
ćwicz. 5

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca własna). Przedstaw uczniom frekwencję w ostatnich wyborach samorządowych w Polsce. W 2014 roku wynosiła ona niespełna 40 proc., a w 2018 roku – 51,3 proc. Zapytaj ich, jak sądzą, czy to dużo, czy mało? Dlaczego tak wielu wyborców nie uczestniczy w głosowaniu? Poproś, by w zeszycie sformułowali dwa mocne argumenty zachęcające mieszkańców swojej miejscowości do udziału w wyborach samorządowych – niech jeden odnosi się do ich „rozumu”, a drugi do „serca” (ćwiczenie 6 w „Zeszycie ćwiczeń” na s. 81).

Rozdział VI

AKTYWNOŚĆ OBYWATELSKA

SZUKAMY ODPOWIEDZI NA PYTANIA:

- Obywatel – kto to taki?
- Jak obywatele uczestniczą w życiu publicznym?
- Po co i jak zakłada się stowarzyszenie?
- Jakie organizacje pozarządowe działają w waszej okolicy i regionie?
- Czym zajmują się związki zawodowe?
- Jakie postawy obywatelskie naszych przodków warto naśladować?
- Czy mass media to rzeczywiście czwarta władza?
- Jakie funkcje pełnią media we współczesnej demokracji?
- Co to jest i jak się tworzy opinia publiczna?
- Kto, po co i jak bada, co sądzą ludzie o życiu publicznym?
- Jak odróżnić komentarz od informacji?
- Jaką rolę we współczesnym świecie odgrywają reklamy i jak nie dać się im zwieść?
- Jakie znaczenie mają i jak funkcjonują media społecznościowe?
- Co to są „fake news” i jak mogą wpływać na zachowania obywateli?

NAUCZYCIELKO/NAUCZYCIELU, PAMIĘTAJ O SERWISIE INTERNETOWYM KOSS ONLINE

- KOSS online jest przeznaczony zarówno dla ciebie, jak i dla twoich uczniów.
- KOSS online to źródło dodatkowych materiałów: ćwiczeń, artykułów, prezentacji i zdjęć.
- KOSS online można wykorzystywać podczas lekcji lub polecać go uczniom do pracy w domu.
- KOSS online to pomoc przy planowaniu i realizacji uczniowskich projektów edukacyjnych.
- KOSS online zawiera linki do najciekawszych stron internetowych z zakresu edukacji obywatelskiej.

1. Obywatel – kto to taki?

Bycie obywatelem państwa oznacza posiadanie określonych praw, w tym prawa do uczestniczenia w wyborze osób sprawujących władzę w państwie. Jednak rzeczywisty wpływ na przebieg spraw zależy przede wszystkim od postawy obywatelskiej każdego z nas, czyli gotowości wzięcia odpowiedzialności za dobro wspólne. Na zajęciach uczniowie nie tylko dowiadują się, co to znaczy być obywatelem w sensie formalnym oraz jakie obowiązki mają polscy obywatele. Zastanawiają się też, jakie cechy i umiejętności powinien posiadać dobry obywatel i dobra obywatelka oraz jaki pożytek przynosi zaangażowanie się w sprawy publiczne. Poznają utrwalone w XX-wiecznej historii Polski wzory aktywności obywatelskiej oraz znaczenie cnót i postaw obywatelskich we współczesności.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- podaje cnoty obywatelskie (odpowiedzialność, troska o dobro wspólne, aktywność, przedsiębiorczość, solidarność, roztropność, tolerancja, odwaga cywilna); wykazuje, odwołując się do działań wybitnych Polaków, znaczenie ich urzeczywistnienia dla pożytku publicznego – dział IX pkt 1.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, w jaki sposób zostajemy obywatelami w Polsce i w innych krajach;
- wskazać, jakie uprawnienia i obowiązki mają obywatele Polski;
- scharakteryzować – odwołując się do konkretnych postaci – dobrego obywatela;
- wymienić najważniejsze cnoty obywatelskie.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- burza mózgów
- praca w grupach
- praca z tekstem
- praca własna

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- Konstytucja RP
- kartki papieru
- flamastry lub długopisy

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Obywatel, czyli kto?” (rozmowa nauczająca). Na wstępie odwołaj się do zajęć z działu „Komunikacja i współdziałanie”, gdzie była mowa o więziach, jakie łączą każdego człowieka z innymi ludźmi i grupami ludzi. Wyjaśnij, że na tej lekcji

będziecie się zajmować szczególnym rodzajem więzi. Następnie wprowadź termin „obywatel” i poproś uczniów i uczennice, by zastanowili się, co ono oznacza. Poproś, by zapisali w zeszytach swoje pierwsze skojarzenia – mogą to zrobić kończąc zdanie *Obywatel to...* lub narysować mapę skojarzeń.

ROZWINIĘCIE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 82
ćwicz. 1

2. „Obywatel, czyli kto?” (praca z tekstem, praca własna, rozmowa nauczająca). Poleć uczniom przeczytanie tekstu „Obywatel, czyli kto?” (s. 163–164), a następnie poproś, aby wykorzystując uzyskane informacje, dokończyli zdania umieszczone w ćwiczeniu „Dokończ zdania” (s. 164). Zadanie to uczniowie zapisują w zeszycie. W związku z tym, że tekst jest długi, możesz zaproponować uczniom, by przeczytali go w parach – każdy uczeń czyta swoją część, a następnie referuje koledze/koleżance z ławki.

Powiedz, że w zasobach internetowych znajdują więcej informacji o tym, w jaki sposób cudzoziemiec może uzyskać obywatelstwo Polski (na pewno uczniowie słyszeli o przypadkach przyznania obywatelstwa naszego kraju przez prezydenta RP obywatelom pochodzącym z innego kraju, np. brytyjskiemu historykowi Normanowi Davisowi czy brazylijskiemu piłkarzowi polskiego pochodzenia, o trudnym do wymówienia nazwisku, Thiago Rangel Cionek). Zwróć uwagę, że obywatel ma zarówno prawa, jak i obowiązki; wyjaśnij, że zostały one zapisane w Konstytucji RP. Możesz poprosić uczniów, aby ponownie przeczytali odpowiedni fragment tekstu „Obywatel, czyli kto?” albo sam/sama odczytaj na głos odpowiedni artykuł z Konstytucji RP. Na podstawie tekstu uczniowie powinni wymienić obowiązki obywatelskie, które posiadają (obowiązek wierności i lojalności, obrony ojczyzny, przestrzegania prawa i stawiania się przed sądem, płacenia podatków i innych opłat publicznych, dbania o środowisko naturalne).

3. „Dobry obywatel, czyli kto?” (rozmowa nauczająca, burza mózgów). Zapytaj uczniów, czy któryś z nich był świadkiem sytuacji, gdy ktoś z ich rówieśników zachował się jak przystało na dobrego obywatela. Które z zachowań osób dorosłych kojarzą im się z byciem dobrym obywatelem? Mogą przytoczyć również przykłady z filmu i literatury. Poproś uczniów, aby krótko opisali takie sytuacje (patrz: ćwiczenie na s. 165).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 82–83
ćwicz. 3, 5

Następnie zaproponuj uczniom, aby na podstawie informacji z tekstów: „Wiedzieć, umieć, chcieć” i „Cnoty obywatelskie” (s. 164–166) oraz własnych spostrzeżeń sporządzili listę cech dobrego obywatela i obywatelki – praca metodą „burzy mózgów”. Zapisy powinny być bardzo zwięzłe, np. *jest odpowiedzialny; reaguje, gdy widzi zło; pomaga innym; interesuje się sprawami publicznymi*. Wyjaśnij, że wymieniane przez nich cechy to umiejętności i cnoty obywatelskie; wiele z nich będą mogli w sobie rozwijać na lekcjach KOSS. Zachęć, by w domu przeczytali tekst w ramce „Zdaniem badaczy...” (s. 165) i uzupełnili listę cech dobrego obywatela o te, które pojawiają się w tekście „Cnoty obywatelskie” (s. 165–166).

ZAKOŃCZENIE

4. „Łatwe czy trudne?” – podsumowanie (praca własna). Zapytaj uczniów i uczennice, które z cnót obywatelskich według nich są łatwiejsze do osiągnięcia, a które trudniejsze. Poproś, aby zapisali (anonimowo) na karteczkach po dwie cnoty obywatelskie, które posiadają i uważają za swoje mocne strony. Następnie zbierz kar-

teczki i posegreguj – pozwoli to ustalić, jakie cechy powtarzają się najczęściej, a jakie najrzadziej (patrz: ćwiczenie na s. 167).

5. Praca domowa (praca z tekstem). Zaproponuj uczniom pracę domową do wyboru:

- Poproś uczniów i uczennice, by przeczytali w domu fragment z książki Barbary Skargi „Człowiek to nie jest piękne zwierzę” (s. 167). Na jakie cechy dobrego obywatela zwraca uwagę autorka? Czy pojawiły się one na ich klasowej liście? Jeśli cechy te nie pojawiły na liście, uczniowie i uczennice powinni ją uzupełnić. Możesz ich zachęcić, by co jakiś czas do niej zaglądali i próbowali ocenić, które z cech posiadają, a nad którymi muszą jeszcze popracować.
- „Ale dlaczego ważne?”. Poproś uczniów, by wspólnie z rodzicami przyjrzeni się liście Wielkich Obywateli i Obywaterek Polski na s. 167 i wybrali z niej pięć nazwisk osób, które uważają za ważne dla Polski, wypisali po ich dwie cechy/dokonywania, które o tym wyborze zdecydowały. Możesz też zaproponować, by uczniowie i rodzice zrobili to oddzielnie, a potem porównali swoje propozycje. Na koniec niech zastanowią się wspólnie, dlaczego wybrane przez nich cechy są ważne dla funkcjonowania państwa i społeczeństwa.

Uwaga: Może się zdarzyć, że w przypadku niektórych nazwisk, uczniowie będą musieli poszukać dodatkowych informacji.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 83
ćwicz. 4

ĆWICZENIA DODATKOWE

▀ „Galeria wielkich obywateli i obywaterek XX wieku” (praca w zespole lub praca własna, projekt). Zaproponuj uczniom wykonanie ćwiczenia „Galeria wielkich obywateli i obywaterek XX wieku” na s. 166–167 (możesz tę pracę zadać im do domu). Mogą też zrobić galerię osób zasłużonych dla waszej miejscowości czy regionu, a przez mieszkańców już zapomnianych – spróbujcie podczas lekcji stworzyć listę takich osób (uczniowie i uczennice mogą pracować w grupach).

Zachęć uczniów i uczennice, by porozmawiali z dorosłymi (dziadkami, rodzicami, księdzem, innymi nauczycielami w szkole, dyrektorem muzeum czy biblioteki) na temat ruchów wspólnotowych w latach 70. i 80. XX wieku w waszej miejscowości (ruch spółdzielczy, ruch „Solidarność” itp.) i osób w nie zaangażowanych. Zebrane informacje warto przedstawić w formie albumu. A może uda się odnaleźć jakieś zdjęcia? Dla uczniów i uczennic będzie to nie tylko fantastyczna wycieczka w przeszłość, ale także okazja do doskonalenia warsztatu historycznego.

Jeśli to ćwiczenie okaże się niemożliwe do wykonania (np. ze względu na utrudniony dostęp do informacji), możesz zaproponować uczniom i uczennicom, aby przygotowali krótkie biogramy Polaków i Polek żyjących w XX wieku, którzy odegrali ważną rolę w życiu naszego kraju. Prace warto zaprezentować w postaci albumu lub umieścić w gablotce szkolnej.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 84
ćwicz. 6

2. Jak obywatele uczestniczą w życiu publicznym?

Podstawą demokracji jest uczestnictwo obywateli w życiu publicznym. Może ono wyrażać się poprzez udział w wyborach, sprawowanie władzy na wszystkich szczeblach, poparcie dla działań rządzących lub różne formy protestu, indywidualne tworzenie społeczeństwa obywatelskiego (np. zakładanie stowarzyszeń), działania jednorazowe i długofalowe, lokalne i obejmujące całe społeczeństwo. Wielu ludzi jednak uważa, że nie ma wpływu na to, co się wokół nich dzieje – uczniowie dowiadują się, dlaczego tak jest, oraz mają okazję przekonać się, jak wiele mogą zdziałać obywatele na poziomie lokalnym, krajowym, europejskim i globalnym. Szukają też odpowiedzi na pytanie, jak młodzi ludzie mogą wpływać na decyzje przedstawicieli władzy i życie publiczne.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- przedstawia cele i przykłady działania organizacji społecznych skupiających młodych ludzi w Polsce; wyjaśnia ideę wolontariatu i przedstawia formy działalności wolontariuszy – dział IX pkt 3;
- uzasadnia potrzebę przestrzegania zasad etycznych w życiu publicznym; rozpoznaje przejawy ich łamania i podaje skutki takich działań – dział IX pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wymienić główne podmioty życia publicznego;
- rozpoznawać różne formy uczestnictwa obywatelskiego w życiu publicznym oraz scharakteryzować wybraną formę;
- podać przykłady sytuacji, w których obywatele wywierają wpływ na decyzje władz lokalnych, państwowych czy międzynarodowych;
- sformułować argumenty przekonujące do aktywności publicznej;
- wyjaśnić, dlaczego ważne jest przestrzeganie zasad etycznych przez poszczególne podmioty życia publicznego.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- praca w grupach lub w parach
- minidyskusja
- praca z tekstem

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Aktorzy życia publicznego” (praca w grupach). Poleć, by uczniowie i uczennice zapoznali się z tabelką „Aktorzy życia publicznego” (s. 168) – zwróć ich

uwagę na to, w jak różnych obszarach życia publicznego działają (od polityki po życie społeczne). Podkreśl, że choć „aktorów”, czyli podmioty życia publicznego, różnią cele działania i sposoby finansowania, to wszyscy uczestniczą w politycznej debacie dotyczącej kształtu naszego państwa – współpracują bądź konkurują ze sobą.

ROZWINIĘCIE

2. Podziel uczniów na sześć zespołów, rozłóż między nich główne podmioty, a następnie poproś, by im przyjrzeni się dokładnie i spróbowali znaleźć ich konkretne przykłady (ogólnopolskie lub lokalne) oraz zastanowili się, w jaki sposób uczestniczą w życiu publicznym i jak je kształtują. Poproś zespoły o krótką prezentację, a następnie podsumuj i uzupełnij wypowiedzi uczniów, korzystając z wiadomości zawartych w tekście „Aktorzy na publicznej scenie” (s. 169).

3. „Etycznie i nieetycznie...” (rozmowa nauczająca). Podkreśl znaczenie reguł i zasad etycznych w życiu publicznym. Zapytaj uczniów i uczennice, czy słyszeli ostatnio w mediach o nieetycznych zachowaniach omawianych wcześniej podmiotów życia publicznego. Poproś o konkretne przykłady, aby ułatwić im zadanie, podaj przykład z podręcznika „To były zagrania nie fair...” (s. 170). Zastanówcie się wspólnie, które zasady zostały naruszone, w jaki sposób i przez kogo. Zapytaj uczniów, czy potrafią przewidzieć konsekwencje takiego zachowania. A może są im już znane?

4. „Co może obywatel?” (praca w parach). Wytlumacz uczniom znaczenie pojęcia „społeczeństwo obywatelskie”. Poproś, by przypomnieli sobie wiadomości z zajęć o samorządzie lokalnym i zasadach demokracji, a potem uzupełnili w parach, przerysowaną z podręcznika do zeszytu lub na kartkę tabelę „Co może obywatel?” (s. 170–171). Poleć, by podkreślili te formy publicznego działania obywateli, które pozwalają bezpośrednio wpływać na władze (np. udział w wyborach i referendach), oraz takie, które stwarzają szansę tylko pośredniego – choć równie ważnego – wpływu (np. protesty, udział w partiach politycznych). Poleć uczniom, by na zakończenie tego ćwiczenia przeczytali (lub sam/sama im krótko zreferuj) tekst „Społeczeństwo obywatelskie” (s. 171–172) i wynotowali w zeszytach różne formy organizowania się obywateli realizujących swoje cele. Krótko podyskutujcie na temat wartości, jakim jest uczestnictwo obywateli w życiu publicznym. Możesz zapytać uczniów, na czym mogłoby polegać ich zaangażowanie w poszczególne działania z tabelki. Poproś, by podawali konkretne przykłady (co? z kim? kiedy? jak?).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 84
ćwic. 1

ZAKOŃCZENIE

5. „Szczęście publiczne?” – podsumowanie (praca własna, dyskusja). Podsumowując przebieg zajęć, poproś uczniów i uczennice, by zastanowili się i odpowiedzieli pisemnie na poniższe pytania:

- *Czy uczestniczyłeś/aś kiedyś w zbiorowym działaniu, które sprawiało ci przyjemność?*
- *Czy zgadzasz się z opinią, że młodzi Polacy są bierni i interesują się wyłącznie własnymi sprawami?*

Niech dwie lub trzy osoby odczytają swoje odpowiedzi na głos. Spróbuj sprowokować wśród uczniów i uczennic krótką rozmowę na temat „Czy warto działać na rzecz publicznego dobra?”. Zapisz argumenty po dwóch stronach tablicy, po jednej stronie te entuzjastyczne, a po drugiej – sceptyczne. Podkreśl, że każde działanie na rzecz dobra publicznego przynosi nie tylko konkretne efekty, ale też... osobistą satysfakcję.

Poinformuj, że znana pisarka Hannah Arendt pisała o szczęściu publicznym, które bierze się z możliwości zmieniania świata. Zachęć uczniów i uczennice (tych przekonanych o wartości działania publicznego i tych sceptycznie do niego nastawionych), by w domu przeczytali fragmenty tekstu wspomnianej pisarki (znajdą je na stronie KOSS online).

6. Zadanie domowe (analiza źródeł, praca własna). Zaproponuj uczniom pracę domową do wyboru:

- „Młodzi obywatele działają” – poleć uczniom i uczennicom, by zajrzeli na stronę internetową CEO i odnaleźli na niej informacje dotyczące programu „Młodzi w Akcji” i zapoznali się ze sprawami, jakie postanowili rozwiązać ich rówieśnicy. Poproś, by wynotowali te działania, które ich zdaniem odpowiadają także potrzebom mieszkańców waszej miejscowości i są warte naśladowania. Zachęć ich do realizacji projektu zespołowego w wybranej sprawie.
- „Dawcy czasu” – poproś uczniów, by wyszukali po pięć przykładów rozmaitych działań wolontariackich, w które angażują się ich rówieśnicy. Poleć, by przy każdym z przykładów zapisali, czym ci młodzi wolontariusze dzielą się z innymi. Na jakie społeczne potrzeby odpowiadają?

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ „Projekt krok po kroku” (projekt uczniowski). Realizacja działu dotyczącego aktywności obywatelskiej jest doskonałą okazją, by zachęcić uczniów do zrealizowania kampanii społecznej na rzecz innych – swoich rówieśników, szkoły, społeczności lokalnej. Przeanalizujcie wspólnie tekst z ramki „Projekt krok po kroku” (s. 173), przypominając sobie zasady działania projektowego. Poproś uczniów, by się zastanowili, w jakie działanie chcieliby się zaangażować, a potem wspólnie je zaplanujcie i przeprowadźcie. Uczniowie mogą sięgnąć do pomysłów z zajęć o lokalnej wspólnocie, podczas których diagnozowali problemy dotyczących młodych.

▣ „Wolontariat uczniowski” (praca własna, praca z tekstem)). Możesz zachęcić uczniów, by weszli na stronę internetową www.ochotnicy.waw.pl poświęconą rozwojowi wolontariatu w Warszawie, będącej nie tylko źródłem wiedzy o wolontariacie, ale także inspiracją do różnego rodzaju działań. Polecamy także artykuł autorstwa Alicji Pacewicz pt. „Czego wolontariat może nauczyć młodych ludzi (i szkoły)?”, dostępny na stronie internetowej KOSS w zakładce Dla nauczycieli/Uczyć inaczej.

3. Stowarzyszenie, czyli razem różniej

Stowarzyszenia są ważnym elementem życia publicznego – to od nich w dużym stopniu zależy jakość wielu istotnych dla nas działań. Wolność stowarzyszania się, zagwarantowana w konstytucji RP, pozwala ludziom zorganizować się na rzecz wspólnego działania, ale także lepiej się poznać, a nawet ze sobą zaprzyjaźnić. Stowarzyszenie to miejsce, w którym doskonalą się umiejętności i kształtuje postawy obywatelskie. Uczniowie dowiadują się, jakie warunki trzeba spełnić, by założyć stowarzyszenie, a także zapoznają się z formami działania wybranych stowarzyszeń. Poznają dodatkowo cele zakładania związków zawodowych, ich podstawowe zadania i sposoby działania.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- przedstawia cele i formy działań organizacji pozarządowych aktywnych w społeczności lokalnej i regionie; wykazuje, że działalność tego typu prowadzi do realizacji różnorodnych potrzeb – dział IX pkt 2;
- przedstawia formy wpływania obywateli na decyzje władz samorządowych, przykłady realizacji lokalnych inicjatyw mieszkańców finansowanych z budżetów obywatelskich oraz przedsięwzięć podejmowanych przez młodzieżowe rady gminy/miasta – dział IX pkt 3;
- uzasadnia potrzebę przestrzegania zasad etycznych w życiu publicznym; rozpoznaje przejawy ich łamania i podaje skutki takich działań – dział IX pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, co to jest stowarzyszenie;
- wyjaśnić – odwołując się do konkretnych przykładów – dlaczego stowarzyszenia odgrywają tak wielką rolę w demokratycznym społeczeństwie;
- wymienić najważniejsze związki zawodowe działające w Polsce;
- wyjaśnić, po co powstają związki zawodowe, oraz wskazać przykłady ich działania.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- praca w grupach lub w parach
- praca z tekstem
- analiza źródeł

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Stowarzyszenia i fundacje w Polsce” (rozmowa nauczająca). Zapytaj uczniów i uczennice, czy słyszeli o jakichś fundacjach, stowarzyszeniach, inicjaty-

wach obywatelskich czy też komitetach działających w waszej miejscowości lub regionie. Czy znają jakieś ogólnopolskie stowarzyszenia lub fundacje? Nazwy wymienianych przez uczniów i uczennice stowarzyszeń zapisz na tablicy. Jeśli uczniowie i uczennice będą mieli trudności z wymienieniem nazw organizacji, poinformuj ich o kilku ogólnopolskich lub lokalnych inicjatywach podejmowanych przez tego typu organizacje. Wspólnie przypomnijcie sobie, kto był organizatorem tych akcji. Możecie też wspólnie przeanalizować tabelkę ze s. 175, przedstawiającą najbardziej popularne dziedziny, jakimi zajmują się polskie stowarzyszenia i fundacje.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 86
ćwicz. 1

ROZWINIĘCIE

2. „W jedności siła” (praca z tekstem). Poproś uczniów, by zapoznali się z tekstem „W jedności siła” (s. 174) lub streść go w paru słowach, podkreślając siłę i efektywność stowarzyszeń w działaniach obywatelskich. Poproś także któregoś z uczniów, by przeczytał na głos artykuł 58.1 i 58.2 Konstytucji RP (s. 175), dotyczące zrzeszania się. Następnie poleć uczniom i uczennicom, by w zeszytach odpowiedzieli na pytania: *Skąd wynika prawo obywateli do zrzeszania się? Czy można zarejestrować stowarzyszenie, które stawia sobie cele sprzeczne z prawem? Jaka liczba osób jest niezbędna do założenia stowarzyszenia?*

3. „Sprawa dla stowarzyszenia” (praca w grupach). Podziel klasę na cztery zespoły. Wyjaśnij, że zadaniem uczniów będzie stworzenie jakiegoś stowarzyszenia o lokalnym lub ogólnokrajowym zasięgu. Na początku powinni zidentyfikować ważne problemy w waszej miejscowości, regionie lub nawet całym kraju, których rozwiązaniem mogłyby się zająć nowo tworzone stowarzyszenie. Zadaniem każdego zespołu jest wymyślenie jego nazwy, sformułowanie kilku głównych celów oraz metod działania (patrz: ćwiczenie na s. 176). Na zakończenie poproś o krótkie zaprezentowanie wymyślonych przez uczniów stowarzyszeń – zastanówcie się wspólnie, jakie mogłyby być źródła finansowania ich działań. Poinformuj uczniów o tym, w jaki sposób finansowane są organizacje pozarządowe oraz o tym, że podstawowym ich zasobem są wolontariusze.

4. „Związek zawodowy – co to takiego?” (rozmowa nauczająca, praca w grupach). Wyjaśnij uczniom, że prawo do zrzeszania się dotyczy nie tylko zakładania nowych stowarzyszeń, ale także organizowania się w związkach zawodowych. Zapytaj ich, czy znają jakieś związki zawodowe. Następnie podziel klasę na sześć grup i poproś o przeczytanie tekstu „W obronie interesów pracowników” (s. 177). Poleć uczniom, aby przygotowali odpowiedzi na następujące pytania (każda grupa zajmuje się innym pytaniem):

- *Co to jest związek zawodowy?*
- *Czym się zajmują związki zawodowe?*
- *Jakimi metodami się posługują?*
- *Co to jest strajk i kiedy wolno go ogłosić?*
- *Kiedy powstał i jaką rolę w polskiej historii odegrał związek zawodowy „Solidarność”?*
- *Czy w twojej miejscowości lub regionie przeprowadzono kiedyś strajk? Czego dotyczył? Odpowiedzi uczniowie prezentują na forum klasy w postaci krótkich haseł.*

ZAKOŃCZENIE

5. „Krzyżówka obywatelska” (praca w parach). Poleć uczniom i uczennicom, by w dwójkach przerysowali do zeszytów krzyżówkę z podręcznika (s. 177–178) i ją rozwiązali, nie zaglądną do notatek i podręcznika. Jeśli uczniowie mają zeszyt cwi-

czeń, mogą w nim rozwiązać krzyżówkę. Poproś o podanie końcowego rozwiązania. Zapytaj, czy odgadnięcie hasła krzyżówki było dla nich trudne. Z czym mieli największe kłopoty? W razie konieczności, wyjaśnij jeszcze raz te pojęcia, których odgadnięcie sprawiło im najwięcej problemów.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 87
ćwicz. 2

6. „Stowarzyszenia wokół nas” – praca domowa (analiza źródeł, praca własna). Poproś uczniów i uczennice, by spróbowali się dowiedzieć, jakie stowarzyszenia działają w ich regionie i czym się zajmują (patrz: ćwiczenie na s. 176). Poleć, by sporządzili listę stowarzyszeń, a następnie wybrali jedną organizację, do której się udadzą osobiście, by uzyskać odpowiedzi na następujące pytania:

- *Czym zajmuje się stowarzyszenie?*
- *Jakie metody wykorzystuje w swojej działalności?*
- *Jakie było jego najciekawsze przedsięwzięcie?*

Zeszyt
ćwiczeń
s. 87
ćwicz. 3

Poproś, by zebrany materiał przedstawili na arkuszu formatu A4 (mogą zamieścić na nim otrzymane w stowarzyszeniu materiały, zdjęcia, ulotki itp.). Wszystkie prace warto wywiesić na szkolnej tablicy – mogą się przydać uczniom innych klas.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▀ „**Stowarzyszenia wokół nas**” (miniprojekt lekcyjny). Pracę domową dotyczącą stowarzyszeń można wykorzystać do realizacji miniprojektu lekcyjnego. Zadaniem uczniów i uczennic jest opracowanie krótkiego przewodnika po stowarzyszeniach i innych organizacjach, które podejmują działania na rzecz młodzieży (warto dokładniej sprecyzować obszar, np.: edukacja obywatelska, kultura; najlepiej, by sami uczniowie zdecydowali, poszukując informacji, które wydają im się najbardziej przydatne). W przewodniku powinny się znaleźć informacje, takie jak: nazwa i adres stowarzyszenia (organizacji), czym się zajmuje, do kogo adresowane są działania, jakie projekty zostały już zrealizowane, a jakie są obecnie realizowane itp. Obok nazw stowarzyszeń mogą się również pojawić nowe, o których słyszeli rodzice uczniów lub ich znajomi czy krewni. Uczniowie i uczennice powinni mieć co najmniej miesiąc na przygotowanie przewodnika. Mogą pracować w kilkuosobowych grupach (np. każdy z uczniów zajmowałby się gromadzeniem informacji o innym stowarzyszeniu). Gotowe miniprzewodniki powinny być udostępnione wszystkim uczniom i uczennicom oraz nauczycielom i nauczycielkom (np. w bibliotece szkolnej).

4. Opinia, z którą trzeba się liczyć

Opinia publiczna to wyrażone publicznie poglądy znaczącej części obywateli w konkretnych sprawach publicznych. W demokracji opinia publiczna w dużym stopniu wpływa na decyzje podejmowane przez rządzących, może nawet doprowadzić do odsunięcia ich od władzy. Wiedzę o poglądach obywateli czerpiemy między innymi z badań opinii publicznej, takich jak sondaże, sondy uliczne i telefoniczne, a także z głosów ujawniających się w debacie publicznej (np. artykuły prasowe, listy do redakcji). Uczniowie zastanawiają się podczas zajęć, dlaczego opinia publiczna odgrywa w demokracji tak wielką rolę, poznają metody badania poglądów obywateli oraz sposoby ich graficznej prezentacji. Uczą się też, jak odczytywać i interpretować wyniki sondaży.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- przedstawia funkcje i rodzaje środków masowego przekazu; wyjaśnia znaczenie środków masowego przekazu dla wolności słowa – dział X pkt 1;
- wykazuje znaczenie opinii publicznej; znajduje w internecie komunikaty z badań opinii publicznej oraz odczytuje i interpretuje proste wyniki takich badań – dział X pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, co to jest opinia publiczna, i określić, jaką funkcję pełni w państwie demokratycznym;
- wskazać czynniki uczestniczące w kształtowaniu opinii publicznej;
- przedstawić sposoby badania opinii publicznej;
- odczytać i interpretować wyniki wybranego sondażu opinii publicznej;
- przygotować i przeprowadzić w szkole własne badanie sondażowe.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- burza mózgów
- praca w grupach lub w parach
- praca z tekstem
- praca własna
- analiza wykresów

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Dlaczego polityków obchodzi, co myślą obywatele?” (burza mózgów, praca z tekstem, praca własna). Przeprowadź w klasie burzę mózgów na temat „Co to jest opinia publiczna?”. Propozycje uczniów zapisuj na tablicy. Następnie poleć, by przeczytali tekst na s. 179: „Dlaczego polityków obchodzi, co myślą obywatele?” lub sam/sama przedstaw najważniejsze informacje tam zawarte.

2. „O tym się mówi” (praca z tekstem). Poproś uczniów, aby przypomnieli sobie, jakie sprawy (tematy) poruszyły ostatnio opinię publiczną w Polsce i na świecie. Możesz przynieść na lekcję dzienniki z ostatniego tygodnia – pomogą uczniom znaleźć odpowiednie przykłady (patrz: ćwiczenie na s. 180).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 88
ćwicz. 1

ROZWINIĘCIE

3. „Moja figura” (praca własna). Zwróć uwagę uczniów, że nasze poglądy nie biorą się znikąd. Poproś ich, aby zapoznali się ze schematem zamieszczonym w ćwiczeniu „Moja figura” (s. 180) i spróbowali określić, jaki wpływ na ich poglądy mają czynniki uwzględnione na rysunku. Na każdej z osi mają zaznaczyć siłę poszczególnych czynników, a następnie połączyć punkty liniami. Uczniowie, pracując indywidualnie, mają ocenić, w jakim stopniu na ich poglądy wpływa rodzina, rówieśnicy, szkoła, książki, telewizja, religia itd. (rysunki wykonują w zeszytach).

4. „Jak się dowiedzieć, co sądzą obywatele?” (praca z tekstem). Poproś uczniów, by przeczytali tekst „Jak się dowiedzieć, co sądzą obywatele?” (s. 180–181). Upewnij się, czy wszyscy zrozumieli znaczenie pojawiających się w tekście narzędzi badania opinii publicznej. Poproś o podanie ich definicji oraz zanotowanie na tablicy (i w zeszytach) terminów.

5. „Odczytaj ten wykres” (praca w zespołach, analiza wykresów). Kolejne ćwiczenie ma pomóc uczniom w czytaniu wyników sondaży. Poproś uczniów, aby kolejno odliczyli do trzech – osoby z numerem „jeden” zapoznają się z wykresem I (kołowym, inaczej zwanym tortowym), „dwójki” z wykresem II (słupkowym), a „trójki” z wykresem III (liniowym). Każdy ma za zadanie odpowiedzieć na pytania zamieszczone w ćwiczeniu „Odczytaj ten wykres” (s. 181). Po samodzielnej analizie wykresów uczniowie, pracując w trzyosobowych zespołach, zastanawiają się nad różnicami między wykresami. Próbuja odpowiedzieć, który rodzaj wykresu (kołowy, słupkowy czy liniowy) najlepiej zobrazuje odpowiedzi na pytania:

Zeszyt
ćwiczeń
s. 88–89
ćwicz. 2, 3

- *Co przedstawia wykres?*
- *Czego dowiedziałeś/dowiedziałas się z tego wykresu? Podaj co najmniej trzy informacje, które można z niego wyczytać.*
- *Kto i kiedy przeprowadził to badanie?*

Zdecydujcie na forum klasy, za pomocą które go z wykresów najlepiej można zobrazować:

- *Jak zmieniło się poparcie udzielane prezydentowi przez Polaków?*
- *Jaki jest procent zwolenników kary śmierci w 10 wybranych krajach świata?*
- *Jaki procent Polaków mieszka w dużych miastach, w małych miasteczkach i na wsi?*

ZAKOŃCZENIE

6. Podsumowanie. Poproś, by każdy indywidualnie zapisał w zeszycie, jak rozumie tytuł zajęć „Opinia, z którą się trzeba liczyć”, podając minimum dwa argumenty na uzasadnienie swojego zdania. Ochotnicy mogą przeczytać swoje notatki na forum klasy; możesz też sam/sama przejść się po klasie i sprawdzić zapisy w zeszytach.

7. „W naszej szkole” – praca domowa (ankieta). Poproś uczniów i uczennice, aby przed następną lekcją zabawili się w ankietę i przeprowadzili ankietę zamieszczoną w ćwiczeniu „W naszej szkole” (s. 182). Pomoże ona im się dowiedzieć, co uczniowie i uczennice sądzą na temat sposobu prowadzenia zajęć w waszej szkole. Wyniki przeprowadzonych ankiet można podsumować na kolejnych zajęciach – w ćwiczeniu znajdziecie instrukcję, jak można to zrobić. Warto zapoznać pozo-

stałych uczniów i uczennice oraz nauczycieli z wynikami waszej ankiety, ważnej dla pracy całej szkoły. Jeśli macie gazetkę szkolną, możecie zamieścić w niej wyniki ankiety, można też opracowane wykresy wywiesić w gablotce szkolnej.

Uwaga! Uczniowie i uczennice nie powinni wypełniać ankiety w podręczniku.

5. Środki masowego przekazu – czwarta władza

Środki masowego przekazu uznaje się często za jeden z filarów demokracji. Oprócz podstawowej roli, jaką jest informowanie społeczeństwa, mają one także inne zadania – wpływają na opinię publiczną oraz zwiększają możliwości kontrolowania instytucji i osób pełniących funkcje publiczne. Dzięki pluralizmowi mediów obywatele mogą uzyskać wszechstronną informację na dany temat. Wymaga to jednak umiejętności sprawnego poruszania się w „gąszczu” wiadomości. Na lekcji uczniowie porównują informacje na ten sam temat zawarte w różnych gazetach. Ponadto zapoznają się z różnymi technikami perswazyjnymi stosowanymi przez twórców reklam, analizują przykłady reklam i uczą się ich krytycznego odbioru.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- przedstawia funkcje i rodzaje środków masowego przekazu; wyjaśnia znaczenie środków masowego przekazu dla wolności słowa – dział X pkt 1;
- znajduje w mediach wiadomości na wskazany temat; odróżnia informacje o faktach od komentarzy i opinii; wyjaśnia, na czym powinna polegać rzetelność dziennikarzy – dział X pkt 2;
- wskazuje cele kampanii społecznych; analizuje materiały z wybranej kampanii tego rodzaju – dział X pkt 4;
- przedstawia funkcje reklamy i krytycznie analizuje wybrany przekaz reklamowy – dział X pkt 3.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić rolę środków masowego przekazu w ustroju demokratycznym;
- opisać, na czym polega i z czego wynika stronniczość przekazu oraz jak się przed nią bronić;
- porównać konkretne informacje przedstawiane w różnych mediach;
- wyjaśnić, co to jest reklama, oraz przedstawić jej najważniejsze funkcje;
- wskazać – na przykładach – techniki perswazyjne stosowane przez twórców reklam.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- miniwykład
- praca w grupach lub w parach
- praca z tekstem

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- kilka numerów aktualnych gazet codziennych o różnych profilach politycznych

- arkusze papieru, flamastry
- kilka kopii wybranego tekstu reklamowego

JAK PRZEWODZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Mass media wokół nas” (rozmowa nauczająca). Zapytaj uczniów i uczennice, jak rozumieją pojęcie „środki masowego przekazu” (mass media). Poproś, aby wymienili znane im stacje telewizyjne, radiowe oraz tytuły prasowe. W tej części lekcji należy pogrupować środki masowego przekazu według rodzaju (media audiowizualne czy tekstowe), według częstotliwości ukazywania się (dziennik, tygodnik itp.), według tematyki (ogólnoinformacyjna, specjalistyczna) oraz – jeśli to możliwe – według głównych odbiorców (dorośli, dzieci, młodzież, kobiety, mężczyźni, biznesmeni itp.) – patrz ćwiczenie „Mass media wokół nas” na s. 183. Podział mass mediów znajdują w ramce na tej samej stronie, „Prasa – gazety i czasopisma”. Współcześnie do środków masowego przekazu zalicza się także internet – poproś uczniów, aby uzasadnili dlaczego. Po wykonaniu ćwiczenia „Mass media wokół nas” możesz uczniom przedstawić krótko historię rozwoju mediów (patrz: „Krótka historia prasy, radia i telewizji...” na s. 183–184).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 90
ćwicz. 1

ROZWINIĘCIE

2. „Czwarta władza” (praca z tekstem, praca własna, rozmowa nauczająca). Po przeczytaniu przez uczniów tekstu „Moc słowa i obrazu” (s. 184–185), poproś, by w parach odpowiedzieli na pytania: *Dlaczego prasę, radio i telewizję określa się mianem „czwartej władzy”? Od czego i kogo powinny być niezależne środki masowego przekazu?* Podsumuj na forum wypowiedzi uczniów, cytując Tomasza Jeffersona, jednego z twórców demokracji amerykańskiej, który powiedział, że „Gdyby ode mnie zależało zdecydowanie, czy lepiej jest mieć rząd bez prasy informacyjnej, czy prasę bez rządu, nie wahałbym się opowiedzieć za drugą ewentualnością” (list do Edwarda Carringtona, cyt. za: Zofia Libiszowska, *Tomasz Jefferson*, Ossolineum, Wrocław 1984, s. 155). Poproś, by się zastanowili, co on mógł mieć na myśli?

Zeszyt
ćwiczeń
s. 91
ćwicz. 2

3. „Uczymy się czytać” (praca w grupach). Zapytaj uczniów, czy czytają jakieś gazety. Jeśli tak, to jakie najczęściej? Czy zdarza im się zaglądać do dzienników ogólnopolskich? Poinformuj, że wezmą teraz udział w ćwiczeniu, które pomoże im się oswoić ze specyfiką tego rodzaju gazety, z jej układem graficznym, sposobem przekazywania i zapowiadania informacji, podziałem na działy tematyczne itp. Podziel klasę na grupy – każdej rozdaj jeden numer dziennika ogólnopolskiego (najlepiej, jeśli każda grupa będzie zajmowała się innym tytułem). Zanim uczniowie rozpoczną pracę, wyjaśnij pojęcia, które mogą być dla uczniów niezrozumiałe: winieta, układ graficzny, stopka, nakład, dodatki, lead, czołówka gazety. Następnie poleć, by wykonali wszystkie polecenia z ćwiczenia „Uczymy się czytać!” na s. 185. Poproś, by flamastrem zaznaczali na egzemplarzu gazety wszystkie elementy, które zostały wymienione w ćwiczeniu.

Przejdź się po klasie i odpowiedz na ewentualne pytania uczniów oraz skoryguj ich błędy. Zapytaj uczniów, co w tych dziennikach im się spodobało, a co zwróciło uwagę albo zachęciło do lektury. Co redakcje gazet mogłyby zmienić, żeby np. przyciągnąć więcej młodych czytelników?

Następnie poproś uczniów, by w tych samych zespołach znaleźli tekst na wskazany przez ciebie temat (przed lekcją przejrzyj wszystkie dzienniki i znajdź sprawę lub wydarzenie, które zostało opisane w każdym z nich). Poleć, by wybrani uczniowie z każdej grupy przeczytali na głos leady. Zastanówcie się, czym się od siebie różnią, a w czym są podobne. Czy na ich podstawie można odczytać intencje autora? Zapytaj, skąd biorą się te różnice. Wyjaśnij, że wynikają one nie tylko z różnych umiejętności dziennikarskich, ale także z tego, że dziennikarze mają różne światopoglądy. Często gazety reprezentują wyraźną linię polityczną, a czasem są też organem jakiejś partii. Ważne jest także, do kogo adresowana jest dana gazeta.

Podsumuj część lekcji dotyczącą mediów i wyjaśnij, że choć często media są stronnicze, w wybiórczy sposób prezentują wiadomości, to jednak warto jak najczęściej z nich korzystać. Trzeba tylko umiejętnie odróżniać fakty od opinii i komentarzy oraz korzystać z różnych źródeł informacji. Powiedz, że na stronie internetowej KOSS online oraz w „Zeszytach ćwiczeń” znajdują ćwiczenie „Mój tygodniowy plan medialny” – zadanie to nie tylko im pomoże odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób korzystają z różnych mediów, ale także ułatwi (jeśli uznają to za konieczne) zmianę dotychczasowych „medialnych” nawyków. Poleć im też lekturę tekstu z ramki „Krytycznie przed telewizorem...” (s. 188).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 93
ćwicz. 7

4. „Dlaczego pluralizm mediów jest ważny?” (praca z tekstem, praca własna). Poleć uczniom przeczytanie tekstu o selektywności doboru informacji (s. 186). Następnie poproś ich, by przedstawiali kolejno informacje z tekstu, nie powtarzając tych, które zostały już wymienione (np. przyczyną selektywności informacji jest ich ogromna ilość, siła oddziaływania informacji zależy od miejsca, w którym została umieszczona). Możecie zapisywać je na tablicy w postaci haseł.

5. „Zapraszamy do reklamy” (miniwykład). Na podstawie tekstu „Zapraszamy do reklamy” na s. 188–189 przedstaw najważniejsze informacje na temat technik reklamowania różnego rodzaju towarów. Zwróć uwagę, że słownikowa definicja reklamy kładzie nacisk na jej funkcję informacyjną, tymczasem w rzeczywistości reklamy mają nie tylko informować, ale przede wszystkim zachęcać potencjalnych klientów do nabycia danego towaru (spodni albo batonika) lub usługi (wycieczka zagraniczna, usługi sieci telefonicznej, bankowe). Aby osiągnąć ten cel, twórcy reklam posługują się wieloma technikami. Poproś uczniów, by podali przykłady reklam, w których zastosowano jakiś zabieg perswazyjny (lub sam przygotuj kilka przykładów), a następnie spróbujcie wspólnie określić, do jakich skojarzeń się odwołują. Opowiedz im w kilku słowach, czym różni się zwykła reklama od tzw. reklamy społecznej.

6. „Uważajmy na reklamy!” (praca w grupach, praca z tekstem). Rozdaj w klasie kopie wybranego tekstu reklamowego (jeśli dysponujesz jednym tekstem – wręcz go wszystkim uczniom, jeśli kilkoma – podziel klasę na zespoły i każdemu wręcz inną reklamę). Poproś uczniów i uczennice, by przyjrzeni się reklamie i jednym kolorem (na przykład zielonym) zaznaczyli te fragmenty, które zawierają obiektywne informacje, a innym (najlepiej czerwonym) te, które zawierają elementy perswazyjne, czyli oceny i opinie. Po wykonaniu zadania uczniowie prezentują rezultaty swej pracy i dzielą się wątpliwościami dotyczącymi sposobu kwalifikowania poszczególnych fragmentów wypowiedzi reklamowej. Zwróć uwagę, że niektóre określenia przez jednych mogły być uznane za informacje, a przez innych raczej za przekazy perswazyjne, np. *Samochód X to komfort i bezpieczeństwo*. Nie ma w tym nic dziwnego

– ocena obiektywna takich dwuznacznych określeń wymagałaby szczegółowej wiedzy o samochodzie X, czy zużywa dużo mniej paliwa niż inne marki samochodów, osiąga dużą prędkość i ma duże przyspieszenie, można go łatwo prowadzić, jest odporny na wstrząsy i uderzenia, ma wygodne siedzenia i pojemny bagażnik itp. Często też to, co na pierwszy rzut oka wydaje się stwierdzeniem faktu, ma charakter ukrytej opinii, jak w reklamie telefonu komórkowego: *Bezwzględnie najszybszy (stwierdza nauka). Łączy błyskawicznie.*

ZAKOŃCZENIE

7. „Reklama na opak” (praca własna). Na zakończenie zajęć zaproponuj uczniom i uczennicom ćwiczenie ze s. 189, które polega na wymyślaniu zabawnej i ironicznej antyreklamy, np. *Red Bull nie doda mi skrzydeł.* Możesz też im zaproponować, aby sprawdzili, czy są podatni na wpływ reklam. W serwisie KOSS online w ćwiczeniu „Reklama i ty” zamieściliśmy kilka pytań, które pozwolą określić, w jakim stopniu młodzi ludzie ulegają wpływom haseł reklamowych.

8. Praca domowa (praca własna lub zespołowa). Zaproponuj uczniom pracę domową do wyboru:

- „Reklama pod lupą” (obserwacja). Zapytaj uczniów i uczennice, które reklamy im się najbardziej podobają i dlaczego, które najszybciej zapadają im w pamięć, a które ich zdaniem są ogłupiające lub trudne do zaakceptowania. Zapowiedz, że przez najbliższy tydzień będą się zajmowali badaniem reklam. Podziel klasę na cztery grupy „badaczy reklam”: telewizyjnych, radiowych, prasowych, ulicznych. Ich zadaniem będzie przygotowanie na następną lekcję szczegółowe notatki w zeszycie, według wzoru w podręczniku na s. 187. Na zajęciach uczniowie i uczennice (najpierw w parach, później na forum klasy) wspólnie analizują wyniki swoich badań.
- „Jak nas uwodzą reklamy?” (wypowiedź pisemna). Chętni uczniowie mogą napisać krótką pracę na temat „Jak nas uwodzą reklamy?”. Najlepiej, by każdy wybrał jedną lub dwie aktualne reklamy z telewizji, radia lub prasy i je dokładnie przeanalizował. Zachęć uczniów i uczennice, aby przed przystąpieniem do pracy, przeczytali materiały zamieszczone w serwisie KOSS online.
- „Reklama społeczna” (analiza źródeł). Poproś uczniów, by wyszukali przykłady reklam społecznych, które ich zdaniem skutecznie informują o jakimś zjawisku czy problemie i zachęcają do podjęcia działania (do zaangażowania się lub wsparcia).

6. Inwazja „fejków”

Powiada się niekiedy, że jesteśmy tym, co jemy. Skoro tak, to warto zastanowić się, jakimi informacjami się odżywiamy – jedne są pożywne, inne bezwartościowe, są takie, których spożywanie daje przyjemność, ale zaraz potem powoduje mdłości, a niektóre są wręcz trujące. Do tych ostatnich zaliczamy tzw. „fake news”, czyli fałszywe informacje wytworzone w złej wierze. Uczniowie na lekcji śledzą, jak rozprzestrzeniają się fałszywe wiadomości i jaki wpływ mają na zachowania obywateli. Biorą udział w dyskusji w klasie, co zrobić, by nie stać się ofiarą „fejkowania” w mediach i nie ulegać propagandzie.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- znajduje w mediach wiadomości na wskazany temat; odróżnia informacje o faktach od komentarzy i opinii; wyjaśnia, na czym powinna polegać rzetelność dziennikarstwa – dział X pkt 2.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- odróżnić w wybranych źródłach (np. mediach społecznościowych) fakty od opinii i komentarzy;
- wyjaśnić na przykładach, co to jest fake news;
- podać przykłady skutków pojawienia się fake newsów w obiegu informacyjnym;
- wyjaśnić, w jaki sposób możemy chronić się przed nieprawdziwymi informacjami o otaczającej nas rzeczywistości.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- praca z tekstem
- miniwykład
- minidyskusja/minidebata
- praca w grupach lub w parach
- praca z tekstem/analiza źródeł
- sonda

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

ROZPOCZĘCIE

1. „Pół żartem, pół serio” (analiza źródeł, rozmowa nauczająca). Poproś uczniów, by obejrzeni ilustracje w podręczniku na s. 190. Czy wiedzą, do jakiego zjawiska się odnoszą? Jeśli uczniowie nie użyją określenia „fake news”, wprowadź je i podaj (lub poproś o podanie uczniów) przykłady „fake newsów” z ostatnich miesięcy. Krótko porozmawiajcie o tym, jakie są skutki pojawiania się w mediach takich fałszywych wiadomości. Nie komentuj wypowiedzi uczniów, pozwól im na swobodną rozmowę.

Na zakończenie poleć przeczytanie fragmentu raportu „Fake news, czyli jak kłamstwo rządzi światem” (s. 191) o wykorzystywaniu przez Donalda Trumpa w czasie kampanii wyborczej (a także później, w czasie prezydentury) niesprawdzonych, kłamliwych wiadomości. Zapytaj uczniów, jakie konsekwencje mogły pociągnąć za sobą te wypowiedzi.

ROZWINIĘCIE

2. „Sprawdź, zanim uwierzysz” (analiza tekstu). Zachęć uczniów do uważnej lektury tekstu ze s. 190–191 i poproś, by zanotowali w zeszytach zasady, dzięki którym możemy zachować czujność wobec autorów nieprawdziwych informacji. Możesz ich zachęcić, by zilustrowali je prostymi symbolami.

3. „Co jest co?” (rozmowa nauczająca, praca własna). Zapytaj uczniów i uczennice, czy w internecie groźne są tylko fake newsy, bo zniekształcają obraz rzeczywistości. Opowiedz krótko o clickbajtach (cytat na s. 191–192). Zwróć uwagę, że wśród zasad, o których była mowa w poprzednim ćwiczeniu, znalazła się i ta, żeby sprawdzać, w jaki sposób są przekazywane informacje w internecie. Czy przeważają doniesienia o faktach, informacje o charakterze satyrycznym (satyra), fake newsy, czy clickbajty? Aby uczniowie mogli lepiej zrozumieć różnice pomiędzy tymi czterema typami internetowych informacji, wypełniają diagram Venna (ćwiczenie „Co jest co?” ze s. 192).

4. „Inwazja fejków” (minidyskusja, sonda). Zaproponuj uczniom dyskusję na temat, w jaki sposób fałszywe informacje mogą wpływać na kształt wyborów. Najpierw krótko omówcie przykład wyborów prezydenckich w USA w 2016 roku, a następnie zastanówcie się wspólnie, na ile podobna sytuacja może mieć miejsce w Polsce. Zadaniem uczniów będzie przygotowanie debaty: „Fake newsy w istotny sposób wpływają na polskie wybory” oraz opracowanie argumentów przemawiających za tą tezą, jak również takich, które ją obalają. Samą debatę możecie zorganizować na kolejnej lekcji lub po zajęciach. Możesz też zaproponować uczniom, by przygotowali np. szkolną sondę na ten temat.

ZAKOŃCZENIE

5. Podsumowanie. Jeśli uczniowie są zainteresowani tematem, zaproponuj im realizację projektu uczniowskiego: „Jak bronić się przed «fejkowaniem» w mediach?”. Można go zrealizować w postaci akcji informacyjno-edukacyjnej w szkole, w czasie której przypomniane zostaną jeszcze raz zasady, jak nie stać się ofiarą „fejkowania” i nie ulec propagandzie (patrz: ćwiczenie „Samoobrona obywatelska” oraz tekst psychologa społecznego Wojciecha Cwaliny na s. 194–195). Na zakończenie zajęć zastanówcie się, jak je upowszechnić wśród rówieśników.

6. Praca domowa (praca własna, analiza źródeł) – do wyboru:

- Zaproponuj uczniom, by poszukali przykładów fake newsów, clickbaitów, satyry lub doniesienia o faktach, które pojawiły się w ciągu ostatniego miesiąca. Ich zadaniem też jest ustalenie, jakie konsekwencje miało puszczenie w obieg tego typu informacji.
- „Przekaż dalej?”. Poproś uczniów, by przez miesiąc obserwowali swoją aktywność w serwisach społecznościowych i to, w jaki sposób reagują na udostępniane im wiadomości (lajki, udostępnienia). Czy stosują zasady poznane na zajęciach i zachowują wystarczającą czujność w internecie? Jeśli tak, to w jakich przypadkach?

Zeszyt
ćwiczeń
s. 94–95
ćwic. 2

Zeszyt
ćwiczeń
s. 96–97
ćwic. 5

Zeszyt
ćwiczeń
s. 95
ćwic. 3

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ „**Atomowe stokrotki**” (minidyskusja). Opowiedz uczniom o tym, w jaki sposób cztery lata po katastrofie w elektrowni atomowej w Fukushima w Japonii sugerowano mieszkańcom radioaktywne skażenie terenu – w mediach pojawiło się zdjęcie stokrotek, które miały wyrosnąć w pobliżu elektrowni. Ponad 40% młodych Amerykanów to zdjęcie uznało za dowód skażenia terenu. Zapytaj uczniów, czy informacja o stokrotkach jest dla nich na tyle wiarygodna, by – podobnie jak ich rówieśnicy z USA – uznać ją za dowód skażenia terenu? Dlaczego tak? Dlaczego nie?

▣ „**Wielkie szufladkowanie**” (analiza tekstu, praca w parach). Poproś uczniów, aby w parach przeczytali opinie Z. Baumana i B. Obamy na temat zagrożeń demokracji wynikających ze zjawiska tzw. bańki informacyjnych (jeden uczeń czyta tekst Baumana, drugi – Obamy). Po lekturze uczniowie w parach rozmawiają na temat przeczytanych tekstów szukając odpowiedzi na następujące pytania: *Na czym polega zjawisko bańki informacyjnej? Skąd się bierze to zjawisko? Jakie niesie za sobą zagrożenia?*

Zeszyt
ćwiczeń
s. 95
ćwicz. 4

Na forum podsumuj rozmowy w parach upewniając się, że uczniowie dobrze zrozumieli przyczyny oraz skutki tzw. bańki informacyjnej. Zapytaj, czy zjawisko to może być zagrożeniem dla demokracji? Poproś, by uczniowie wypowiadający się uzasadniali swoje stanowisko.

▣ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń”. Zaprosz uczniów do zabawy w „sprawozdawców” i „fakt checkerów”. Zadaniem pierwszych będzie przygotowanie dwuminutowych wypowiedzi z wiadomościami z ostatniego tygodnia, ale w taki sposób, by w trakcie wypowiedzi pojawiła się fałszywa/wprowadzająca w błąd informacja. Zadaniem osób będących w roli fact-checkerów będzie przerwanie wypowiedzi, gdy tylko pojawi się informacja zakłamująca rzeczywistość.

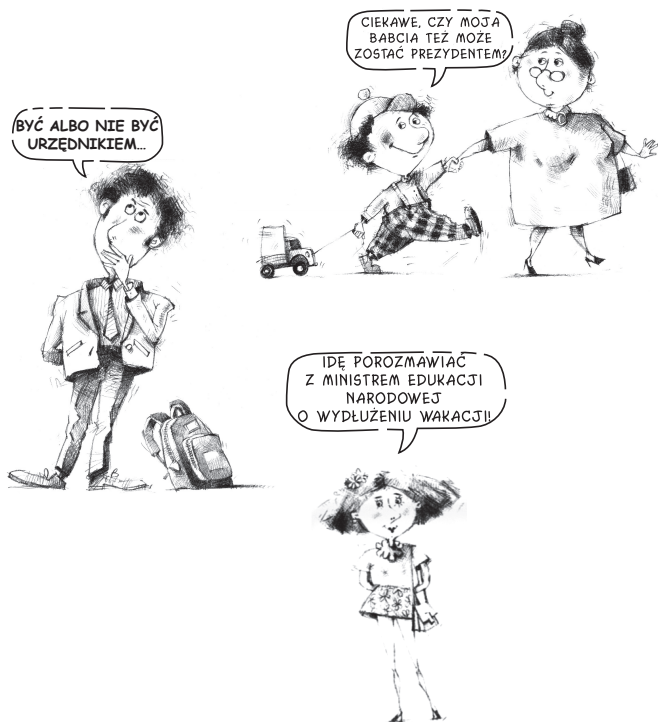
Zeszyt
ćwiczeń
s. 94
ćwicz. 1

Żeby ćwiczenie urozmaicić można wydrukować z internetu infografikę EAVI „Nie tylko fake newsy” (zamieszczona jest ona też w zeszycie ćwiczeń na s. 94). Zawiera ona więcej typów informacji fałszujących obraz rzeczywistości (obok poznanych na lekcjach fake newskach, click-bajtach, satyry i doniesienia o faktach uczniowie poznają: „błąd”, „propagandę”, „pseudonaukę”, „teorię spiskową”, „treści sponsorowane”, „treści stronnicze” i „wprowadzenie w błąd”). Przed rozpoczęciem zabawy krótko o każdym z tych typów porozmawiaj, by uczniowie potrafili odróżnić jeden typ od drugiego.

Rozdział VII

PAŃSTWO DEMOKRATYCZNE

SZUKAMY ODPOWIEDZI NA PYTANIA:

- W czym przejawiają się zasady suwerenności i przedstawicielstwa?
- Jakie znaczenie ma konstytucja i jakie są kompetencje Trybunału Konstytucyjnego?
- Na czym polega i jakie ma znaczenie trójpodział władzy?
- Jakie są reguły wyboru i działania polskiego parlamentu?
- Na czym polega pluralizm polityczny w RP?
- Jak powstają ustawy?
- Czym się zajmują prezydent i rząd, czyli organy władzy wykonawczej?
- Co to znaczy, że w Polsce mamy republikańską formę państwa?
- Jak powołuje się w Polsce rząd?
- W jaki sposób decyzje rządu wpływają na życie obywateli?
- Jaką rolę odgrywają i jak działają sądy powszechne i administracyjne?
- Dlaczego sędziowie powinni być niezawisli i niezależni?
- Jakie inne organy stoją na straży prawa?

NAUCZYCIELKO/NAUCZYCIELU, PAMIĘTAJ O SERWISIE INTERNETOWYM KOSS ONLINE

- KOSS online jest przeznaczony zarówno dla ciebie, jak i dla twoich uczniów.
- KOSS online to źródło dodatkowych materiałów: ćwiczeń, artykułów, prezentacji i zdjęć.
- KOSS online można wykorzystywać podczas lekcji lub polecać go uczniom do pracy w domu.
- KOSS online to pomoc przy planowaniu i realizacji uczniowskich projektów edukacyjnych.
- KOSS online zawiera linki do najciekawszych stron internetowych z zakresu edukacji obywatelskiej.

1. Różne oblicza państwa*

Państwa różnią się między sobą przede wszystkim zasadami organizacji, formą rządów oraz ustrojem ekonomicznym. Na lekcji uczniowie dowiadują się, jakie są źródła władzy, co to jest państwo i jakie pełni funkcje. Poznają zasady funkcjonowania państwa demokratycznego i porównują je z tymi, które obowiązują w państwach totalitarnych i autorytarnych. Zastanawiają się też, jak ustrój wpływa na życie codzienne obywateli.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wymienia podstawowe cechy i funkcje państwa; wyjaśnia, czym zajmuje się władza państwowa – dział XI pkt 1.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wskazać źródła władzy państwowej;
- wyjaśnić, co to jest państwo i jakie pełni funkcje;
- porównać sytuację obywatela w ustroju demokratycznym, autorytarnym i totalitarnym;
- podać przykład państwa demokratycznego, autorytarnego i totalitarnego.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- praca w grupach lub w parach
- mapa myślowa
- praca z tekstem

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- arkusze papieru, flamastry

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Władza i ty” (rozmowa nauczająca). Wyjaśnij na początku uczniom, że każdy z nas podlega różnym władzom, podaj przykłady (np. nauczyciel wiedzy o społeczeństwie podlega dyrektorowi szkoły, ten z kolei wydziałowi oświaty i kuratorowi itp.). Poproś, aby uczniowie i uczennice zastanowili się, jakiej władzy każdy z nich jest podporządkowany; poproś o kilka krótkich wypowiedzi.

2. „Siła i autorytet” (praca z tekstem). Następnie przeczytajcie na głos tekst „Siła i autorytet” (s. 199). Sprawdź, czy uczniowie i uczennice zrozumieli występujące w tekście pojęcia, w razie potrzeby je wyjaśnij. Zapytaj, czy w tekście znajduje się odpowiedź na pytanie, po co nam władza.

* Scenariusz lekcji powstał na podstawie projektu zajęć napisanego przez Philipa Panaritisa w: *Demokracje i dyktatury. Sposoby podejmowania decyzji*, Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa 1991.

ROZWINIĘCIE

3. „Państwo – co właściwie oznacza to słowo?” (praca w grupach, mapa myślowa, rozmowa nauczająca). Podziel uczniów na kilkusobowe zespoły. Rozdaj duże arkusze papieru i poproś, by każdy zespół wypisał na nim wszystkie elementy, bez których ich zdaniem nie może istnieć państwo, i ponumerował je od najważniejszego do najmniej istotnego. Gdy uczniowie skończą swoją pracę, poproś, by powiesili plakaty w widocznym miejscu w klasie, zapoznali się z pracami pozostałych zespołów i ewentualnie uzupełnili swoje plakaty o to, co im się wydaje istotne (patrz: ćwiczenie na s. 200). Nawiązując do treści plakatów uczniów oraz informacji w tekście „Państwo potrzebne czy nie” (s. 200), wyjaśnij, czym jest państwo oraz jakie pełni funkcje we współczesnym świecie; zwróć uwagę na pojęcie suwerenności jako podstawowej właściwości państwa.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 98
ćwicz. 1

Zapytaj uczniów, czy spotkali się z ludźmi, którzy kwestionują potrzebę istnienia państwa. Krótko przedstaw stanowisko anarchistów, powiedz też, że na przeciwnym biegunie do nich sytuują się zwolennicy dyktatury.

4. „Trzy państwa” (praca w grupach). Poinformuj, że ze względu na sposób sprawowania władzy wyróżnia się państwa demokratyczne, autorytarne i totalitarne. Podziel uczniów na trzy zespoły i każdemu przydziel jeden typ państwa: pierwszemu – państwo demokratyczne, drugiemu – totalitarne, trzeciemu – autorytarne. Mają sobie wyobrazić, że budują je od podstaw. Poproś, by zapoznali się z odpowiednim fragmentem tekstu „Jaki to ustrój?” (s. 201–202) oraz tabelki opisującej relacje władza – obywatel w ich państwie (s. 203). Ich zadaniem będzie opisanie zasad obowiązujących w państwie poprzez udzielenie odpowiedzi na pytania: *Kto sprawuje władzę? W jaki sposób jest wyłaniany następca? Jak podejmowane są najważniejsze decyzje? Co się dzieje, gdy podjęta decyzja okaże się błędna? Jakie prawa mają obywatele? W jaki sposób są one chronione? Jaki wpływ ma władza na życie prywatne obywateli? Jakie instytucje stoją na straży reguł rządzących państwem?* Poleć, aby każdy z zespołów zapisał odpowiedzi na dużych arkuszach papieru. Poproś grupy o wywieszenie plakatów w klasie i zaprezentowanie systemów. Znajdźcie cechy wspólne prezentowanych państw oraz występujące między nimi główne różnice. Zapytaj uczniów, w którym państwie chcieliby zamieszkać, prosząc o uzasadnienie decyzji.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 98–99
ćwicz. 2, 3

ZAKOŃCZENIE

5. Podsumowanie. Napisz na tablicy słowo „PAŃSTWO” i poproś uczniów, by przepisali je do zeszytu, a następnie stworzyli wokół niego mapę myśli, wykorzystując w tym celu wszystkie informacje, jakie zdobyli na zajęciach. Na gałęziach mapy powinni przedstawić wszystkie cechy państwa, niezależnie od jego typu.

6. „Określ ustrój” – praca domowa. Poproś, by uczniowie i uczennice wybrali pięć dowolnych państw świata i na podstawie informacji encyklopedycznych lub znalezionych w internecie spróbowali określić ich ustrój polityczny oraz formę rządów (patrz: ćwiczenie na s. 203). Jeśli chcesz, by uczniowie zajęli się wszystkimi każdym typem ustroju, powiedz im, jakim państwom powinni się przyjrzeć. Pracę tę przygotowują na kartce.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣▶ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca własna). Poleć uczniom, by na s. 100 zeszytu ćwiczeń rozwiązali krzyżówkę (jest również dostępna w serwisie KOSS online).

2. Demokracja – co to takiego?

Współczesna demokracja opiera się na współistnieniu kilku fundamentalnych idei: rządu ograniczonego, państwa prawa i ochrony uprawnień jednostek. Ta specyficzna forma demokracji jest nazywana demokracją konstytucyjną lub liberalną. Na zajęciach uczniowie dowiadują się, jak rozróżnić podstawowe odmiany demokracji – np. demokrację bezpośrednią i przedstawicielską, demokrację wyborczą i liberalną. Poznają zasady większości, pluralizmu i poszanowania praw mniejszości. Zastanawiają się też, jaką rolę w demokratycznym państwie odgrywają prawa człowieka.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wyjaśnia zasadę suwerenności narodu; przedstawia sprawy, które mogą być poddane pod referendum; wymienia referenda ogólnokrajowe, których wyniki były wiążące, oraz referenda lokalne we własnej społeczności, które były ważne – dział XI pkt 2;
- wyjaśnia zasadę przedstawicielstwa (demokracji pośredniej); przedstawia zasady wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz zasady działania i najważniejsze kompetencje izb parlamentu – dział XI pkt 3;
- uzasadnia, że godność człowieka jest podstawą różnych systemów moralnych; wyjaśnia, że jest ona źródłem powszechnych, przyrodzonych, nienaruszalnych i niezbywalnych wolności i praw człowieka; analizuje sformułowania preambuły Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka – dział IV pkt 1.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić pojęcie demokracja;
- wymienić typy demokracji (bezpośrednia i przedstawicielska, większościowa i konstytucyjna) oraz wskazać różnice pomiędzy nimi;
- wskazać najważniejsze zasady obowiązujące w demokracji (większości, pluralizmu i poszanowania praw mniejszości) oraz wyjaśnić, na czym one polegają;
- wyjaśnić, co to są prawa człowieka i dlaczego państwo demokratyczne nie może się bez ich przestrzegania obyć.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- burza mózgów
- metaplan
- praca w grupach lub parach
- praca z tekstem
- miniwykład

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- schemat metaplanu
- kartki papieru, flamastry

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Nawiązując do poprzedniej lekcji, poproś uczniów i uczennice o przypomnienie znaczenia terminów: demokracja, autorytaryzm, totalitaryzm. Zapowiedz, że teraz będą mieli okazję dokładniej poznać ustroj demokracyczny. Jest to tym bardziej uzasadnione, że Polska jest krajem demokratycznym, a we współczesnym świecie to właśnie demokracja uważana jest za najlepsze rozwiązanie ustrojowe, choć wcale nie takie powszechne.

ROZWINIĘCIE

2. „Kosmiczna demokracja” (burza mózgów, praca z tekstem, rozmowa nauczająca). Zaproponuj, by uczniowie wyobrazili sobie, że do ich klasy przylecieli przybysze z kosmosu, Termorianie, z prośbą o wskazówki, które pomogłyby im w zbudowaniu demokracji na ich odległej planecie. Przeprowadź burzę mózgów, wypisując na tablicy zasady i instytucje, które uczniowie uznają za najważniejsze dla ustroju demokratycznego (koryguj tylko najbardziej oczywiste błędy).

Następnie poleć, by przeczytali tekst „Termorianie budują demokrację” (s. 204–205); w trakcie lektury uczniowie podkreślają lub wypisują na kartkach te elementy, które Termorianie wzięli pod uwagę, ustanawiając na swojej planecie zapożyczony od Ziemi ustroj. Porównajcie je z listą wypisaną na tablicy – podkreśl te uczniowskie propozycje, które są zbieżne z zasadami wymienionymi w opowiadaniu.

Pozostając nadal w konwencji ustrojowego *science fiction*, powiedz, że wprowadzenie demokracji na Termorze wcale nie uwolniło mieszkańców tej planety od kłopotów. O tym, co się stało później, mówi tekst „Niespodziewana wizyta” (s. 205–206). Poproś cztery osoby o odczytanie opowiadania, z podziałem na role (jeden z uczniów jest narratorem). Po lekturze zapytaj, czego zabrakło w termoriańskim ustroju, by można go było uznać za demokrację liberalną (konstytucyjną). Zapiszcie na tablicy zasadę, która różni demokrację wyborczą od demokracji konstytucyjnej, a potem ją krótko omówcie.

3. „Współczesna demokracja przedstawicielska” (miniwykład). Podsumuj wszystkie wiadomości, odwołując się do tekstów na s. 205–207: „Na początku była demokracja bezpośrednia” oraz „Współczesna demokracja przedstawicielska”. Podaj uczniom przykłady krajów, w których funkcjonuje demokracja większościowa, i takich, gdzie mamy do czynienia z demokracją konstytucyjną. Zapytaj, jak określiliby ustroj demokratyczny współczesnej Polski.

ZAKOŃCZENIE

4. „Jak uratować Termorę?” – podsumowanie (praca z tekstem, metaplan, praca w grupach). Poproś o przeczytanie tekstu „Rewizyta na Ziemi” (s. 208–209) i przeanalizowanie trudności, jakie wynikły z braku troski obywateli Termory o dobro wspólne. Analizę tę można wykonać według schematu zamieszczonego w podręczniku, najlepiej w kilkuosobowych zespołach. Zbierz wykonane przez grupy sche-

maty, porównaj ich odpowiedzi, a następnie sprawdź, czy wnioski, do których doszli, są podobne. Podsumuj zajęcia, wymieniając najważniejsze zasady, bez których demokracja konstytucyjna nie może istnieć – pomoże w tym tekst w ramce na s. 207 (możesz też poprosić, by uczniowie i uczennice kolejno wymieniali te zasady).

5. „Demokracja a dobro wspólne” (praca własna, rozmowa nauczająca). Poproś uczniów i uczennice, aby wypisali na kartce, co uważają za dobro wspólne wszystkich ludzi, Polaków i społeczności waszej szkoły. Uczniowie swoje odpowiedzi porównują w parach. Zapytaj, czy troska o dobro wspólne jest łatwa. Czego wymaga od człowieka: poświęcenia swojego czasu, pieniędzy, pracy, uwagi, a czasem nawet życia? Poproś, by podali przykłady takiego poświęcenia – z historii, literatury, własnego doświadczenia lub obserwacji. Powiedz, że troska o dobro wspólne nie wymaga wielkich czynów – mogą to być drobne rzeczy. Zachęć uczniów i uczennice, aby w domu wypisali trzy rzeczy, które mogliby zrobić dla dobra klasy lub całej szkoły, społeczności lokalnej lub Polski (patrz: ćwiczenie na s. 209).

6. „Narysuj demokrację” – praca domowa. Jako pracę domową możesz zaproponować uczniom i uczennicom narysowanie krótkiego komiksu, w którym przedstawiłby wybrany typ demokracji (bezpośrednią, przedstawicielską, wyborczą i konstytucyjną) lub wszystkie (patrz: ćwiczenie na s. 208). Swoje prace mogą wywiesić na tablicy w klasie.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ Ćwiczenia z „Zeszytu ćwiczeń”

- Zachęć uczniów, by w domu narysowali oś czasu, na której zamieszczą najważniejsze wydarzenia z dziejów polskiej demokracji – podręcznik do historii może być w tym pomocny (ćwiczenie 1 na s. 101).
- „Dlaczego demokracja?” (praca własna). Poleć uczniom przeczytanie tekstu „Dlaczego demokracja?” Roberta Dahla (ćwiczenie 10 na s. 104–105). Poproś, by na podstawie przeczytanego tekstu wypisali 10 powodów, dla których demokrację uważa się za najlepszy ustrój, a następnie wybrali jeden z nich i przedstawili go graficznie (tekst znajdą również w serwisie internetowym KOSS online).
- Zaproponuj uczniom, by przez kilka tygodni śledzili doniesienia mediów i zapisali w tabeli tylko te wydarzenia i zjawiska, które świadczą, że Polska jest krajem demokratycznym (w lewej kolumnie), oraz takie, które wskazują na problemy polskiej demokracji (prawa kolumna) – ćwiczenie 11 na s. 105.

Uwaga! Polecamy również pozostałe ćwiczenia z „Zeszytu ćwiczeń”.

3. Rola konstytucji w państwie

Najważniejszym aktem prawnym w demokratycznym państwie jest konstytucja, zwana też ustawą zasadniczą. Może mieć formę jednego, zwartego dokumentu lub być zbiorem praw pisanych i niepisanych. Konstytucja określa przede wszystkim kompetencje głównych organów władzy publicznej w Polsce, definiuje ich wzajemne relacje, opisuje także zakres praw, wolności i obowiązków obywateli. Na zajęciach uczniowie poznają najważniejsze funkcje konstytucji, zapoznają się również z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej i uczą się z niej korzystać.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wyjaśnia zasadę konstytucjonalizmu; podaje szczególne cechy konstytucji; znajduje w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej przepisy dotyczące wskazanej kwestii; podaje kompetencje Trybunału Konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej – dział XI pkt 7;
- analizuje symbole Rzeczypospolitej Polskiej; wyjaśnia, czym powinna przejawiać się postawa patriotyczna młodego i dorosłego człowieka – dział VIII pkt 3.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, dlaczego konstytucja jest najważniejszym aktem prawnym w państwie;
- wymienić podstawowe funkcje konstytucji;
- wskazać obszary życia społecznego, które reguluje konstytucja;
- wskazać, kto uchwała w Polsce konstytucję, oraz wyjaśnić, w jaki sposób można ją zmienić.

METODY PRACY

- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- praca w grupach lub parach
- praca z tekstem, praca ze słownikiem

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- kilka egzemplarzy Konstytucji RP

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Po co nam konstytucja?” (praca w parach, rozmowa nauczająca). Poproś uczniów i uczennice, by przez chwilę wyobrazili sobie, że zakładają nowe państwo i muszą zdecydować, jakie zasady będą w nim obowiązywać. Ich zadaniem

będzie spisanie swoich pomysłów w parach. Zastanówcie się razem, czego przede wszystkim dotyczą te zapisy i w jaki sposób regulują życie społeczne.

ROZWINIĘCIE

2. „Rola konstytucji w państwie” (miniwykład, rozmowa nauczająca). Zreferuj krótko tekst „Rola konstytucji w państwie” (s. 210). Poproś uczniów, aby kolejno wymieniali zapamiętane funkcje konstytucji. Dopilnuj, aby zadania konstytucji się nie powtarzały. Możesz zapisywać je w punktach na tablicy. Zwróć uwagę, że na przestrzeni dziejów polskie konstytucje były kilkakrotnie uchwalane i wielokrotnie zmieniane, zwłaszcza niedemokratyczna konstytucja z 1952 roku. Podkreśl, że każda konstytucja zawiera przepisy pozwalające na jej zmianę, ale w taki sposób, by uniknąć każdorazowego „dopasowywania” konstytucji do interesów rządzących i ograniczania wolności i praw obywateli – wyjaśnij (lub przeczytaj odpowiedni fragment), jak to reguluje polska konstytucja.

Podkreśl, że konstytucja, oprócz tego, że jest zbiorem praw, pełni także inne funkcje – integruje i łączy wszystkich obywateli, pokazując jednocześnie, co mają ze sobą wspólnego oraz jakie historyczne zdarzenia ukształtowały ich wspólnotę, jakie wartości uznają za najważniejsze, jakimi zasadami chcą się kierować w życiu społecznym. Istotną funkcją konstytucji jest także wskazanie celów, do jakich dana wspólnota obywatelska zamierza dążyć. Powiedz, że te dwie ostatnie funkcje najczęściej wyrażone są już w preambule, czyli uroczystym wstępie do konstytucji.

3. „Rozdziały konstytucji” (praca własna, praca z tekstem). Poproś uczniów, by przeczytali w podręczniku tytuły rozdziałów polskiej konstytucji (s. 211) i zastanowili się, jakie zagadnienia reguluje ustawa zasadnicza. Poleć, by niezrozumiałe sformułowania odszukali w słowniku na końcu podręcznika i zapisali ich definicje w zeszytach.

4. „Uzupełnij poniższe zdania” (praca własna). Poleć, by uczniowie i uczennice wykonali w zeszycie ćwiczenie „Uzupełnij poniższe zdania” (s. 213). Sprawdź, czy wszyscy wpisali poprawne słowa i określenia.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 107
ćwicz. 2

ZAKOŃCZENIE

5. Podsumowanie (rozmowa nauczająca). Odczytaj uczniom artykuł 8.1 Konstytucji RP, który mówi, że jest ona najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej. Zapytaj uczniów i uczennice, jak rozumieją ten zapis – niech zapiszą to jednym zdaniem w zeszycie. Poproś, by odwołali się do zdobytych podczas zajęć informacji. Zachęć ich, by w domu zajrzeli do internetu i tam poszukali informacji na temat polskich konstytucji (materiał o polskich konstytucjach jest także na stronie internetowej KOSS w zakładce Dla nauczycieli/Uczyć inaczej).

6. Praca domowa (praca z tekstem). Poproś, by w domu uczniowie zapoznali się z tekstem w ramce „Kościół a państwo” na s. 212 i zastanowili się, jak w Polsce zagwarantowano rozdział państwa i Kościoła. Co ten rozdział gwarantuje? Z drugiej strony niech pomyślą w jakich obszarach można mówić o pożądanej współpracy państwa i Kościoła.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 108
ćwicz. 4

ĆWICZENIA DODATKOWE

■► „**My, naród Polski**” (rozmowa nauczająca, praca w parach, praca z tekstem). Poproś jednego z uczniów, aby przeczytał na głos preambułę do obowiązującej konstytucji.

tucji (s. 211), następnie poleć, by w parach spróbowali odpowiedzieć na następujące pytania:

- *Do jakich wartości się ona odwołuje?*
- *Do jakich tradycji historycznych nawiązuje?*
- *Jakie cele stawia konstytucja przed tymi, którzy będą ją stosowali?*

Po znalezieniu w konstytucji artykułu dotyczącego polskich symboli państwowych uczniowie i uczennice czytają go po cichu i zastanawiają się:

- *Czy ustawa zasadnicza określa dokładnie, jak wyglądają polskie godło i flaga?*
- *Gdzie można znaleźć szczegółowe informacje na ten temat?*

Poproś, by w domu odnaleźli w internecie ustawę, która zawiera słowa polskiego hymnu, i zapisali je w zeszytach.

4. Zasady ustroju Polski

Ustrój Polski, podobnie jak każdego demokratycznego państwa prawa, opiera się na szeregu fundamentalnych zasad konstytucyjnych: suwerenności narodu, rządach prawa, pluralizmie, trójpodziale władz (władza ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza). Podczas zajęć uczniowie znajdują te zasady w Konstytucji RP, analizują ich znaczenie oraz wyszukują przykłady realizacji w życiu publicznym. Przedstawiają także sprawy, które mogą być poddane pod referendum i wyszukują przykłady referendów ogólnokrajowych i lokalnych, których wyniki były wiążące.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wyjaśnia zasadę trójpodziału władzy; objaśnia konieczność poparcia większości sejmowej dla Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej (bądź jej działań); przedstawia podstawowe kompetencje Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; podaje imiona i nazwiska urzędujących prezesa i wiceprezesów Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; wykazuje, że decyzje podejmowane w wybranym ministerstwie mają wpływ na życie jego rodziny – dział XI pkt 8;
- wyjaśnia zasadę pluralizmu politycznego; wymienia partie polityczne, których przedstawiciele zasiadają w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej oraz w organach stanowiących samorządu terytorialnego; przedstawia cele działania partii politycznych oraz wykazuje, że konkurują one w życiu publicznym; znajduje informacje na temat działań wybranej partii (jej struktur regionalnych lub centralnych) – dział XI pkt 4;
- wyjaśnia zasadę państwa prawa, w tym zasady niezależności sądów i niezawisłości sędziów; wyjaśnia podział na sądy powszechne i administracyjne oraz zasadę dwuinstancyjności postępowania sądowego; przedstawia, w jakich sprawach orzeka sąd rejonowy – dział XI pkt 6;
- wyjaśnia zasadę suwerenności narodu, przedstawia sprawy, które mogą być poddane pod referendum; wymienia referenda ogólnokrajowe, których wyniki były wiążące, oraz referenda lokalne we własnej społeczności, które były ważne – dział XI pkt 2.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wymienić najważniejsze zasady ustroju RP;
- wyjaśnić, na czym polega suwerenność narodu i w czym się przejawia w praktyce;
- wyjaśnić – na przykładzie państwa polskiego – na czym polega podział władzy;
- wskazać przykłady pluralizmu politycznego w Polsce.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- miniwykład

- praca w parach
- wypowiedź pisemna (notatka)
- praca z tekstem

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- kilka egzemplarzy Konstytucji RP

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Zasady ustroju w Konstytucji RP” (praca w parach, notatka). Poleć uczniom i uczennicom uważne przeczytanie artykułów, w których zostały wymienione najważniejsze zasady ustrojowe Polski (art. 2, 4, 7, 10, 11). Poproś, by w zeszytach zapisali ich proste wyjaśnienia, a następnie porównali swoje notatki z informacjami w tekście „Główne zasady ustrojowe” (s. 214–215). Na koniec powinni zweryfikować i uzupełnić swoje notatki.

Wyjaśnij uczniom i uczennicom, że podczas tych i kolejnych zajęć będą mieli okazję bardziej szczegółowo zapoznać się z najważniejszymi regułami, jakim podlega życie państwa demokratycznego.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 109
ćwicz. 2

ROZWINIĘCIE

2. „Władza i wolność” (praca z tekstem, rozmowa nauczająca). Poproś jednego z uczniów o głośne odczytanie fragmentu dzieła „O duchu praw” Monteskiusza (s. 215), który jako pierwszy zaproponował trójpodział władzy. Następnie poproś wszystkich uczniów, by spróbowali odpowiedzieć na zamieszczone w ćwiczeniu „Władza i wolność” (s. 215) pytania, wskazując (odczytując) te fragmenty tekstu, które do tego nawiązują:

- *Jakim zakresem spraw zajmują się poszczególne rodzaje władzy?*
- *Co zdaniem filozofa jest podstawą wolności obywatela?*
- *Dlaczego niebezpieczne jest łączenie władzy ustawodawczej i wykonawczej?*
- *Jakie zagrożenie kryje się w łączeniu władzy wykonawczej i sądowniczej?*

3. „Trójpodział władzy w Polsce” (miniwykład). Zapytaj uczniów, czy potrafią na przykładzie państwa polskiego wskazać, jak realizowana jest zasada trójpodziału władzy w państwie demokratycznym. Podpowiedzią może być kolaż stron internetowych różnych instytucji państwowych reprezentujących różne gałęzie władzy (s. 217). Po krótkich odpowiedziach przedstaw najważniejsze informacje dotyczące podziału władzy w Polsce („Trójpodział władzy w Polsce”, s. 216). Przypomnij też, że często mówi się o istnieniu czwartej władzy – uczniowie powinni pamiętać z zajęć o środkach masowego przekazu, czego dotyczy to określenie. Warto jednak wyjaśnić, że status „czwartej władzy” jest inny niż trzech gałęzi władzy państwowej!

Zeszyt
ćwiczeń
s. 108
ćwicz. 1

ZAKOŃCZENIE

4. „Powiąż fakty z zasadami” (praca własna). Poproś uczniów i uczennice, by zapoznali się z zamieszczonymi w tabeli na s. 217 faktami i spróbowali samodzielnie dopasować do nich zasadę ustrojową i opisujący ją artykuł z konstytucji. Uczniowie i uczennice wykonują to ćwiczenie samodzielnie w zeszycie, a następnie sprawdzają w parach poprawność odpowiedzi.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 109–110
ćwicz. 3

5. Praca domowa. Zaproponuj uczniom pracę domową do wyboru:

- „Trzy władze” (praca własna). Zachęć uczniów i uczennice, by w domu wykonali ilustrację ukazującą podział władzy w Polsce. Mogą też zaprojektować „żywą rzeźbę” lub wymyślić scenkę obrazującą równowagę się tych trzech gałęzi władzy.
- „Referenda, czyli demokracja bezpośrednia” (analiza źródeł). Poproś uczniów, by wypisali w zeszytach wszystkie referenda bezpośrednie, które odbyły się w Polsce po 1945 r. Poleć, by znaleźli także przykłady referendów lokalnych zorganizowanych po 1989 r. Przy przykładach uczniowie powinni zanotować, czy referendum było wiążące, tzn. czy uzyskało odpowiednią frekwencję.

5. Jak działa parlament?

Parlament jest najważniejszą instytucją demokratycznego państwa, jako że zasiadają w nim reprezentanci obywateli, poprzez których realizowana jest zasada suwerenności narodu. Na zajęciach uczniowie zapoznają się ze sposobem, w jaki w Polsce wybierani są posłowie i senatorowie, uczą się rozróżnić ordynację proporcjonalną i większościową. Dowiadują się również, w jaki sposób funkcjonuje parlament, jakie są jego władze i zasady organizacji pracy. Są informowani o tym, na czym polega inicjatywa ustawodawcza i komu przysługuje, oraz poznają drogę, jaką musi przebyć projekt ustawy, zanim stanie się obowiązującym prawem. Przygotowują też krótkie wystąpienie sejmowe w wybranej sprawie.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wyjaśnia zasadę przedstawicielstwa (demokracji pośredniej); przedstawia zasady wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz zasady działania i najważniejsze kompetencje izb parlamentu – dział XI pkt 3.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- opisać zasady wyboru przedstawicieli do polskiego parlamentu;
- wyjaśnić, co oznaczają terminy: wybory powszechne, bezpośrednie, równe, głosowanie tajne;
- określić podstawowe kompetencje Sejmu i Senatu;
- przedstawić na przykładzie procedurę uchwalania ustawy;
- sporządzić notatkę z wybranego fragmentu posiedzenia parlamentu;
- przygotować i przedstawić krótkie wystąpienie sejmowe w wybranej sprawie.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- miniwykład
- praca z tekstem, praca ze słownikiem
- praca w grupach lub w parach
- wypowiedź ustna

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- duże arkusze papieru i kolorowe flamastry

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Parlamenty” (rozmowa nauczająca). Dowiedz się, co uczniowie i uczennice wiedzą na temat polskiego parlamentu. Czym się zajmuje? Czy jest on

jedno-, czy dwuizbowy? Zapytaj, czy w innych krajach także istnieją parlamenty. Możecie wspólnie zrobić mapę myśli na tablicy wokół pojęcia „PARLAMENT”.

ROZWINIĘCIE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 110
ćwicz. 1

2. „O powoływaniu Sejmu i Senatu RP” (miniwykład, praca w parach). Przedstaw uczniom najważniejsze informacje z tekstu „O powoływaniu Sejmu i Senatu RP” (s. 218). Poproś, by wyjaśnili sobie nawzajem (bez zagładania do podręcznika) następujące pojęcia: wybory powszechne, równe, bezpośrednie, większościowe i proporcjonalne, głosowanie tajne. Poleć, by następnie wykonali w zeszycie ćwiczenie „Prawda czy fałsz?” (s. 219), dzięki czemu będziesz mógł sprawdzić, czy wszyscy dobrze zrozumieli zasady obowiązujące przy wyborach do parlamentu w Polsce.

3. „Jak działa parlament?” (praca z tekstem, praca ze słowniczkiem). Poproś jednego z uczniów o przeczytanie na głos tekstu „Jak działa parlament?” (s. 219). Gdy pojawią się ważne terminy, przerwij czytającemu i poproś innego ucznia o ich wyjaśnienie. Przyda się z pewnością minisłowniczek parlamentarny zamieszczony na s. 220. Zapisuj wszystkie terminy na tablicy. Następnie poleć uczniom, żeby przyrzekli się dokładnie schematowi sali Sejmu (s. 220). Zapytaj, czy wiedzą, kto w Polsce jest marszałkiem Sejmu, a kto marszałkiem Senatu. Jeśli nie będą potrafili na te pytania odpowiedzieć, podaj sam ich nazwiska lub poproś, by poszukali tych informacji w internecie. Mogą też, korzystając z internetu (www.sejm.gov.pl), sprawdzić, jakimi sprawami zajmował się ostatnio Sejm, ile posiedzeń się odbyło już w tej kadencji, kiedy planowane są najbliższe obrady („Sejm obraduje”, s. 220).

4. „Jak powstaje ustawa?” (praca w grupach, praca z tekstem). Zapytaj uczniów, jak podejmuje się najważniejsze decyzje w państwie, kto i w jaki sposób decyduje np. o budżecie państwa, wysokości podatków lub świadczeń socjalnych, zasadach karania przestępców czy ochrony zabytków itp. Wyjaśnij, że o wielu sprawach decydują organy władzy wykonawczej (prezydent i rząd), jednak powinny one działać zawsze na podstawie prawa ustanowionego przez władzę ustawodawczą. Poproś uczniów o przeczytanie w kilku grupach tekstu „Jak powstaje ustawa?” (s. 221). Niech każda grupa przygotuje schemat przedstawiający etapy powstawania ustawy, o których czytali (inicjatywa ustawodawcza, opracowanie projektu w komisji, debata i głosowanie w Sejmie itd.). Następnie wspólnie sporządźcie na tablicy lub na dużym arkuszu papieru schemat, jak wygląda droga powstawania ustawy.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 112–113
ćwicz. 7

5. „Panie Marszałku, Wysoka Izbo!” (wypowiedź ustna, samodzielna praca uczniów). Poproś uczniów i uczennice, aby zapoznali się z przykładami przemówień poselskich w Sejmie (s. 222). Zapytaj, jakie elementy są charakterystyczne dla tych wypowiedzi. Następnie poleć, aby na podstawie autentycznych wystąpień poselskich (patrz: wskazówki w ćwiczeniu) przygotowali samodzielnie krótkie, dwu-, trzyminutowe, przemówienia w Sejmie w wybranej sprawie. Wskazani uczniowie i uczennice wygłaszają swoje mowy w specjalnie wyznaczonym do tego celu miejscu w klasie. Poleć pozostałym, aby je ocenili.

ZAKOŃCZENIE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 111–112
ćwicz. 5

6. „Sejm obraduje” – praca domowa (s. 220). Poleć uczniom i uczennicom, aby weszli na stronę internetową Sejmu (www.sejm.gov.pl) i przejrzyli materiały dotyczące jego prac. Poproś też, by obejrzyli tam fragment posiedzenia, przeczytali sprawozdanie z wybranej sesji, sprawdzili, czego dotyczyła debata sejmowa i poszczególne

głosowania. Na podstawie tych materiałów powinni przygotować notatkę prasową na temat wybranego fragmentu obrad.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca własna). Poleć uczniom, by posługując się schematem w podręczniku (s. 221) oraz tekstem z tej samej strony (a także odpowiednimi zapisami z konstytucji), uzupełnili zamieszczone poniżej opisy kompetencji poszczególnych organów władzy w procesie ustawodawczym (ćwiczenie 6 na s. 112).

<p>SEJM:</p> <ul style="list-style-type: none"> • jego członkowie (posłowie) posiadają inicjatywę ustawodawczą, czyli mogą składać projekty ustaw; • ..... • ..... • przekazuje uchwaloną ustawę Senatowi 		<p>SENAT:</p> <ul style="list-style-type: none"> • przyjmuje ustawę bądź ją odrzuca (propozycje Senatu muszą być poddane pod głosowanie w Sejmie); • ..... • .....
<p>PREZYDENT:</p> <ul style="list-style-type: none"> • podpisuje ustawy przyjęte przez parlament; • może odmówić podpisania ustawy (prawo weta) i z umotywowanym wnioskiem przekazać ją Sejmowi do ponownego rozpatrzenia; • ..... • 	<p>RZĄD:</p> <ul style="list-style-type: none"> • posiada inicjatywę ustawodawczą; • ..... • 	<p>TRYBUNAŁ KONSTYTUCYJNY:</p> <ul style="list-style-type: none"> • orzeka w sprawach zgodności ustaw z konstytucją, zgodności przepisów prawnych wydawanych przez centralne organy państwowe z konstytucją, ustawami oraz umowami międzynarodowymi; • ..... • .....

6. Prezydent i rząd, czyli władza wykonawcza w Polsce

Organami władzy wykonawczej w Rzeczypospolitej Polskiej są prezydent i rząd. Prezydent jest najwyższym przedstawicielem RP i gwarantem ciągłości władzy państwowej. Rząd prowadzi politykę wewnętrzną i zewnętrzną oraz kieruje administracją rządową. Systemy sprawowania władzy w państwach demokratycznych różnią się w zależności od roli prezydenta i parlamentu (system prezydencki, parlamentarny lub mieszany). Uczniowie poznają zasady wyboru i główne uprawnienia prezydenta oraz sposób powoływania rządu i jego kompetencje, a następnie szukają przykładów jego działania. Poznają również strukturę administracji rządowej, dowiadują się, jakie cechy powinien posiadać jej pracownik – urzędnik oraz po co powołano w Polsce służbę cywilną.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wyjaśnia zasadę republikańskiej formy rządu; przedstawia sposób wyboru i podstawowe kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej; znajduje informacje o życiorysie politycznym osób pełniących ten urząd, które wybrano w wyborach powszechnych, oraz o działaniach urzędującego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej – dział XI pkt 5;
- objaśnia konieczność poparcia większości sejmowej dla Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej (bądź jej działań); przedstawia podstawowe kompetencje Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; podaje imiona i nazwiska urzędujących prezesa i wiceprezesów Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej; wykazuje, że decyzje podejmowane w wybranym ministerstwie mają wpływ na życie jego rodziny – dział XI pkt 8.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, jaką funkcję pełnią w polskim systemie politycznym prezydent i rząd;
- określić, kto wybiera, a kto może odwołać prezydenta i jakie są jego główne uprawnienia;
- określić, kto desygnuje premiera, kto go zatwierdza oraz jakie są główne uprawnienia rządu;
- podać nazwisko aktualnego premiera Polski i wybranych ministrów;
- znaleźć i opracować informacje dotyczące pracy rządu i działań urzędującego prezydenta.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- miniwykład
- praca z tekstem

- praca w grupach lub parach
- symulacja

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- kilkanaście egzemplarzy gazet codziennych

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Prezydenci” (rozmowa nauczająca). Zapytaj uczniów i uczennice, czy wiedzą, kto jest Prezydentem RP. Poproś, aby przypomnieli sobie, jak się nazywał i kiedy sprawował władzę pierwszy polski prezydent. Dowiedz się też, czy znają nazwiska jakichś sławnych prezydentów innych krajów (mogą to być postaci historyczne i współczesne).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 113
ćwicz. 1

ROZWINIĘCIE

2. „Pierwszy obywatel Rzeczypospolitej” (praca z tekstem, praca własna). Poleć uczniom samodzielne przeczytanie tekstu „Pierwszy obywatel Rzeczypospolitej” (s. 223–224) oraz tabeli „Wybrane kompetencje prezydenta” (s. 224). Zaproponuj, żeby każdy wyobraził sobie, że ubiega się o stanowisko doradcy nowo wybranego prezydenta RP. Warunkiem niezbędnym jest rozwiązanie testu „Czy znasz uprawnienia prezydenta?” (s. 225). Uczniowie stawiają znak „+” obok zdań prawdziwych, a „-” obok zdań fałszywych. Każdy zapisuje swoje odpowiedzi na kartce. Na zakończenie ćwiczenia podaj właściwe rozwiązania.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 113
ćwicz. 2

3. „Wybory parlamentarne i prezydenckie” (rozmowa nauczająca, praca własna lub w parach). Przerysuj na tablicy schemat tabeli ze s. 225 i zaproś uczniów do wspólnego jego wypełniania, zwracając uwagę na podobieństwa i różnice w zasadach wyboru parlamentu i prezydenta. Podobną tabelę uczniowie znajdą w zeszycie ćwiczeń. Jeśli go nie posiadają, zadanie to mogą przerysować do swoich zeszytów. Przypomnij uczniom katastrofę smoleńską w 2010 r., w której zginął ówczesny Prezydent RP Lech Kaczyński. Zapytaj, czy pamiętają, kto przejął jego zadania (zgodnie z zapisami Konstytucji RP).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 113–114
ćwicz. 3

4. „Zadania prezydenta – znajdź informacje!” (praca z tekstem, praca w parach). Zaproponuj uczniom, aby przejrzeni w parach gazety codzienne lub internetowe serwisy informacyjne i poszukali informacji o działaniach prezydenta w ostatnich dniach lub tygodniach. Uczniowie powinni zastanowić się, z jakimi zadaniami (uprawnieniami) są one związane (patrz: przykład na s. 225). Przeczytajcie w klasie kilka z nich.

Podsumuj, że Prezydent w Polsce to nie jedyny przedstawiciel władzy wykonawczej.

5. „Jak rządzi rząd?” (miniwykład, rozmowa nauczająca). Przypomnij, że władzę wykonawczą, obok prezydenta, sprawuje rząd, który tworzą premier wraz z podległymi ministrami. Po zreferowaniu tekstu „Jak rządzi rząd?” (s. 225–226) zapisz na tablicy, kto wchodzi w jego skład. Zapytaj uczniów, czy znają nazwiska osób, które wchodzi obecnie w skład rządu. Czy wiedzą, kto zajmuje stanowisko ministra edukacji?

Zeszyt
ćwiczeń
s. 115
s. 5

Zeszyt
ćwiczeń
s. 115
ćwicz. 6

6. „Powoływanie i odwoływanie rządu” (praca z tekstem). Poproś następnie uczniów, aby zapoznali się z tekstem „Powoływanie i odwoływanie rządu” (s. 227) i spróbowali w zeszytach uzupełnić schemat „Parlament, prezydent i rząd” (s. 228). Uczniowie sprawdzają sobie nawzajem poprawność wykonania zadania.

7. „Administracja publiczna, czyli dlaczego rząd nie rządzi sam” (minidyskusja, praca z tekstem, notatka). By sprowokować krótką rozmowę, zapytaj uczniów i uczennice, ile czasu według nich mogłoby zająć i jak by wyglądało załatwienie takich spraw, jak np. wydanie zgody na budowę szpitala, zarejestrowanie stowarzyszenia, wymiana dowodu osobistego, zawarcie związku małżeńskiego, gdyby zajmował się tym bezpośrednio rząd. Następnie poproś uczniów i uczennice, by po zapoznaniu się z tekstem na s. 228–229 odpowiedzieli w zeszytach na następujące pytania:

- *Jakie są zadania administracji publicznej w Polsce?*
- *Czym się różni administracja rządowa od samorządowej?*
- *Komu podlega bezpośrednio wojewoda?*
- *Co to jest służba cywilna?*

Zwróć uwagę, że głównym zadaniem służby cywilnej jest zapewnienie sprawnego funkcjonowania państwa, niezależnie od zmiany rządów, ministrów i sytuacji politycznej w kraju. Wyjaśnij uczniom i uczennicom różnice pomiędzy organem a urzędem, podając przykłady. Poproś, by w domu wynotowali w zeszytach adresy i numery telefonów kilku urzędów administracji samorządowej oraz rządowej w swoim regionie.

ZAKOŃCZENIE

8. Podsumowanie (praca z tekstem). Poproś uczniów i uczennice, by przypomnieli sobie wszystkie informacje z lekcji i spróbowali odpowiedzieć na pytanie, jaki system obowiązuje w Polsce. Następnie poleć im, by rozwiązali w zeszycie ćwiczeń test ze s. 229 „Prawda czy fałsz?”. Uczniowie i uczennice samodzielnie określają, które zdania są prawdziwe, a które fałszywe, po czym w parach sprawdzają swoje odpowiedzi, a wątpliwości zgłaszają nauczycielowi. Możesz ich zachęcić, by do tego testu dodali własne pytania (np. o kompetencje prezydenta oraz zadania administracji publicznej).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 115
ćwicz. 5

ĆWICZENIA DODATKOWE

▀ „**Rząd pracuje**” (praca w grupach). Zachęć uczniów i uczennice, aby przygotowali audycję telewizyjną na temat prac rządu w minionym tygodniu, a następnie zaprezentowali ją na lekcji.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 114
ćwicz. 4

▀ „**Ministrowie**” (praca własna). Poleć uczniom, by zapoznali się z pełną listą ministrów na s. 226. Poproś, by wyszukali w środkach masowego przekazu i internecie nazwiska wszystkich urzędujących ministrów.

Sprawdź, czy uczniowie wiedzą (rozumieją), czym zajmują się poszczególne ministerstwa; pomocne w tym będzie ćwiczenie „Jaki minister?” (s. 226–227), w którym uczniowie dopasowują przykłady spraw do kompetencji poszczególnych ministrów.

▀ „**Pierwsze posiedzenie**” (praca w grupach, symulacja). Zaproponuj inscenizację posiedzenia rządu. Wylosuj spośród uczniów i uczennic osoby, które będą grać rolę

premiera i 19 członków Rady Ministrów. Pozostali mogą odegrać rolę dziennikarzy, którzy przygotowują się do pierwszej konferencji prasowej nowego rządu. Niech każdy wybierze sobie stację telewizyjną lub gazetę, którą chce reprezentować. Premier otwiera posiedzenie rządu, przedstawia wszystkich ministrów, którzy następnie wyjaśniają, jakiej sprawie należącej do kompetencji ich resortu chcieliby poświęcić najwięcej uwagi (dopilnuj, żeby wypowiedzi były bardzo krótkie, jedno-, dwuzdaniowe). Jeśli wystarczy czasu, uczniowie i uczennice mogą na koniec urządzić krótką konferencję prasową, na której dziennikarze zadadzą przygotowane wcześniej pytania.

7. Wymierzając sprawiedliwość

Jednym z filarów demokracji jest niezależna władza sądownicza. Podczas lekcji uczniowie dowiadują się, jakie są zasady działania sądów (niezawisłość i dwuinstancyjność), poznają sposób ich działania i hierarchię. Ważną rolę w wymiarze sprawiedliwości odgrywają też prokuratura i policja, które zapewniają obywatelom bezpieczeństwo i stoją na straży przestrzegania prawa. Obok sądów powszechnych istnieją także specjalne organy kontrolujące działania władz państwowych: Trybunał Konstytucyjny, Trybunał Stanu, Naczelny Sąd Administracyjny i Najwyższa Izba Kontroli. Działa także Rzecznik Praw Obywatelskich, który stoi na straży praw i wolności obywateli.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wyjaśnia zasadę państwa prawa, w tym zasady niezależności sądów i niezawisłości sędziów; wyjaśnia podział na sądy powszechne i administracyjne oraz zasadę dwuinstancyjności postępowania sądowego; przedstawia, w jakich sprawach orzeka sąd rejonowy – dział XI pkt 6;
- wyjaśnia zasadę konstytucjonalizmu; podaje szczególne cechy konstytucji; znajduje w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej przepisy dotyczące wskazanej kwestii; podaje kompetencje Trybunału Konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej – dział XI pkt 7.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić zasadę niezawisłości sędziowskiej;
- opisać strukturę sądów powszechnych w Polsce;
- wskazać dziedziny życia, których dotyczą poszczególne gałęzie prawa;
- wyjaśnić – na przykładach – czym zajmuje się Trybunał Konstytucyjny, a czym – Trybunał Stanu;
- wymienić przykładowe organy, które kontrolują działania władz.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- miniwykład
- praca z tekstem
- praca w parach lub w grupach
- projekt uczniowski
- quiz
- notatka

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Wprowadzenie (rozmowa nauczająca). Poproś uczniów i uczennice, żeby wyobrazili sobie mecz piłki nożnej, w którym zabrakło sędziego. Obie druży-

ny znane są z ostrej i bezpardonowej gry, a stawka meczu jest wysoka. Zapytaj, jak ich zdaniem wyglądałby w takiej sytuacji przebieg spotkania. Następnie przedstaw im jeszcze jedną fikcyjną sytuację: sędzią podczas meczu piłki nożnej był dłużnik trenera jednej z drużyn. Sędzia ten wyraźnie sędziował na korzyść jednej z drużyn.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 118
ćwicz. 1

Poproś uczniów i uczennice, aby zastanowili się, jakie zasady określające sposób powoływania sędziego mogłyby nie dopuścić do takiej sytuacji. Po wysłuchaniu odpowiedzi przedstaw potrzebę niezależności sędziego, który kieruje się przepisami gry. Następnie zwróć uwagę na analogiczną, lecz znacznie ważniejszą rolę sędziego w postępowaniu sądowym.

ROZWINIĘCIE

2. „W służbie Temidy” (praca z tekstem, notatka). Poleć uczniom przeczytanie tekstu „W służbie Temidy” (s. 230–231). Gdy uczniowie się z nim zapoznają, zadaj im pytania z ćwiczenia „Zastanów się” na s. 231) – odpowiedzi uczniowie samodzielnie zapisują w zeszytach:

Zeszyt
ćwiczeń
s. 118
ćwicz. 2

- *Jakie instytucje sprawują w Polsce władzę sądowniczą?*
- *Co oznaczają słowa: apelacja i kasacja?*
- *Dlaczego sędziowie muszą być niezależni?*
- *Kto nadzoruje pracę sądów powszechnych?*
- *W jaki sposób sądy kontrolują władzę?*

Następnie poproś wybranych uczniów o odczytanie swoich odpowiedzi. Zaproponuj teraz, by wszyscy sformułowali krótkie wyjaśnienia dwóch ważnych zasad działania sądów w Polsce – niezawisłości i dwuinstancyjności. Zwróć uwagę, że w pierwszym przypadku chodzi zarówno o niezawisłość samych sędziów, jak i sądów jako instytucji.

3. „Nie tylko prawo karne” (miniwykład, praca w parach). Wyjaśnij, że prawo rozstrzyga nie tylko w sprawach karnych. Zreferuj tekst „Nie tylko prawo karne” (s. 232), prosząc o wynotowanie w zeszycie wymienionych tam gałęzi prawa. Uczniowie, pracując w parach, podają przykłady spraw, które są rozstrzygane przez kodeks karny, cywilny i postępowania administracyjnego.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 118
ćwicz. 3

4. „Proszę Wysokiego Sądu” (wycieczka klasowa, projekt uczniowski). Zaproponuj uczniom realizację projektu zespołowego „Proszę Wysokiego Sądu”, w ramach którego będą gromadzić materiały dotyczące funkcjonowania sądu. Wstępem do projektu powinna być wycieczka klasowa do najbliższego sądu, podczas której spróbują się dowiedzieć:

- *Jaki rejon obejmuje swym działaniem?*
- *Ile spraw rocznie rozpatruje?*
- *Jakie są w nim wydziały?*
- *Jakie kolory obwódki mają na togach sędziowie, adwokaci i prokuratorzy?*

Możesz również zaproponować uczniom, by po wycieczce do sądu gromadzili indywidualnie lub zespołowo materiały dotyczące pracy prawników oraz wycinki prasowe na temat głośnych procesów sądowych. Jeśli uda się wam wziąć udział w jakiejś rozprawie, to omówcie później jej przebieg. Poleć uczniom, by zastanowili się, jaki wyrok wydaliby w tej sprawie.

5. „Kto patrzy władzy na ręce?” (miniwykład, praca w grupach, praca z tekstem). Powiedz, że w każdym, nawet najlepiej rządzonej kraju zdarza się, że osoby sprawujące władzę wykorzystują swoje możliwości do prywatnych celów, łamią pra-

wo lub tworzą prawo niezgodne z ustawą najwyższą, czyli konstytucją. Możliwe są takie działania władz, które z punktu widzenia kodeksu karnego nie są przestępstwami, ale np. naruszają ustawy, konstytucję czy narażają skarb państwa na straty. Aby zapobiec takim sytuacjom, zostały powołane specjalne instytucje, których zadaniem jest kontrola legalności działań władzy i patrzenie na ręce wszystkim, którzy podejmują decyzje dotyczące nas, obywateli.

Zapytaj uczniów, czy słyszeli o jakichś innych, poza sądami, organach powołanych do strzeżenia prawa w Polsce. Odpowiedzi (ale tylko te trafne) zapisz na tablicy, uzupełniając je o następujące instytucje: Trybunał Stanu, Trybunał Konstytucyjny, Naczelny Sąd Administracyjny, Najwyższa Izba Kontroli, Rzecznik Praw Obywatelskich.

Poleć uczniom, aby zapoznali się z tekstem „Kto patrzy władzy na ręce? (s. 233–234), a następnie w czteroosobowych zespołach ułożyli cztery pytania dotyczące wymienionych w nim organów kontroli i ochrony prawa w Polsce oraz zapisali je na kartce („Sądy, trybunały, rzecznicy” na s. 234). Uczniowie wymieniają się pytaniami z innym zespołem, a następnie kolejno na nie odpowiadają.

ZAKOŃCZENIE

6. „Kto rozpatrzy tę sprawę?” – podsumowanie (praca własna). Uczniowie i uczennice wykonują indywidualnie ćwiczenie sprawdzające „Kto rozpatrzy tę sprawę?” (s. 234).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 119–120
ćwicz. 5

ĆWICZENIA DODATKOWE

▀ **„Rola sędziego”** (minidyskusja). Poproś uczniów i uczennice, by przeczytali tekst w ramce na s. 232, następnie zainicjuj krótką dyskusję na temat odpowiedzialności sędziego, który musi rozstrzygać o winie i niewinności na podstawie często niepełnych czy nawet sprzecznych dowodów. Zapytaj, dlaczego nawet w przypadku, kiedy wina oskarżonego wydaje się bezsporna, nie wolno nikogo ukarać bez postępowania sądowego.

▀ **„Sądy, wyroki, apelacje”** (praca z tekstem, praca w grupach). Zapytaj uczniów i uczennice, czy słyszeli o jakichś głośnych sprawach sądowych. A może widzieli filmy czy programy telewizyjne, które przedstawiały pracę sądu? Poproś o kilka przykładów. Następnie podziel uczniów i uczennice na małe zespoły i rozdaj im przygotowane wcześniej egzemplarze gazet. Zadaniem każdego zespołu będzie odszukanie w nich informacji o sądach, wyrokach, sędziach, prokuratorach i adwokatach. Uczniowie i uczennice wybierają najważniejsze pojęcia prawnicze z nimi związane i zapisują je w postaci map myślowych na temat pracy sądów powszechnych. Poproś, by w swojej pracy uwzględnili też wiadomości z tekstu „W służbie Temidy” (s. 230–231), a w domu przeczytali tekst „Rola sędziego” na s. 232, a potem uzupełnili swoje notatki.

Możesz uczniom i uczennicom zaproponować również wycieczkę do najbliższego sądu, podczas której będą szukać odpowiedzi na pytania zawarte w ćwiczeniu „Proszę Wysokiego Sądu” (s. 233).

8. Na scenie politycznej

Jedną z najważniejszych zasad konstytucyjnych w państwie demokratycznym jest reguła pluralizmu politycznego, oznaczająca w praktyce możliwość działania partii politycznych. Partie polityczne to organizacje, których celem jest wpływanie na sprawy państwa, dlatego dążą one do zdobycia lub utrzymania władzy. Podczas zajęć uczniowie uczą się odróżniać system dwupartyjny od wielopartyjnego, poznają system partyjny w Polsce oraz porównują go z systemami w innych krajach. Analizują współczesną polską scenę polityczną – poznają ugrupowania obecne w Sejmie i ich czołowych polityków. Dowiadują się, dlaczego rząd tworzy często koalicja kilku partii politycznych oraz jaką rolę w państwie demokratycznym odgrywa opozycja. Podczas zajęć uczniowie uświadamiają sobie także, że scena polityczna nie jest wolna od różnych nieprawidłowości (np. populizmu, medio-kracji czy korupcji). Poznają zjawisko korupcji, jej przyczyny i skutki, oraz uczą się, jak jej przeciwdziałać we własnym środowisku.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wymienia partie polityczne, których przedstawiciele zasiadają w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej oraz w organach stanowiących samorządu terytorialnego; przedstawia cele działania partii politycznych oraz wykazuje, że konkurują one w życiu publicznym; znajduje informacje na temat działań wybranej partii (jej struktur regionalnych lub centralnych) – dział XI pkt 4.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, co to są partie polityczne oraz dlaczego powstają;
- wymienić najważniejsze obecne w polskim życiu politycznym partie;
- odróżnić system wielopartyjny od dwupartyjnego;
- na podstawie przekazów medialnych podać przykłady patologii obecnych w polskim życiu publicznym;
- wyjaśnić, co to jest korupcja oraz jak można jej przeciwdziałać.

METODY PRACY

- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- miniscenki
- praca w parach
- praca z tekstem
- burza mózgów
- dyskusja
- projekt uczniowski

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- kartki papieru i flamastry

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Jakie znasz partie?” (rozmowa nauczająca). Wyjaśnij uczniom i uczennicom, że podczas zajęć dowiedzą się, co to są partie polityczne i dlaczego powstają, a także poznają najważniejsze partie w Polsce oraz ich profile. Zapytaj uczniów, jakie znają polskie wiodące partie polityczne. Wypisz je na tablicy i ewentualnie uzupełnij listę.

2. „Dlaczego powstają partie polityczne?” (praca z tekstem, rozmowa nauczająca). Poproś uczniów i uczennice, by zapoznali się z tekstem „Dlaczego powstają partie polityczne?” (s. 235–236) i odpowiedzieli na pytania: *Czym są partie polityczne? Po co się je zakłada? Kto do nich należy? Aby usprawnić pracę, możesz podzielić klasę na grupy i przydzielić każdej z nich kolejne fragmenty tekstu. Zainicjuj krótką dyskusję na temat głównych wad i zalet poszczególnych systemów partyjnych. Ważniejsze uwagi zapisuj na tablicy.*

Przypomnij, że celem każdej partii jest zdobycie i wykonywanie władzy. W Polsce, zgodnie z konstytucją, raz na cztery lata obywatele rozstrzygają, której partii należy powierzyć sprawowanie władzy. Zapytaj, kiedy odbyły się ostatnie takie wybory. Porozmawiaj krótko z uczniami i uczennicami o tym, w jaki sposób partie przekonują obywateli do swoich programów. Wyjaśnij też, skąd partie biorą pieniądze na swoją działalność, jak również na kampanię wyborczą (skorzystaj z tekstu „Wygrać wybory”, s. 237).

ROZWINIĘCIE

3. „Jaki to system?” (praca samodzielna uczniów). Upewnij się, czy wszyscy w klasie rozumieją, na czym polega różnica między systemem wielopartyjnym a dwupartyjnym. Poleć uczniom, by samodzielnie rozwiązali w zeszytach ćwiczenie „Jaki to system?” (s. 236). Swoje odpowiedzi uczniowie sprawdzają w parach, krótko o nich rozmawiając. Staraj się wyjaśniać na bieżąco wątpliwości zgłaszane przez uczniów, podchodząc do poszczególnych par.

4. „Gdy życie publiczne choruje” (burza mózgów, miniwykład). Zapytaj uczniów, czy przypominają sobie z zajęć informacje (z mediów) dotyczące funkcjonowania sceny politycznej Polski? Czy zwrócili uwagę, że mimo różnych regulacji prawnych w naszym życiu publicznym widoczne są różne nieprawidłowości? Czy potrafią wskazać ich przykłady? Zapisuj przykłady na tablicy hasłowo, następnie uporządkuj zgodnie z przykładami podanymi w ćwiczeniu (s. 240) oraz ramce „Schorzenia demokracji” (s. 240–241). Podkreśl, że jedną z poważnych patologii życia publicznego jest korupcja – podaj jej źródła, mechanizmy i skutki. Wykorzystaj tekst „Korupcja – co to takiego?” (s. 241–242). Zapytaj uczniów, czy potrafią wskazać obszary funkcjonowania państwa, w których dochodzi najczęściej do korupcji. Poproś też, by na podstawie tabelki na s. 241 określili, jaką pozycję na liście opracowanej przez Transparency International zajmuje Polska, jeśli chodzi o poziom korupcji.

ZAKOŃCZENIE

5. „Młodzi ludzie przeciw korupcji” (dyskusja, projekt uczniowski). Na zakończenie zajęć przeprowadźcie dyskusję na temat „Co młodzi mogą zrobić w sprawie korupcji?”. Dyskusja powinna mieć charakter zorganizowany. Należy wyznaczyć ucznia prowadzącego, który będzie udzielał głosu kolejnym mówcom oraz pilnował

przestrzegania reguł dyskusji, w tym m.in. czasu wypowiedzi oraz związku z tematem. Inny uczeń pełnić będzie funkcję sekretarza i będzie zapisywał zgłaszane przez uczniów konkretne pomysły (taki materiał przyda się, jeśli uczniowie zdecydują się na realizację działania antykorupcyjnego).

6. Praca domowa (praca własna). Poproś, by sprawdzili, czy młodzi ludzie działają w partiach – jeśli tak, to na czym ich działalność polega.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ „**Jaka to partia?**” (praca samodzielna uczniów). Zachęć uczniów i uczennice do wykonania ćwiczenia „Jaka to partia?” (s. 237), w którym scharakteryzowane zostały cztery partie działające w państwie X. Poproś, aby zapoznali się z fragmentami ich ulotek wyborczych, a następnie spróbowali dopasować nazwy partii do tekstów ulotek (nazwy partii umieszczone zostały na końcu ćwiczenia). Możesz też zaproponować uczniom i uczennicom, aby w domu przygotowali ulotkę bądź plakat wyborczy jednej z opisanych partii.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 121
ćwicz. 1

▣ „**Quiz partyjny**” (praca w parach). W ramach podsumowania zajęć uczniowie i uczennice przygotowują quiz sprawdzający wiedzę na temat partii. Mogą wykorzystać informacje zamieszczone w tekście „Polska scena polityczna w 2018 r.” (s. 238–239) oraz aktualne wiadomości z prasy, telewizji, serwisów internetowych itp. Trzy pytania powinny dotyczyć systemów partyjnych na świecie, a następne trzy – partii w Polsce. Uczniowie i uczennice zapisują każde pytanie na kartce, zostawiając miejsce na odpowiedź; mogą też wymienić się w parach pytaniami i spróbować na nie odpowiedzieć.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 121
ćwicz. 2

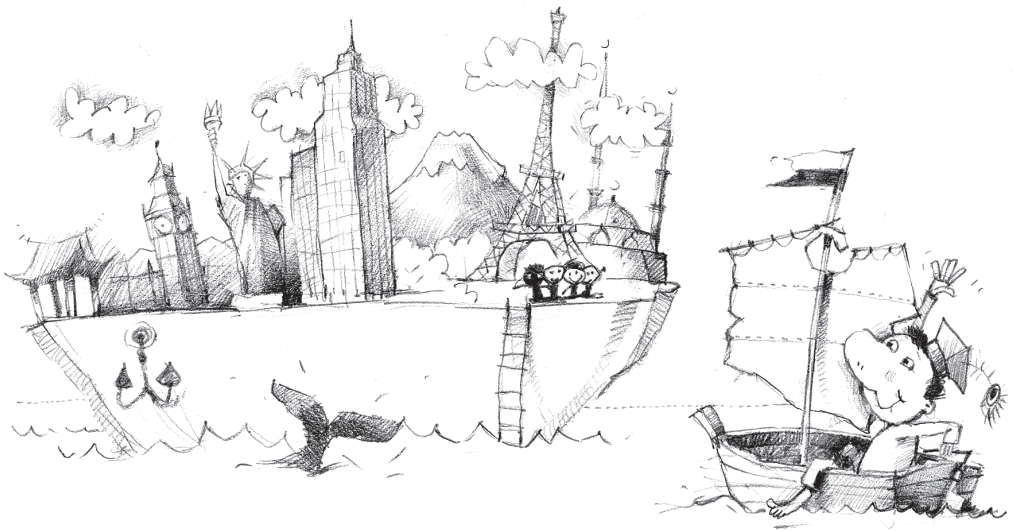
Na zakończenie tego ćwiczenia zapytaj, jakie są główne cechy systemu partyjnego w Polsce. Zainicjuj krótką dyskusję na temat: „Czy partii uczestniczących w walce o władzę powinno być dużo czy mało?” (ćwiczenie „Więcej czy mniej?”, s. 240). Duża ilość ugrupowań politycznych pomaga wyborcy znaleźć takie, którego programu odpowiada. Natomiast mała liczba partii gwarantuje stabilność państwa, bo uniemożliwia grę koalicyjną i częste zmiany rządu. Poproś uczniów i uczennice o opinię w tej sprawie.

Rozdział VIII

POLSKA W ŚWIECIE,
POLSKA W EUROPIE

SZUKAMY ODPOWIEDZI NA PYTANIA:

- Jakie są cele i sposoby działania Organizacji Narodów Zjednoczonych?
- Jakie znaczenie dla Polski ma członkostwo w NATO?
- Jakie są główne kierunki polskiej polityki zagranicznej?
- Dlaczego i jak Europa się zjednoczyła?
- Jak funkcjonuje Polska w Unii Europejskiej?
- Jak z funduszy unijnych korzystają polskie instytucje, firmy i obywatele?
- Jak członkostwo w UE ułatwia pracę i podróże?
- Jakie globalne problemy społeczne stoją przed współczesnym światem?
- Co można zrobić, by poprawić życie ludzi nimi dotkniętych?
- Jak nasze codzienne decyzje mogą na to wpłynąć?

NAUCZYCIELKO/NAUCZYCIELU, PAMIĘTAJ O SERWISIE INTERNETOWYM KOSS ONLINE

- KOSS online jest przeznaczony zarówno dla ciebie, jak i dla twoich uczniów.
- KOSS online to źródło dodatkowych materiałów: ćwiczeń, artykułów, prezentacji i zdjęć.
- KOSS online można wykorzystywać podczas lekcji lub polecać go uczniom do pracy w domu.
- KOSS online to pomoc przy planowaniu i realizacji uczniowskich projektów edukacyjnych.
- KOSS online zawiera linki do najciekawszych stron internetowych z zakresu edukacji obywatelskiej.

1. Silna Polska w świecie

Po upadku komunizmu Polska przestała być częścią składową bloku komunistycznego, podporządkowaną Związkowi Radzieckiemu i stała się niezależnym podmiotem polityki międzynarodowej. Na zajęciach uczniowie zastanawiają się, jakie jest miejsce Polski we współczesnym świecie, w Europie oraz w relacjach z bliższymi i dalszymi sąsiadami. Poznają cele polityki zagranicznej i dowiadują się, czym zajmują się ambasady i konsulaty. Uczniowie analizują także stosunki Polski z najbliższymi sąsiadami. Samodzielnie wyszukują i analizują informacje o relacjach Polski z wybranym krajem.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- przedstawia działalność Polski w Organizacji Narodów Zjednoczonych, Unii Europejskiej i Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego – dział XII pkt 4.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, kto prowadzi w państwie polskim politykę zagraniczną;
- scharakteryzować główne kierunki i cele polityki zagranicznej Polski;
- opisać – na wybranym przykładzie – relacje Polski z innym państwem;
- odróżnić zadania ambasadora od zadań konsula;
- wskazać na mapie sąsiadów Polski oraz krótko scharakteryzować relacje między nimi a Polską.

METODY PRACY

- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- praca z tekstem
- praca w parach
- praca z mapą
- notatka

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- współczesna mapa polityczna Europy

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Polityka zagraniczna – kiedyś i teraz” (miniwykład). Podziel tablicę na dwie części i nazwij je – „przed 1989” i „po 1989”. W pierwszej części będziecie wypisywać główne cechy polityki zagranicznej przed 1989 r., a w drugiej – po upadku komunizmu. Przypomnij, że do 1989 roku nasz kraj nie prowadził samodzielnej polityki zagranicznej. Przedstaw krótko sytuację Polski w czasach komuni-

zmu (członkostwo Polski w Układzie Warszawskim oraz Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej – organizacjach powołanych przez Związek Radziecki, jednostki armii radzieckiej stacjonujące w Polsce itp.). Poproś jednego z uczniów, aby w czasie miniwykładu zapisywał w pierwszej części tablicy najważniejsze cechy polityki zagranicznej Polski przed 1989 r.

ROZWINIĘCIE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 124
ćwicz. 1

2. „Polityka zagraniczna RP” (praca z tekstem, rozmowa nauczająca). Poleć uczniom przeczytanie tekstu „Polityka zagraniczna RP” (s. 247) oraz zapoznanie się ze schematem na s. 248 (tekst jest dość długi, warto go więc podzielić na fragmenty i rozdzielić między uczniów). Po lekturze zapytaj, jaką politykę zagraniczną prowadzi obecnie Polska. Jakie są jej główne cele? W jaki sposób państwo ją realizuje? Odpowiedzi uczniów zapisuj w drugiej części tablicy „po 1989”.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 124
ćwicz. 3

3. „Kto się tym zajmuje – ambasador czy konsul?” (praca w parach, praca z tekstem, praca własna). Poproś uczniów, aby w parach zapoznali się z tekstem „Nasi przedstawiciele za granicą” (tekst w ramce na s. 249). Jeden uczeń czyta fragment o ambasadorach, drugi o konsulach i przedstawia koledze/koleżance najważniejsze informacje. Następnie każdy samodzielnie rozwiązuje zadanie w zeszycie ćwiczeń oraz sprawdza, co zapamiętał z lektury i prezentacji kolegi/koleżanki. Zweryfikuj uczniowskie odpowiedzi. Jeśli uczniowie nie mają ze sobą zeszytu ćwiczeń, mogą to ćwiczenie wykonać w swoim zeszycie. Przewidykuj im zadania konsula i ambasadora i poproś, by je rozdzielili między te dwa urzędy:

Organizuje wizyty polskich władz w państwie X.

Wydaje wizy polskie obywatelom państwa Y.

Udziela pomocy Polakom przebywającym w państwie Z.

Przygotowuje informacje dotyczące sytuacji politycznej i gospodarczej w państwie A.

Poświadcza kopie i tłumaczenia dokumentów w kraju B.

4. „Polityka sąsiedzka” (praca z mapą, wykład, notatka). Poproś jednego z uczniów, aby wskazał na mapie politycznej Europy wszystkich sąsiadów Polski, a pozostałych o zapisanie ich nazw do zeszytu. Zapytaj uczniów, czego ostatnio dowiedzieli się z prasy lub telewizji na temat stosunków Polski z wybranym krajem. Pozwól im na swobodne odpowiedzi, następnie popraw błędy i, jeśli zajdzie taka konieczność, wskaż na pojawiające się stereotypy. Na podstawie tekstu ze s. 249–250 omów relacje Polski z sąsiadami i poproś uczniów, aby w zeszycie zanotowali przy każdym państwie jedną najważniejszą informację dotyczącą ich relacji z Polską (np. Czechy – stosunki bezproblemowe, współpraca w ramach Grupy Wyszehradzkiej; Litwa – bardzo dobre stosunki, niekiedy powraca problem uprawnień mniejszości polskiej na Litwie itp.).

ZAKOŃCZENIE

5. Podsumowanie. Poproś kilku uczniów o odczytanie swoich notatek dotyczących relacji Polski z sąsiadami, pozostałych – o uzupełnienie notatek kolegów/koleżanek.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 125
ćwicz. 4

6. „Polska i inni: dowiedz się więcej” (praca domowa, praca własna). Wyjaśnij uczniom i uczennicom, że w domu będą mieli okazję pogłębić swoją wiedzę na temat polityki zagranicznej Polski. Poleć im, by skorzystali z różnych źródeł, nie tylko z internetu, i zebrali informacje dotyczące relacji naszego państwa z wybranym krajem. Powinni je opracować w zwięzły sposób, by na kolejnych zajęciach można je było przedstawić pozostałym kolegom i koleżankom. Dlatego poproś, by uwzględ-

nili takie elementy, jak np. krótka historia wzajemnych relacji, stosunki polityczne i gospodarcze dzisiaj (sukcesy, problemy), ludzi (twórcy, ludzie biznesu, turyści...). Prezentacje uczniowskie mogą mieć formę karty informacyjnej lub prezentacji multimedialnej.

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ „Co w tym kierunku?”. Poproś uczniów, by zapoznali się ze schematem na s. 248 oraz treścią polecenia. Ich zadaniem jest uzupełnienie (w zeszytach) schematu poprzez wpisanie w puste miejsca najważniejszych działań obecnego rządu polskiego w obszarze polityki zagranicznej. Zachęć uczniów, by skorzystali nie tylko z dokumentów oficjalnych (takich jak bp. Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021), ale także z bieżących doniesień medialnych. Zwróć uwagę, by uwzględnili nie tylko działania rządu, ale także prezydenta, który w Polsce także bierze czynny udział w kształtowaniu polityki zagranicznej.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 124–125
ćwicz. 2

2. NATO, czyli nasi sojusznicy

Podpisanie traktatu brukselskiego w 1948 roku umożliwiło stworzenie NATO – wspólnego systemu obronnego chroniącego przed ideologicznym i militarnym zagrożeniem ze strony obozu komunistycznego. Upadek komunizmu postawił przed Sojuszem Północnoatlantyckim zadanie zdefiniowania na nowo celów organizacji. Wydarzeniem przełomowym było przyjęcie nowych członków, a zarazem dawnych sygnatariuszy Układu Warszawskiego – Polski, Węgier i Czech. Podczas zajęć uczniowie charakteryzują politykę obronną Polski, poznają cele i sposoby działania NATO. Dowiadują się też, jaką rolę w NATO odgrywa Polska i w jakie jego działania jesteśmy aktualnie zaangażowani. Przygotowują także wypowiedź zespołową na temat udziału polskich żołnierzy w misjach pokojowych.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wymienia cele i przejawy działania Organizacji Narodów Zjednoczonych i Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego – dział XII pkt 1;
- przedstawia działalność Polski w Organizacji Narodów Zjednoczonych, Unii Europejskiej i Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego – dział XII pkt 4.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- opisać – na przykładach – jak realizowana jest polityka obronna Polski;
- wyjaśnić, dlaczego powstało NATO oraz jakie są jego główne zadania;
- wyjaśnić, jakie znaczenie dla bezpieczeństwa Polski ma nasz udział w NATO;
- podać przykłady misji pokojowych i operacji militarnych, w których biorą udział polscy żołnierze;
- przedstawić własne stanowisko na temat udziału Polski w operacjach NATO.

METODY PRACY

- miniwykład
- praca w parach lub w grupach
- praca z tekstem
- dyskusja
- praca z mapą
- wypowiedź ustna

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- współczesna mapa świata

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Bezpieczna Polska” (praca w parach). Poproś uczniów i uczennice, aby w parach zastanowili się i krótko porozmawiali, od czego zależy bezpieczeństwo zewnętrzne kraju. Czy współczesnej Polsce nic nie grozi? Jakie zagrożenia mogą się pojawić w przyszłości? Ochotnicy dzielą się na forum klasy swoimi refleksjami. Zachęć uczniów, by w swojej wypowiedzi odnieśli się do bieżących wydarzeń i procesów zachodzących w sąsiednich krajach (np. na Ukrainie).
2. „Polityka obronna Polski” (miniwykład). Wyjaśnij na podstawie tekstu na s. 252–253, czym jest polityka obronna państwa oraz kto i jak ją realizuje. Podkreśl, że kluczowym czynnikiem kształtującym polską politykę obronną jest przynależność do NATO. Zapytaj uczniów i uczennice, czy potrafią rozwinąć ten skrót. Zapisz na tablicy pełną nazwę Sojuszu (w języku polskim i angielskim) i poproś, by przepisali ją do zeszytu. Przypomnij z poprzednich zajęć inny pakt militarny, do którego należała Polska (Układ Warszawski) i podyskutujcie na temat, dlaczego takie paki powstały w powojennej Europie i jaki miały wpływ na sytuację obronną naszego kraju.

ROZWINIĘCIE

3. „Jak powstało NATO?” (praca z tekstem, praca z mapą). Poproś uczniów, aby zapoznali się z tekstem „Jak powstało NATO?” (s. 253) i zaznaczyli ołówkiem te informacje, które są dla nich nowe. Następnie poleć, by podchodzili pojedynczo do mapy i pokazywali państwa, które kolejno wstępowały do NATO. Następnie zapisują w zeszytach (pod rozwiniętą nazwą NATO) datę wstąpienia Polski do Sojuszu Północnoatlantyckiego. Na zakończenie wyjaśnij krótko strukturę władz NATO („Władze NATO”, ramka na s. 254) oraz podkreśl, że państwa należące do NATO dążą do oparcia systemu obronnego na armii zawodowej, nie pochodzącej z powszechnego poboru. Poproś uczniów, by wyjaśnili, dlaczego takie rozwiązanie państwa NATO uważają za lepsze.
4. „W służbie pokoju” (wykład). Powiedz, że po 1989 roku przed Sojuszem Północnoatlantyckim pojawiły się nowe zadania, w tym konieczność zapobiegania konfliktom w niestabilnych regionach Europy, np. na Bałkanach, gdzie w wyniku rozpadu Jugosławii doszło do wojny domowej. Możesz posłużyć się przykładem operacji powietrznej, jaką NATO rozpoczęło 24 marca 1999 r. na terenie byłej Jugosławii, której celem było powstrzymanie prowadzonych przez wojska serbskie czystek etnicznych, powrót albańskich uchodźców do ojczyzny oraz zapewnienie im bezpieczeństwa w Kosowie. Naloty zmusiły prezydenta Serbii Slobodana Miloševića do zaakceptowania porozumienia pokojowego w czerwcu 1999 roku. Z Kosowa wycofano wojska serbskie, a albańscy uchodźcy mogli wrócić do kraju. Bezpieczeństwa pilnowało 50 tysięcy żołnierzy sił międzynarodowych, wśród nich Polacy. Sytuacja w Kosowie do dzisiaj nie jest stabilna. Mimo że w 2008 roku państwo to ogłosiło niepodległość, wciąż dochodzi do zamieszek. Opowiedz też o zaangażowaniu NATO w wojnie w Iraku oraz misji w Afganistanie.
5. „Czy Polacy powinni tam być?” (praca w grupach, wypowiedź ustna). Powiedz, że interwencja w Kosowie była akcją NATO, w której po raz pierwszy wzięła udział przyjęta do struktur Sojuszu Polska. Większość Polaków poparła udział naszych żołnierzy w tej operacji, nie brakowało jednak tych, którzy byli do niej nastawieni krytycznie. Przeciwnicy wysłania polskich żołnierzy uważali, że nie ma żadnego powo-

Zeszyt
ćwiczeń
s. 126
ćwicz. 1

Zeszyt
ćwiczeń
s. 127
ćwicz. 4

du, by nasz kraj angażował się w odległy i niedotyczący nas bezpośrednio konflikt. Podobne wątpliwości pojawiły się w związku z udziałem polskiej armii w wojnie z terroryzmem prowadzonej przez NATO w Afganistanie, a także w zbrojnej interwencji w Iraku. Podkreśl, że Polscy żołnierze opuścili Irak w 2008 roku, a około 200 przebywa obecnie w Afganistanie w ramach misji mającej charakter szkoleniowo-doradczy.

Poproś uczniów, aby w trzyosobowych zespołach przygotowali się do krótkiego wystąpienia (np. w polskim parlamencie) na temat udziału polskich żołnierzy w misjach. Na początku uczniowie wspólnie ustalają swoje stanowisko w tej sprawie (mogą skorzystać z tekstu „W służbie pokoju” na s. 254–255). Następnie każdy z uczniów samodzielnie w zeszycie sporządza plan swojej wypowiedzi (wspierającej udział Polski w misjach wojskowych, krytykującej go lub prezentującej argumenty „za” i „przeciw”). Uczniowie wskazani przez nauczyciela wygłaszają wystąpienie, a reszta klasy je ocenia, biorąc pod uwagę zarówno treść, jak i formę wypowiedzi.

ZAKOŃCZENIE

6. „Co z tego wynika dla Polski?” – podsumowanie (minidyskusja). Poproś uczniów, by zastanowili się wspólnie, jakie znaczenie dla naszego kraju ma członkostwo w NATO. Jaka byłaby nasza sytuacja obecnie, gdybyśmy do NATO nie należeli? Wnioski zapisuj na tablicy – poproś, by uczniowie przepisali je do zeszytów (ćwiczenie „Co z tego wynika” na s. 253).

7. „O polityce zagranicznej i obronnej” – praca domowa (praca własna). Poleć uczniom i uczennicom wykonanie w zeszycie ćwiczenia sprawdzającego ze s. 255.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 127
ćwicz. 5

ĆWICZENIA DODATKOWE

► Ćwiczenie z „Zeszytu ćwiczeń” (praca własna). Zachęć uczniów, by wyszukali w internecie informacje o wybranych misjach pokojowych, w których brali udział polscy żołnierze, a następnie dopasowali do poszczególnych misji ich główne cele (ćwiczenie 3 na s. 126–127).

Misje:

1. Misja stabilizacyjna w Iraku
2. Misja pokojowa NATO w Afganistanie
3. Misja sił pokojowych UE w Bośni i Hercegowinie
4. Misja ONZ w Czadzie
5. Misja ONZ w Syrii i Libanie
6. Misja NATO w Kosowie
7. Misja sił pokojowych UE w Kongo

Cele

- a) ochrona ludności cywilnej i utrzymania pokoju
- b) umożliwienie przygotowania i przeprowadzenia wyborów
- c) wsparcie wojsk amerykańskich po obaleniu reżimu Saddama Husajna
- d) ochrona ludności cywilnej i utrzymanie pokoju w prowincji
- e) utrzymanie pokoju na wzgórzach Golan
- f) wsparcie władz i zwalczanie terroryzmu
- g) zabezpieczenie kontwojów z pomocą humanitarną

3. Wspólna Europa – jak i po co?

Unia Europejska zakłada głęboką integrację ekonomiczną i polityczną wszystkich państw członkowskich. W ostatnich latach do Unii przystąpiły nowe kraje (w 2007 r. Bułgaria i Rumunia, a w 2013 – Chorwacja) – postawiło to przed nią nowe wyzwania oraz wywołało debatę na temat przyszłości zjednoczonej Europy. Uczniowie poznają jedenastu Ojców Założycieli oraz proces integracji europejskiej oraz jego najważniejsze etapy, jakie zostały wyznaczone przez cztery kolejne dokumenty: traktaty rzymskie, traktaty z Maastricht, Nicei i Lizbony. Dowiadują się, jak są realizowane w UE zasady pomocniczości i solidarności. Mają też okazję przyjrzeć się różnym koncepcjom funkcjonowania Unii oraz jej dalszego rozszerzania, mogą rozważyć „za” i „przeciw” oraz wyrazić własną opinię na ten temat. Dowiadują się też, jakie są najważniejsze instytucje Unii Europejskiej i czym się zajmują, a także skąd biorą się pieniądze w unijnym budżecie i w jaki sposób są wydawane, między innymi na politykę regionalną Unii. Wyszukują informacje na temat środków unijnych, z których korzysta nasze państwo. Sprawdzają, w jaki sposób i na co są wydawane środki unijne w ich gminie i regionie.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wymienia cele działania Unii Europejskiej; znajduje informacje o życiorysie politycznym Ojców Europy oraz obywateli polskich pełniących ważne funkcje w instytucjach unijnych – dział XII pkt 2;
- przedstawia podstawowe korzyści związane z obecnością Polski w Unii Europejskiej dla pracowników i osób podróżujących; znajduje informacje o wykorzystaniu funduszy unijnych w swojej gminie lub swoim regionie – dział XII pkt 3;
- przedstawia działalność Polski w Organizacji Narodów Zjednoczonych, Unii Europejskiej i Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego – dział XII pkt 4.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, w jakim celu powstała Unia Europejska, oraz wskazać jej współczesne zadania;
- wymienić najważniejsze etapy jednoczenia się Europy oraz najważniejsze ustalenia zawartych w tych etapach traktatów;
- wymienić i wskazać na mapie kraje należące do UE oraz te, które chciałyby do niej wstąpić;
- przedstawić własne stanowisko na temat dalszego rozszerzania UE;
- wymienić najważniejsze instytucje UE oraz krótko opisać ich zadania;
- wskazać główne źródła finansowe UE;
- wyjaśnić, na co są przeznaczane środki finansowe z budżetu UE;
- wykazać na przykładach, jak jest realizowana zasada solidarności w UE.

METODY PRACY

- wykład
- praca z tekstem
- praca w grupach lub w parach
- notatka
- debata
- praca z mapą
- miniwykład
- rozmowa nauczająca
- burza mózgów
- miniprezentacje

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- arkusze papieru i flamastry
- mapa polityczna Europy

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Droga do wspólnej Europy” (praca z tekstem, praca w grupach). Przypomnij, że jednym z celów polskiej polityki zagranicznej było włączenie Polski do struktur UE. Zapisz na tablicy datę naszego przystąpienia do Unii. Poleć następnie uczniom i uczennicom, by zapoznali się z tekstem „Droga do wspólnej Europy” (s. 256–257) oraz opracowali schematyczny rysunek (oś czasu, kamienie milowe itp.) przedstawiający najważniejsze etapy jednoczenia się Europy. Najciekawsze (i najbardziej bogate pod względem treści) plakaty powieście w widocznym miejscu sali.
2. „Znajdź na mapie” (praca z mapą). Poproś uczniów, by kolejno podchodzili do mapy i wskazywali na niej obecnych członków UE, zaczynając od tych, którzy do niej wstąpili najwcześniej. Zadaniem każdego ucznia będzie w domu znalezienie na mapie w atlasie oficjalnych kandydatów do UE, kraje strefy EURO i strefy Schengen oraz należące EFTA (mogą skorzystać z mapki na s. 277 i tabelki na s. 259–260). Dodatkowo przygotowują do quizu minimum po dwa pytania dotyczące wybranego kraju (jedno z pytań powinno uwzględniać status danego kraju, np. czy jest to kraj członkowski, czy kandydujący do UE). Przykładowe pytania znajdują się w ćwiczeniu na s. 257.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 129–130
ćwicz. 4

ROZWINIĘCIE

2. „Działac sprawniej” (wykład). Uzupełnij zaprezentowane na plakatach informacje, podkreślając znaczenie traktatów z Maastricht, Nicei i Lizbony dla obecnego funkcjonowania Unii (Maastricht, 1992: wspólna polityka gospodarcza i walutowa, jak również zagraniczna, spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa, ustanowienie obywatelstwa unijnego; Nicea, 2000: określenie składu i struktury organów UE po rozszerzeniu oraz ustalenie nowego podziału głosów; Lizbona, 2007: usprawnienie funkcjonowania Unii, w tym przede wszystkim działań instytucji unijnych, potrzeba utworzenia stanowiska „prezydenta”, przyjęcie *Karty praw podstawowych*). Wyjaśnij, na czym polega ustanowione w traktacie z Maastricht obywatelstwo unijne, co to jest unia gospodarcza oraz czym są zasady

Zeszyt
ćwiczeń
s. 129
ćwicz. 3

pomocniczości i solidarności. Przedstaw też najważniejsze ustalenia traktatu z Nicei i Lizbony (wszystkie informacje znajdziesz w tekście „Działac sprawnej” na s. 260–261).

3. „Główne instytucje Unii Europejskiej” (burza mózgów, praca w grupach, mini-prezentacje). Zapytaj uczniów i uczennice, czy wiedzą, jakie instytucje funkcjonują w UE. Zapisz ich nazwy na tablicy – wykreśl spośród nich nieprawdziwe lub błędne, a podkreśl prawdziwe, na koniec dopisz te, których brakuje. Następnie podziel klasę na pięć zespołów i przydziel każdemu po jednej instytucji Unii. Poleć uczniom i uczennicom, by przeczytali odpowiedni fragment tekstu „Główne instytucje UE” (s. 258–259) i krótko zaprezentowali najważniejsze ich zdaniem informacje (zadania, struktura i uprawnienia instytucji). Na koniec przedstawiciele zespołów prezentują klasie swoją instytucję unijną.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 130
ćwicz. 6

Zapytaj, czy potrafią wskazać polskich polityków, którzy w tych instytucjach pełnią lub pełnili istotne funkcje (np. Jerzy Buzek – przewodniczący PE, Donald Tusk – Przewodniczący Rady UE).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 128–129
ćwicz. 2

4. „Budżet Unii Europejskiej” (praca w parach, analiza wykresów, miniwykład). Zwróć uwagę, że Unia Europejska, aby mogła funkcjonować, musi posiadać – podobnie jak państwa – własne środki finansowe. Podkreśl też, że budżet UE to nie tylko dochody, ale także wydatki.

Następnie zapytaj, czy potrafią wskazać w najbliższej okolicy inwestycje finansowane ze środków unijnych. Poproś, by w parach wypisali jak najwięcej takich inwestycji – na forum podsumuj ćwiczenie, zwracając uwagę na fakt, że środki finansowe UE nie są przeznaczane wyłącznie na inwestycje budowlane. Opowiedz o projektach edukacyjnych, kulturalnych czy społecznych, które nie mogłyby być zrealizowane w naszym kraju, gdyby nie środki z różnych programów dotacyjnych UE. Wskaż podczas miniwykładu, z jakiego konkretnego programu zostały dane inwestycje sfinansowane (np. PO WER, EFS, PPC), zachęć też uczniów, by zapoznali się z tekstem w ramce „Fundusze Europejskie 2014–2020” (s. 263). Zainteresowanym uczniom poleć, żeby poszli na spacer po okolicy, po którym uzupełnią listę z lekcji o nowe inwestycje. Zadanie to mogą wykonać w parach. Podpowiedz, by skontaktowali się w tej sprawie z urzędem gminy.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 131–132
ćwicz. 8, 9

ZAKOŃCZENIE

5. „Rozszerzać czy nie?” (przygotowanie do debaty). Przypomnij, że oficjalnymi kandydatami do UE są: Albania, Czarnogóra, Macedonia, Serbia i Turcja. Zwróć uwagę, że wśród obywateli Unii występują różne opinie na temat rozszerzenia. Na przykład możesz przypomnieć spór, jaki powstał po rozpoczęciu przez Turcję negocjacji członkowskich, a także debatę obywatelską z 2007 r., w czasie której większość obywateli Unii opowiedziała się przeciwko przyjęciu tego państwa do UE. Na kolejnych zajęciach (lub po lekcjach) zorganizujcie debatę pt. „Rozszerzać czy nie? Jesteście za czy przeciw?”.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 130
ćwicz. 5

6. Praca domowa. Przedstaw dwie propozycje pracy domowej do wyboru (w zależności o typu zadania, uczniowie mogą je wykonać w parach lub w małym zespole). Oto one:

- „Euro także dla nas” (praca w grupach). Podziel uczniów i uczennice na małe zespoły. Poleć, by każdy z nich wykonał kolejno zadania z ćwiczenia ze s. 264. Zachęć do wykorzystania różnorodnych środków wyrazu.

- „Ty też weszłaś/wszedłeś do Unii” (praca własna, praca w parach). Zadaj uczniom i uczennicom następującą pracę: *Jak widzisz swoją przyszłość w zjednoczonej Europie? Na co masz nadzieję? Czego się obawiasz? Co ty możesz zrobić, aby spełniły się twoje nadzieje, a nie obawy?* Mogą napisać samodzielnie esej albo wykonać w parach pracę plastyczną (komiks lub kolaż).

ĆWICZENIA DODATKOWE

► **„Duzi czy mali?”** (analiza danych, praca własna). Poproś uczniów i uczennice, aby przeanalizowali dane w tabeli na s. 259–260 i odpowiedzieli w zeszytach na pytania:

1. Na podstawie tabelki ze s. 259–260 określ, jakie miejsce pod względem obszaru, ludności i gęstości zaludnienia zajmuje Polska w Unii Europejskiej. Czy na tle innych krajów jesteście państwem względnie dużym, czy małym?
2. Które kraje UE osiągnęły najwyższy dochód w przeliczeniu na jednego mieszkańca (PKB na 1 mieszkańca)? A które najniższy? Porównaj stopę bezrobocia w różnych państwach.
3. Jak wygląda gospodarcza pozycja Polski na tle innych – starych i nowych członków UE?
4. Wskaż państwa, które starają się o wejście do UE. Scharakteryzuj jedno z nich.

► Zorganizuj debatę klasową pt. „Rozszerzać czy nie? Jesteście za czy przeciw?” (jeśli będzie to możliwe, zaproponuj uczniom debatę międzyszkolną). Uczniowie – najpierw w parach, a potem w czwórkach – formułują argumenty za przyjęciem nowych państw do UE oraz przeciw niemu. Warto przy tym pamiętać, że celem debaty nie jest sformułowanie wspólnego stanowiska w tej sprawie, ale rozmowa o problemach i perspektywach związanych z dalszym rozszerzaniem Unii. Jeśli nie uda się przeprowadzić debaty, można zaproponować uczniom, by wykorzystali sformułowane argumenty, wykonując pracę plastyczną pt. „Europa – osiedle zamknięte czy otwarte?” (ćwiczenie na s. 262).

► **„Ojcowie założyciele”** (analiza źródeł). Zapytaj uczniów, jakie postaci kojarzą im się z początkiem Unii Europejskiej. Wyjaśnij pojęcie „ojcowie założyciele” i wskaż dwa kluczowe nazwiska: Robert Schuman i Jean Monnet. Poproś, by odszukali informacje na temat każdej z tych postaci: Kim byli? Czym się zasłużyli? Następnie uczniowie wypisują w zeszytach inne postaci, które ich zdaniem miały (lub mają współcześnie) wpływ na rozwój idei integracji europejskiej.

Uwaga! Wszystkim zainteresowanym tematyką europejską polecamy publikację pt. „Temat: Europa”, która powstała z okazji 60. rocznicy podpisania traktatów rzymskich. Zawiera ona 16 scenariuszy wraz z materiałami pomocniczymi do wykorzystania podczas zajęć w następujących obszarach tematycznych: Geneza integracji europejskiej; Moje prawa w Unii Europejskiej; Jak funkcjonuje Unia Europejska? Kto? Co? Jak?; Wartości europejskie; Kulturalna Europa; Bezpieczna Europa (pokój, bezpieczeństwo, dobrobyt); Europa badań i odkryć naukowych; Euro w portfelu; Przyszłość Europy. Autorami materiałów są nauczyciele i nauczycielki ze szkół ponadpodstawowych o bardzo różnych profilach z dużych i mniejszych miejscowości oraz pracownicy bibliotek. Znaczny wkład w ich opracowanie miało CEO. Proponowane scenariusze mogą być realizowane jako cykl poświęcony tematyce europejskiej, ale też jako pojedyncze zajęcia przedmiotowe. Publikacja dostępna na stronie KOSS w zakładce Dla nauczycieli/Uczyć inaczej.

4. Narody Zjednoczone

Idea międzynarodowej współpracy na rzecz pokoju i bezpieczeństwa zmaterializowała się w 1948 roku wraz z powstaniem ONZ. Choć organizacja ta nie zrealizowała do końca pokładanych w niej nadziei, to nadal odgrywa dużą rolę w rozwiązywaniu problemów zbiorowego bezpieczeństwa i tworzeniu prawa międzynarodowego. Uczniowie poznają organy, cele i sposoby działania Organizacji Narodów Zjednoczonych. Podają przykłady jej zaangażowania w pomoc uchodźcom oraz poznają polską politykę wobec ludzi, którzy opuszczają swój kraj ze względu na prześladowania.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- wymienia cele i przejawy działania Organizacji Narodów Zjednoczonych i Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego – dział XII pkt 1;
- przedstawia działalność Polski w Organizacji Narodów Zjednoczonych, Unii Europejskiej i Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego – dział XII pkt 4;
- formułuje sądy w sprawach wybranych problemów społecznych współczesnego świata; rozważa propozycje działań w kierunku poprawy warunków życia innych ludzi na świecie – dział XII pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wyjaśnić, jaką rolę we współczesnym świecie odgrywają organizacje międzynarodowe;
- przedstawić cele, metody działania oraz najważniejsze organy ONZ;
- opisać – na wybranych przykładach – czym zajmują się organizacje międzynarodowe działające przy ONZ;
- wyjaśnić, kim jest uchodźca, oraz scharakteryzować jego sytuację w Polsce i na świecie.

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca
- miniwykład
- burza mózgów
- praca z tekstem, analiza źródeł
- praca w parach
- notatka
- wypowiedź ustna

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- dostęp do internetu

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Narody Zjednoczone” (burza mózgów, miniwykład). Zapytaj uczniów i uczennice, z czym im się kojarzy Organizacja Narodów Zjednoczonych. Zapisz na tablicy wszystkie skojarzenia, które się im nasuwają. Następnie przedstaw informacje zawarte w tekście „Narody Zjednoczone” (s. 265) i sprawdź razem z uczniami, które ich skojarzenia były trafne, a które nie.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 133
ćwicz. 1

ROZWINIĘCIE

2. „ONZ – władze i metody działania” (praca w parach, praca z tekstem, notatka). Poproś uczniów, aby zastanowili się w parach, jakimi problemami współczesnego świata powinna się zajmować Organizacja Narodów Zjednoczonych. Uczniowie zapisują swoje propozycje w zeszytach. Następnie czytają tekst „ONZ – władze i metody działania” ze s. 266 oraz zapoznają się ze schematem z następnej strony, sprawdzając, którymi z wymienionych przez nich problemów naprawdę zajmuje się ONZ i jej wyspecjalizowane agendy. Wykorzystując nowe wiadomości z lekcji, uczniowie samodzielnie opracowują w zeszytach notatkę na temat organizacji (główne cele i metody działania). Mogą też wykorzystać informację o Celach Zrównoważonego Rozwoju (ilustracja na s. 267), jakie zostały przyjęte na szczycie ONZ w Nowym Jorku w 2015 r. (więcej informacji można znaleźć na stronach internetowych organizacji).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 134–135
ćwicz. 3

3. „Pomoc uchodźcom” (rozmowa nauczająca, praca w parach). Poinformuj, że ważne miejsce w działalności ONZ zajmuje problem uchodźców. Zadaniem Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (UNHCR) jest zapewnienie pomocy i ochrony ludziom, którzy musieli opuścić własne domy i kraje. Krótko przedstaw informacje zawarte w tekście na s. 268 oraz omów status i sytuację uchodźców w Polsce (ramka na s. 269). Poproś jednego z uczniów o głośne przeczytanie definicji uchodźcy, zapisanej w konwencji genewskiej z 1951 r. (s. 268).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 135–136
ćwicz. 4, 5

4. „Historia Hudei” (wypowiedź ustna, praca samodzielna uczniów). Poproś, by uczniowie zapoznali się z historią Hudei z Syrii (s. 268), która wydarzyła się w grudniu 2015 roku, i spróbowali wymyślić jej szczęśliwe zakończenie. Powinni uwzględnić rolę, jaką mogły tu odegrać organizacje międzynarodowe, np. Wysoki Komisarz ds. Uchodźców, Czerwony Krzyż, organizacje pozarządowe (patrz: ćwiczenie „Szczęśliwy koniec?” na s. 269). Uczniowie przygotowują w zeszycie kilkuzdaniowe opowiadanie o dalszych losach Hudei – kilka prac może zostać odczytanych w klasie.

5. „Pomoc tu i tam” (praca w parach). Zwróć uwagę na to, że w dyskusji o pomaganiu uchodźcom często pojawia się argument, że trzeba im pomagać, ale w ich własnych krajach. Krótko podyskutujcie na ten temat, zbierając argumenty za i przeciw oraz wskazując na mocne i słabe strony takiego rozwiązania. Na następnie poproś uczniów, przerysowali do zeszytu tabelkę ze s. 270 i uzupełnili ją w parach.

ZAKOŃCZENIE

6. „Czy wiesz?” – podsumowanie (praca w parach, analiza źródeł). Uczniowie i uczennice sprawdzają swoją wiedzę na temat Narodów Zjednoczonych (ćwiczenie ze s. 267).

7. Praca domowa (praca własna). Zaproponuj uczniom zadanie domowe do wyboru:

- „Minisłowniczek agend ONZ” (praca własna) – uczniowie i uczennice na podstawie encyklopedii i informacji z internetu sporządzają krótkie notatki na temat wyspecjalizowanych organizacji, programów i funduszy ONZ i układają z nich minisłowniczek (ćwiczenie ze s. 267). Pracując w parach, poszukują informacji na temat jednej z organizacji działających przy ONZ lub innej międzynarodowej organizacji, której praca ich interesuje.
- „Kto może im pomóc?” (praca własna, analiza źródeł). Poleć uczniom by wypisali w zeszytach instytucje (państwowe i pozarządowe, krajowe i lokalne), które pomagają uchodźcom i imigrantom przyjeżdżającym do Polski. Zachęć, by zastanowili się, jak mogą im pomóc sami obywatele i zapisali swoje zdanie w zeszycie.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 134
ćwicz. 2

ĆWICZENIA DODATKOWE

▣ „Uchodźcy w Polsce” (praca własna). Zaproponuj, by zainteresowani tą tematyką poszukali dodatkowych informacji o kryzysie migracyjnym w Europie i sytuacji uchodźców w Polsce i na świecie w serwisie KOSS online oraz na wskazanych tam stronach internetowych.

Jeśli uczniowie będą zainteresowani tematem, warto sięgnąć do materiałów dodatkowych wypracowanych w programie CEO „Rozmawiajmy o uchodźcach”: <https://migracje.ceo.org.pl/materiały-metodyczne>.

5. Kraje bogate, kraje biedne

We współczesnym świecie istnieje głębokie napięcie, określane jako konflikt Północy i Południa, wynikające z ogromnych dysproporcji w poziomie zamożności i rozwoju. Coraz bardziej powszechna staje się świadomość, że rozwiązanie problemów biedy, głodu, analfabetyzmu i niskiej jakości życia wielkiej liczby mieszkańców naszej planety wymaga ogromnego wysiłku wspólnoty międzynarodowej. Na zajęciach uczniowie poznają problemy, z jakimi borykają się mieszkańcy uboższych krajów globalnego Południa, starają się zrozumieć ich perspektywę oraz oczekiwania wobec zamożnych państw globalnej Północy. Zastanawiają się, jak przeciwdziałać narastającym we współczesnym świecie różnicom cywilizacyjnym oraz co sami mogą zrobić, by wesprzeć najuboższe kraje. Uczniowie przygotowują się do realizacji projektu na temat polskich organizacji pozarządowych niosących pomoc humanitarną lub rozwojową mieszkańcom krajów ubogich.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- formułuje sądy w sprawach wybranych problemów społecznych współczesnego świata; rozważa propozycje działań w kierunku poprawy warunków życia innych ludzi na świecie – dział XII pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wskazać – na przykładach – różnice między krajami globalnego Południa i globalnej Północy;
- wskazać na mapie kilka krajów zaliczanych do bogatej Północy i do biednego Południa;
- podać przykłady wzajemnej zależności krajów Północy i Południa i ich mieszkańców;
- wskazać i uzasadnić działania, które można podejmować, by poprawić sytuację mieszkańców globalnego Południa;
- zaplanować własne działania (w ramach dostępnych dla uczniów możliwości) na rzecz pomocy rozwojowej lub humanitarnej.

METODY PRACY

- miniwykład
- burza mózgów
- praca z tekstem,
- analiza danych
- analiza przypadku
- projekt
- debata

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- współczesna mapa polityczna świata
- *Mały Rocznik Statystyczny Polski*

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. „Biedny człowiek, biedny kraj” (burza mózgów, praca z tekstem). Zapytaj, co to znaczy, że człowiek jest ubogi. A co oznacza, że jakieś państwo jest biedne? Wnioski zapisuj na tablicy. Poproś, by uczniowie i uczennice przeczytali tekst „Bogaci i biedni” (s. 271–272), a następnie porównali wnioski zapisane na tablicy z wiadomościami zawartymi w tekście.

ROZWINIĘCIE

2. „Najbogatsi i najbiedniejsi” (analiza danych statystycznych, praca samodzielna). Poproś uczniów, aby przypomnieli, jakie grupy państw zalicza się współcześnie do zamożnej globalnej Północy, a jakie do uboższego globalnego Południa. Wybrani uczniowie wskazują je na mapie. Wyjaśnij im, że jedna czwarta mieszkańców Ziemi żyje w skrajnej nędzy. W ciągu najbliższych kilkunastu lat sytuacja ta może się jeszcze pogorszyć, gdyż liczba ludności w krajach najuboższych i najsłabiej rozwiniętych wzrośnie o kolejne 1–2 miliardy. Przepaść między bogatymi i biednymi wciąż się rozszerza, np. co piąty Brazylijczyk żyje w ubóstwie, ma utrudniony dostęp do służby zdrowia oraz rynku pracy, co dziesiąty nie ma podstawowego wykształcenia, a 10 proc. ludności powyżej 15 roku życia nie potrafi pisać ani czytać. Ale nie jest to przypadek odosobniony – podobnie jest w RPA, Namibii, Hondurasie i Lesotho i innych krajach. Poproś, by uczniowie zapoznali się z danymi statystycznymi zamieszczonymi w podręczniku (s. 273) i określili, w jakim stopniu najzamożniejsze państwa globalnej Północy wyprzedzają najuboższe kraje globalnego Południa pod względem wielkości PKB na jednego mieszkańca, poziomu edukacji, przeciętnej długości życia. Według jakich innych wskaźników można porównywać poziom życia w państwach lub regionach o różnym stopniu rozwoju?

Zeszyt
ćwiczeń
s. 137
ćwicz. 2

3. „Punam, Moses i ty” (praca w parach). Poproś uczniów, aby przeczytali historie dwojga młodych ludzi – Punam z Nepalu i Mosesa z Kenii (s. 274). Pracując w parach, powinni porównać ich sytuację życiową ze swoją oraz wypisać na kartce najważniejsze podobieństwa i różnice. Następnie poleć jednemu z uczniów, by przeczytał wypowiedź znanego pisarza i reportera Ryszarda Kapuścińskiego o współczesnym świecie (s. 272). Poproś wszystkich w klasie, by objaśnili sens tych słów, odwołując się do przeczytanych historii.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 138
ćwicz. 3

4. „Co się robi, żeby świat nie pękał?” (burza mózgów, praca w parach, miniwykład). Zaproponuj, aby uczniowie w parach zapoznali się z notatkami na temat inicjatyw podejmowanych na rzecz biednych krajów („Długi, które trudno spłacić” na s. 272–273 i „Lekarze bez Granic” na s. 273) i zaproponowali, jakie inne działania można podjąć, żeby poprawić los ich mieszkańców. Zbierz od uczniów wszystkie propozycje i wspólnie ustalcie, które z nich są najbardziej realistyczne. Zwróć uwagę na to, że głośno się mówi o pomocy państw wysoko uprzemysłowionych dla krajów ubogich, rzadziej natomiast o zagrożeniach, jakie ona ze sobą niesie (np. w wyniku działalności bogatych korporacji zaostrzają się niektóre problemy ubogich). Wymień inne zagrożenia związane z niesieniem pomocy humanitarnej i rozwojowej krajom globalnego Południa (patrz tekst „Pomagają, ale czasem... szkoda” na s. 275–276). Zapytaj, jak można byłoby przeciwdziałać tym niekorzystnym tendencjom.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 139
ćwicz. 5

ZAKOŃCZENIE

Zeszyt
ćwiczeń
s. 138
ćwicz. 4

5. Podsumowanie (mapa myślowa, miniankieta). Razem z uczniami i uczennicami opracujcie mapę myślową poznanych na lekcji pojęć: „współpraca rozwojowa” i „pomoc humanitarna”. Następnie poproś, aby każdy samodzielnie wykonał ćwiczenie „Tak czy nie?” na s. 277 i zaznaczył te twierdzenia, z którymi się zgadza, a na koniec uzasadnił swoją odpowiedź.

6. „Polacy pomagają – możesz i ty!” (projekt uczniowski). Zaproponuj uczniom i uczennicom realizację projektu pod hasłem „Polacy pomagają – możesz i ty!”. Podczas zajęć spróbujcie ustalić, jakie polskie organizacje niosą pomoc rozwojową lub humanitarną mieszkańcom krajów ubogich. Podziel uczniów i uczennice na zespoły i każdemu z nich przydziel jedną organizację. Zadaniem ich będzie zgromadzenie informacji na ten temat i przedstawienie ich na forum klasy. Na następnych zajęciach uczniowie ze wszystkich zespołów wspólnie ustalą, w jakie akcje prowadzone na rzecz krajów ubogich mogą i chcą się włączyć. W ramach projektu zespołowego powinni nawiązać kontakt z organizacją, której akcję będą wspierać, i zachęcić innych do działania (więcej informacji w podręczniku na s. 277).

ĆWICZENIA DODATKOWE

► **„Sytuacja dzieci – lepiej, ale czy dobrze?”** (praca w parach, analiza zdjęcia). Poproś uczniów i uczennice, aby przyjrzeni się zdjęciu w podręczniku na s. 274 (na górze). Zachęć do rozmowy w parach, co to zdjęcie przedstawia i co można z niego wywnioskować. Poproś kilku ochotników o przedstawienie swoich wniosków. Następnie wypisz na tablicy dane zawarte w tekście „Sytuacja dzieci – lepiej, ale czy dobrze?” (ramka na s. 274); możesz również dodać do nich informacje ze strony internetowej UNICEF-u.

► **„Polska i globalne Południe”** (debata). Zaproponuj uczniom i uczennicom zorganizowanie debaty (klasowej lub szkolnej) na temat zaangażowania Polski na rzecz rozwoju krajów globalnego Południa. Podziel klasę na dwie grupy – zwolenników i przeciwników zwiększenia wydatków na współpracę rozwojową. Przedstawcie sobie nawzajem argumenty, a następnie spróbujcie wspólnie podjąć decyzję w tej sprawie (ćwiczenie na s. 275).

6. Globalizacja, czyli nawzajem od siebie zależymy

Wraz z rozwojem gospodarki światowej, a także z postępem technicznym, który zwielokrotnił ludzkie możliwości w dziedzinie przepływu informacji, staliśmy się sobie bliżsi, ale i bardziej od siebie zależni. Wydarzenia rozgrywające się gdzieś daleko – np. zamachy terrorystyczne w krajach Europy Zachodniej lub konflikt na Bliskim Wschodzie – nierzadko wpływają na nasze życie. Ponieważ jesteśmy od siebie coraz bardziej zależni, musimy być też bardziej odpowiedzialni. Na lekcji uczniowie poznają zjawisko globalizacji, analizują korzyści i niebezpieczeństwa z nim związane, dyskutują o wyzwaniach, jakie stoją przed współczesnym światem oraz zastanawiają się, jak wspólnota międzynarodowa może rozwiązywać problemy globalne, a przede wszystkim jak oni sami mogą się do tego przyczynić przez swoje codzienne – odpowiedzialne i racjonalne – zachowania. Podczas zajęć dowiadują się również, na czym polega wyzwanie globalnego terroryzmu, poznają sposoby walki z nim stosowane we współczesnym świecie i zastanawiają się nad ich ograniczeniami.

CELE LEKCJI WYNIKAJĄCE Z PODSTAWY PROGRAMOWEJ

Uczeń/uczennica:

- formułuje sądy w sprawach wybranych problemów społecznych współczesnego świata; rozważa propozycje działań w kierunku poprawy warunków życia innych ludzi na świecie – dział XII pkt 5.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ/UCZENNICA POTRAFI

- wymienić i wskazać na mapie miejsca wybranych konfliktów międzynarodowych;
- omówić przyczyny i przebieg wybranego konfliktu międzynarodowego;
- wskazać sposoby rozwiązania wybranego konfliktu;
- wyjaśnić, na czym polega zjawisko globalizacji, oraz podać jej przykłady;
- wymienić pozytywne i negatywne skutki globalizacji;
- wskazać – na przykładzie codziennego życia – przykłady zależności pomiędzy sobą a światem;
- podać przykłady codziennych zachowań, które mogą wpływać na życie innych ludzi oraz losy świata;
- podejmować i realizować świadome zobowiązania dotyczące działania na rzecz innych.

METODY PRACY

- miniwykład
- praca w grupach lub w parach
- praca z tekstem
- rozmowa nauczająca

- praca z mapą
- praca własna
- symulacja
- projekt indywidualny

ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- współczesna mapa polityczna świata
- duże arkusze papieru, flamastry

JAK PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Praca w parach. Poproś uczniów, aby zastanowili się w parach, jakie są źródła terroryzmu we współczesnym świecie oraz dlaczego walka z nim jest tak trudna. Poproś, by wypisali w zeszytach najskuteczniejsze ich zdaniem sposoby przeciwdziałania terroryzmowi.

2. „Przerazić świat” (praca z tekstem). Ciągłe słyszymy i czytamy o nowych aktach terroru na świecie – podłożonych bombach, porwaniach, zamachach samobójczych. Terroryzm stał się nieomal znakiem naszych czasów – bolesnym, trudnym do rozwiązania problemem, Źródłem nieustannego lęku i cierpienia dla zwykłych, niezaangażowanych w politykę ludzi. Poleć uczniom przeczytanie tekstu „Przerazić świat” (s. 278).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 139–140
ćwic. 1–3

ROZWINIĘCIE

3. „W globalnym świecie” (praca z mapą, rozmowa nauczająca). Zaproponuj uczniom i uczennicom, aby sprawdzili, skąd pochodzą ubrania, które mają na sobie. Wypisz na tablicy nazwy krajów, a następnie poproś, aby uczniowie i uczennice podchodzili kolejno do mapy świata i zaznaczali na niej kraje. Zapytaj, dlaczego w Polsce popularne są ubrania uszyte wiele kilometrów stąd. Po krótkiej wymianie zdań, poproś jednego z uczniów lub jedną z uczennic o odczytanie wypowiedzi Martina Luthera Kinga ze s. 280–281.

4. „Świat zrobił się mniejszy” (miniwykład, praca w parach). Przedstaw krótko informacje zawarte w tekście „Świat zrobił się mniejszy” (s. 279–280). Zaproponuj następnie uczniom wzięcie udziału w konkursie, który polegać będzie na wypisaniu na kartkach jak największej liczby dowodów na własne powiązanie ze światem (uczniowie pracują w parach). Daj uczniom około 5 minut na zapoznanie się z tabelą ze s. 281 oraz na zastanowienie się i wyszukanie przykładów, a następnie poproś, by odczytali listy opracowane w parach (ćwiczenie „Szukamy dowodów” na s. 281). Wygrywa ta para, która wypisze na kartce najwięcej dowodów. Wspólnie zastanówcie się, czy można je pogrupować w jakichś kategoriach. Zapisz propozycje uczniów na tablicy.

Zwróć uwagę uczniów na zjawisko imigracji (wymienione być może przez uczniów), przypomnij także z wcześniejszych zajęć o możliwości pracy lub edukacji obywateli państw UE na terenie całej Unii. Wskaż grupy imigrantów w Polsce (ramka na s. 281–282).

5. „Sąd nad globalizacją” (symulacja). Zaproponuj uczniom symulację „Sąd nad globalizacją” (s. 282–283). Przed przystąpieniem do pracy powinni zapoznać się z in-

Zeszyt
ćwiczeń
s. 141
ćwic. 4

strukcją. Na podstawie przeczytanych tekstów i własnej wiedzy uczniowie będą oceniać szanse i zagrożenia, jakie niosą ze sobą różne przejawy globalizacji. Podziel uczniów na trzy grupy: $\frac{1}{3}$ to obrońcy, $\frac{1}{3}$ to oskarżyciele i $\frac{1}{3}$ to sędziowie, którzy wydadzą werdykt po wysłuchaniu obu stron. Każda ze stron powinna mieć kilka minut na zaprezentowanie swojego stanowiska. W przygotowaniu argumentacji pomocna okaże się tabelka oraz ramka „Globalne problemy” na s. 283. Przedstaw uczniom opinię, że kraje bogate rozwijają się kosztem krajów biednych, a zjawisko globalizacji pogłębia ten proces. Wyrazem tych obaw są protesty przeciwników globalizacji podczas obrad MFW czy Banku Światowego, a także demonstracje organizowane podczas szczytów G8, spotkań prezydentów siedmiu najbardziej uprzemysłowionych państw świata i Rosji.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 141
ćwicz. 7

6. „Zwykli ludzie mogą wiele zmienić” (praca własna). Zapytaj uczniów, czy ich zdaniem zwykli ludzie mogą wywrzeć znaczący wpływ na losy świata, poproś o przykłady. Następnie zachęć ich, by zapoznali się z przykładami działań zwykłych ludzi, które doprowadziły do istotnych zmian w skali globalnej (ćwiczenie na s. 284). Powinni spróbować określić, co w każdym przypadku było konieczne, aby ludzie mogli zainicjować zmiany.

ZAKOŃCZENIE

7. „Moje zobowiązanie” (projekt indywidualny). Podkreśl, że na świecie jest bardzo wiele osób, które starają się żyć odpowiedzialnie oraz świadomie działać na rzecz innych ludzi i całej planety. Zachęć ich, by sami podjęli zobowiązania, które mogą wpłynąć na kształt świata. Poproś, by zapoznali się z przedstawionymi w tabeli prostymi postanowieniami, jakie mogą zmieniać świat (s. 285), oraz podjęli się tego, które są w stanie zrealizować. Każdy uczeń powinien w zeszycie zapisać datę postanowienia oraz jego treść. Na kolejnych zajęciach (np. za dwa tygodnie) możecie sprawdzić, kto dotrzymał swojego zobowiązania.

8. „Jestem obywatelem świata” – praca domowa (praca własna). Na zakończenie powiedz, że każdy z nas jest przede wszystkim obywatelem swego kraju. Choć od niedawna czujemy się też obywatelami zjednoczonej Europy, to każdy z nas jest jednak równocześnie odpowiedzialny za cały świat, w którym żyjemy. Poproś uczniów i uczennice, żeby zastanowili się, co to znaczy być „obywatelem świata”, jakie powinien mieć cechy i umiejętności, jakie powinności wiążą się z tą ważną, choć nie zawsze uświadamianą rolą. Poproś uczniów i uczennice o zapisanie na kartkach swoich przemyśleń, a następnie o opracowanie wspólnie ze swoimi kolegami i koleżankami portretu dobrego obywatela świata. Mogą skorzystać z wcześniejszych swoich wypowiedzi, a także z tekstu „Wartości na nowe tysiąclecie” (s. 285).

Zeszyt
ćwiczeń
s. 142
ćwicz. 8

ĆWICZENIA DODATKOWE

■► „McDonald i inni” (rozmowa nauczająca). Poproś uczniów i uczennice, aby w parach przedyskutowali, czy bary szybkiej obsługi, takie jak McDonald, pozwalają smacznie i wygodnie zjeść, czy też rujną rodzimą gastronomię, lansują niezdrowy styl życia oraz niszczą architektoniczny krajobraz miast. Wyjaśnij im, że obok Coca-Coli, Myszki Miki czy Pizzy Hut to jeden z najbardziej znanych symboli kultury masowej.

Zeszyt
ćwiczeń
s. 141
ćwicz. 5

▣▣▣ **„Globalne problemy”** (praca w grupach, praca plastyczna). Zaproponuj chętnym uczniom wymyślenie reklamy społecznej adresowanej do ich rówieśników, w formie plakatu umieszczonego na billboardzie. Jej tematem będzie jeden z palących problemów o wymiarze globalnym – przed przystąpieniem do zadania uczniowie powinni zapoznać się z ramką „Globalne problemy” ze s. 283. Zrób zastrzeżenie, że reklama ta musi być zrozumiała i nie może zawierać drastycznych scen. W pracy uczniowie mogą wykorzystać wartości na nowe tysiąclecie, ogłoszone w raporcie Sekretarza Generalnego ONZ (s. 285).